

วิวัฒนาการของเรื่องสั้นของไทย

เท่าที่ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องสั้นของไทย นับตั้งแต่กำเนิดของเรื่องสั้นทั่ว ๆ ไป ว่าแรกทีเดียวเรื่องสั้นเกิดขึ้นจากอะไร เกิดได้อย่างไร มีลักษณะอย่างไร จนถึงศึกษางานเขียนที่จัดได้ว่าเป็นต้นเค้าของเรื่องสั้นไทย โดยเริ่มตั้งแต่งานเขียนที่เป็นนิทานในระยะแรก ๆ และระยะต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ๆ รวมถึงงานเขียนชนิดอื่นที่จัดได้ว่าเป็นต้นเค้าของเรื่องสั้นไทย จนมาถึงงานที่มีลักษณะเป็นเรื่องสั้นที่ลงตีพิมพ์ในวารสารต่าง ๆ ของไทย จนถึงปี พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นที่สุด (ตามขอบเขตของงานวิจัยที่ได้กำหนดไว้) สามารถจะมองเห็นวิวัฒนาการของเรื่องสั้นไทย นับแต่จุดแรกเริ่มตั้งกล่าว จนถึง พ.ศ. ๒๔๙๕ ได้

ในบทนี้ผู้วิจัยจะแสดงถึงวิวัฒนาการของเรื่องสั้นของไทย นับแต่แรกเริ่มจากนิทาน โดยจะแบ่งงานเขียนที่ได้ค้นคว้าศึกษาออกเป็นช่วง ๆ ดังนี้

ช่วงที่ ๑ นิทานแท้ ๆ ได้แก่นิทานชาดก และนิทานอีสป

ช่วงที่ ๒ นิทานที่เริ่มมีลักษณะของเรื่องสั้น ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ช่วงที่ ๓ เรื่องสั้นในระยะแรกที่ลงพิมพ์ในวารสารพิเศษ (ระหว่าง พ.ศ.

๒๔๒๘-๒๔๓๙)

ช่วงที่ ๔ เรื่องสั้นในวารสารอื่น ๆ หลังวารสารพิเศษ (ระหว่าง พ.ศ.

๒๔๓๘-๒๔๕๕)

ช่วงที่ ๕ เรื่องสั้นในวารสารอื่น ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๖-๒๔๙๕

โดยจะได้นำลักษณะงานเขียนแต่ละช่วงที่ได้ศึกษาแล้วในบทที่ ๓ และ ๔ มาเปรียบเทียบ และชี้ให้เห็นความเปลี่ยนแปลง และพัฒนาการตั้งแต่ช่วงแรกมาจนถึงช่วงสุดท้าย โดยถือองค์ประกอบของเรื่องสั้นเป็นหลักในการเปรียบเทียบ จะวิเคราะห์ที่ในหัวข้อต่อไปนี้

๕.๑ วิวัฒนาการของเรื่องสั้นด้านรูปแบบ บทสนทนา การใช้ภาษา

สำนวนโวหาร และกลวิธีในการแต่ง

๕.๒ วิวัฒนาการของเรื่องสั้นด้านแก่นเรื่องและโครงเรื่อง

๕.๓ วิวัฒนาการของเรื่องสั้นด้านตัวละคร

๕.๔ วิวัฒนาการของเรื่องสั้นด้านบรรยากาศ

๕.๑ วิวัฒนาการของเรื่องสั้นด้านรูปแบบ บทสนทนา การใช้ภาษา ส่วนงานโวหาร และกลวิธีในการแต่ง

งานเขียนทั้ง ๕ ช่วง กล่าวคือ ๑. นิทานแท้ ๆ ๒. นิทานที่เริ่มมีลักษณะของเรื่องสั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ๓. เรื่องสั้นในระยะแรกที่ลงพิมพ์ในวารสารพิเศษ ๔. เรื่องสั้นในวารสารอื่นหลังวารสารพิเศษ (ระหว่าง พ.ศ.๒๔๓๔-๒๔๕๕) และ ๕. เรื่องสั้นในวารสารอื่น ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๕๖-๒๔๗๕ มีวิวัฒนาการด้านรูปแบบ บทสนทนา และกลวิธีในการแต่ง ดังนี้

ช่วงที่ ๑ รูปแบบ บทสนทนา และกลวิธีของนิทานแท้ ๆ

งานเขียนในช่วงนี้จะมีรูปแบบเป็นนิทานแท้ ๆ กล่าวคือ

๑. เป็นเรื่องเล่า โดยมีองค์ประกอบของเรื่องสั้นเป็นสิ่งสมมุติเป็นส่วนใหญ่ ไม่ว่าจะ เป็นตัวละคร ลักษณะอุปนิสัยของตัวละคร บทสนทนา หรือฉาก กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เป็นเรื่องที่ไม่สมจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างเรื่องให้ สัตว์พูดภาษามนุษย์ได้ ดังปรากฏในนิทานอีสป และนิทานชาดก

๒. กลวิธีการเล่า มีลักษณะเป็นบทพรรณนา บรรยายความไปเรื่อย ๆ ส่วนที่เป็นบทสนทนา ไม่มีการแยกออกมาจากส่วนพรรณนาให้เห็นเด่นชัด ภาษาที่ใช้ในบทสนทนา ไม่สมจริง คือไม่เป็นไปตามสำนวนที่พูดจากันจริง ๆ ในชีวิตประจำวัน เช่น การใช้สรรพนาม "ข้าพเจ้า" และ "ท่าน" ตัวอย่างเช่น

เมื่อสุนัขเหินคังนั้นจึงร้องว่า, นายเจ้าชา
อญาพอลงมือก่อน, ยกโทษเสียครั้งหนึ่งเถิด หมิ
ไซจะไม่จับสัตว์เมื่อไร, เปนเพราะแกแกลลอุหา
แรงมิไค ขอโทษานก็คุดถึงผลประโยชน์, ที่ข้าพ
เจ้าไคทำไวกนายแตกอนนั้นเกิด?

๑ เรื่องปลงหนา (สุนัขไล่เนื้อกับนายพราน), ภูษิตยพรวก ก.

หรือการใช้ภาษาเขียนแทนภาษาพูด ตัวอย่างเช่น ซาคกเรื่องคัมภีร์ซาคก ในกรุงควรรค
เอกนิบาท พระภิกษุรูปหนึ่ง "เปล่งอุทาน" ว่า

เราอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว มีความปรารถนา
บริบูรณ์แล้ว สิ้นอาสวะแล้ว ครองกายนี้ไว้เป็น
ครั้งสุดท้าย มีศีลบริสุทธิมีอินทรีย์ตั้งมั่นดีแล้ว
คงวางจันทรพนปากราหูฉะนั้น^๒

อีกตัวอย่างหนึ่งจาก สี่ลวซาคก ในอาสาฬหวรรค เอกนิบาท

...มคฺให้แนแน แล้วจูงไปสู่อุปายุคิย จงพากัน
ซุดหลุมลึกเพียงคอ เอาพวกเหล่านี้ฝังลงไปแคคค
กลบเสียไม่ให้ยกมือขึ้นใดสักคนเคี้ยวเหี้ยวนะ เวลา
กลางคืน พวกหมาจึงจอกมันพากันมาแล้ว จักพากัน
กระทำกิจมันควรรกระทำแก่คนเหล่านี้เอง^๓

๓. กลวิธีดำเนินเหตุการณ์ในเรื่องใช้วิธีง่าย ๆ กล่าวคือ ดำเนิน
เหตุการณ์ไปตามช่วงเวลา หรือลำดับเหตุการณ์ตามเวลา ดำเนินเรื่องไปเรื่อย ๆ

การเริ่มเรื่อง บางทีก็เริ่มที่ตัวเรื่องเลยทีเดียว โดยเฉพาะในนิทาน
อีสป ซึ่งเริ่มที่ตัวเรื่อง และออกมาในรูปของนิทานแท้ ๆ เช่น "ครึ่งหนึ่งยังมี"
ส่วนนิทานซาคกเริ่มเรื่องโดยมีอารัมภบท^๔ ว่าเหตุใดพระพุทธรองค์จึงจะทรงเล่า
เรื่องต่อไปนี้ ตัวอย่างเช่น

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระวิหาร
เชตุวัน ทรงพระปรารภภิกขุเลาโลมของภรรยา
เกาตรัสเรื่องนี้มีคำเริ่มต้นว่า น ทวี ราช วิชา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๒"คัมภีร์ซาคก", กรุงควรรค เอกนิบาท, เรื่องเดิม, หน้า ๓๖๓.

^๓"สี่ลวซาคก", อาสาฬหวรรค เอกนิบาท, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐๑.

^๔คำ "อารัมภบท" ในที่นี้ ผู้วิจัยใช้ในความหมายว่าข้อความที่เริ่มต้น
เรื่อง บอกให้ผู้อ่านรู้ว่าเหตุใด จึงจะเล่าเรื่องนั้น ๆ ให้ฟัง อีกนัยหนึ่งก็คือเป็น
การเกริ่นความก่อนจะเล่าเรื่องราว หรือเหตุการณ์ที่ผู้เลาเมุ่งจะเล่าให้ฟัง

นาสี ดังนี้ ๕

เรื่องปัจจุบันมีแจ้งในอินทรีชาตก แปลกแต่
ว่า พระศาสดาคริสต์เรียกภิกษุนี้ว่า ฤๅษีว่า ฤๅษี
ภิกษุ ซึ่งชื่อความมาตุคามละก็ เป็นผู้ที่ใคร ๆ รักษา
ไม่ได้ แม้จะระมัดระวังแข็งแรง ก็ไม่สามารถจะ
รักษาไว้ได้ ฤๅษีภิกษุในครั้งก่อน ถึงเขตกังการ
ป้องกันคอยรักษามาตุคามอยู่ แต่ไม่อาจรักษาไว้ได้
เลย มีคนเฝ้าจะรักษาไว้ได้อย่างไรกัน ทรงนำ
อดีตนิทานมา ดังต่อไปนี้ ๕

การจบเรื่อง นิทานอีสปจะจบด้วยคำสั่งสอน หรือคำเตือนสติตรง ๆ
ว่า "นิทานเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า" หรือ "คำสั่งสอนนี้เป็นใจความว่า" หรือ ถ้อยคำ
อื่นที่มีใจความทำนองนี้ ตัวอย่างเช่น เรื่องที่เกี่ยวกับค้างคาวใจโลเล เคี้ยวเข้า
กับฝ่ายนก เคี้ยวเข้ากับฝ่ายหนู

ขอปลุมนาคความเปรียบนี้ เป็นใจความว่า ผู้
ที่มีใจกลับกลอกหันไหวไม่ยั่งยืนนั้น ก็ไม่ควรที่จะ
คบหาไว้ใจเลย ๖

และตัวอย่างจากเรื่องสุนัขไล่เนื้อกับนายพราน

คำสั่งสอนนี้เป็นใจความว่า ความชอบที่ฆ่า
ทางใดทำไว้แต่ก่อนก็อย่าลืมเลย อย่าเขินเลย
เพราะการที่ไม่มีแรงจะทำใด ๗

ส่วนนิทานชาตกจะจบลงด้วยการกล่าวว่ เรื่องเหล่านั้นได้เคยเกิดขึ้นแล้วในชาติ
ก่อน ๆ หรือบุคคลผู้นั้นได้เคยกระทำอย่างนั้น ๆ มาแล้วในชาติก่อน (เป็นทำนอง
ว่า ไม่เป็นการแปลกที่ผู้นั้นจะทำอย่างเดียวกันนั้นอีกในชาตินี้) หรือพระพุทธองค์
คริสต์เป็นทำนองว่า เรื่องนั้นเคยเกิดมาแล้วอย่างนั้น ก็จะต้องเกิดอีกในชาตินี้

๕ "ราชชาตก", เรื่องเดิม, เล่ม ๔, หน้า ๕๐.

๖ บางกอกปริศนาคเอร์, หน้า ๒๐๑.

๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๔.

หลักเสียงไม่ได้ แล้วสรุป (ใช้ข้อความว่า "ทรงประชุมชาคก") ว่า ผู้ใดในชาติ
ก่อน ใดกลับชาติมาเกิดเป็นผู้ใดในชาติพุทธกาลนี้ บุคคลสุดท้ายได้มาเกิดเป็น
"เราตถาคต แล" เสมอ ตัวอย่างเช่น ใน เอกปัมณชาคก ในกัณฑ์กัณฑ์วรรค เอก-
นิบาต ว่า

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว
ตรัสย่ำว่า คุณภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้
เท่านั้น ที่เราทรมานลิจฉวีกุมารผู้ชั่วร้ายใด แม่
ในครั้งก่อน เราก็ก่เคยทรมานเธอมาแล้วเหมือน
กัน ทรงประชุมชาคกกว่า กุมารรายในครั้งนั้น
ได้มาเป็นลิจฉวีกุมารนี้ พระราชาได้มาเป็นอานนท์
สวนคาสผู้ให้อิวาต ได้มาเป็นเรา แล ฯ

ตัวอย่างจาก โรหิณีชาคก ในอรรถกถาวรรค เอกนิบาต

พระบรมศาสดา ตรัสย่ำว่า คหบดี มิใช่แต่ใน
บัดนี้ดอกนะ ที่นางโรหิณีหมายใจว่า เราจักฆ่า
แมลงวัน กุลัษฆามารค่าเสีย แม่ในปางก่อน ก็
เคยฆ่ามาแล้วเหมือนกัน ครั้นทรงนำพระธรรม
เทศนานี้มาแล้ว ทรงสืบอนุสนธิประชุมชาคกกว่า
มารคานางโรหิณีในครั้งนั้น ก็มาเป็นมารคาใน
ครั้งนี้นั้นแหละ ธิดาในครั้งนั้น ก็มาเป็นธิดาใน
ครั้งนี้เหมือนกัน แต่มหาเศรษฐีในครั้งนั้น ได้
มาเป็นเราตถาคตแล ฯ

ช่วงที่ ๒ นิตานที่เริ่มมีลักษณะของเรื่องสั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ช่วงนี้นิตานเริ่มมีลักษณะของเรื่องสั้นเข้ามาบ้าง โดยเฉพาะในค่าน
การกำหนดตัวละคร โครงเรื่องและเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน ซึ่งจะได้
กล่าวต่อไปในข้อ ๕.๒ และ ๕.๓ แต่ลักษณะของเรื่องสั้นที่ปรากฏในช่วงนี้ยังไม่
ชัดเจน ในค่านรูปแบบแทบว่าจะไม่เปลี่ยนแปลง

๑ "เอกปัมณชาคก", เรื่องเดิม, เล่ม ๔, หน้า ๗๑-๗๒.

๒ "โรหิณีชาคก", เรื่องเดิม, เล่ม ๒, หน้า ๔๗๕-๔๗๖.

๑. รูปแบบของนิทานช่วงนี้ยังคงเหมือนนิทานในช่วงแรกเป็นส่วนใหญ่ คือ เป็นบทพรรณนา บรรยายความไปตลอด แม้จะมีบางตอนที่ผู้ลักษณะเป็นบทเจรจา แต่ก็มีลักษณะเป็นกึ่งบทสนทนา กึ่งบทบรรยายความ เล่าคำพูดแทน ไม่มีเครื่องหมายอัญญาประกาศ แต่มีการใช้เครื่องหมายจุดภาคแบ่งวรรค และจุดจบประโยค ตัวอย่างเช่น

เจ้ากนแหล่มคิดตั้งนั้นแล้ว, จึงเข้าไปนอนวอน
ขอไมท้าวแก่พระ ๆ นั้น ก็ยอมให้, จึงรับไมท้าว
 นั้นถือเตีรไปตามทาง, ไปภยบานแห่งหนึ่งลูกสาว
 เขาตาย, ครั้นเจ้ากนแหล่มเดินไปภยเขา, จึง
ถามชาวบ้านว่า เป็นอไรกัน. จึงพากันร้องไห้
คั้งนี้. ชาวบ้านจึงบอกวาลูกเขาตายเขาจึงไค
ร้องไห้^{๑๐}

๒. ภาษาพูดที่ใช้ ยังมีท่วงทำนองเป็นภาษาเขียน เช่น

เขาได้หุบคี่ดงมาจากเรือน, เขาจึงพูดวาคูร
ที่จะมาเล่นเป็นการสนุกกันคยกันจึงจะถุก, ไม
คูรที่จะมารองไห, ถาที่หลังไปเที่ยวทอนอก,
 ถาเห็นเขาทำการจึงชวยกันไทรอง จะไคเป็น
 มงคค^{๑๑}

อีกตัวอย่างหนึ่งของการใช้ภาษาเขียนแทนภาษาพูด

เสรรู้จึงว่า, เรากินเข้าอยู่ไมควรจะมวว่า
อาไศรย, เราอยูวว่าเองเป็นคยไสรไมมือไร
จะกิน, เองแกลงมาสูกคลินกับเขาของเรา..
แล้ว/ตระลาการ/ จึงวาก็ยเสรรู้ว่า,
ทานมาพองว่าเขาสูกคลินกับเขาของทานนั้น,
เชิญทานเอาเงินคยปรับใหม่ในเงากระจกนั้นเถิด^{๑๒}

^{๑๐}ว่าคยนิทานเป็นการเล่นสนุก แลเป็นคคิสคัมสคิปัญญา, (ลำดับที่ ๑),
 คุกาคณวก ข.

^{๑๑}เรื่องเดียวกัน (ลำดับที่ ๑), คุกาคณวก ข.

^{๑๒}เรื่องเดียวกัน (ลำดับที่ ๒), คุกาคณวก ข.

๓. สรรพนามที่ใช้ โดยเฉพาะบุรุษที่ ๑ เปลี่ยนจากคำว่า "ข้าพเจ้า" เป็นคำอื่น ๆ เช่น กู เรา (สำหรับคำว่า "เรา" ในนิทานแต่ละ ๆ ก็มีใ้ช้อยู่บ้างแล้ว) ข้า รูป (สำหรับพระ) กระผม สรรพนามบุรุษที่ ๒ มี ทาน บ้าง ไ้ททาว/ไ้ทเตา/ บ้าง เอง บ้าง สรรพนามบุรุษที่ ๓ มี เขา และมัน เป็นต้น ตัวอย่างเช่น

ครั้นเจ้ากนแหล่มไ้ยขึ้นเขาวาดังนั้น จึงถาม
เขาวาด่าเห้มนเเนาตั้งนี้, เปนถาคายข้าไ้รูเลย^{๑๓}
ท่านไ้มีความคิดเป้นอันมาก, เราจจะไ้ชนทราย
คั้งแต่เขาจนเพนจจะพนโทษ, พระพวุกนั้นจั้งพูด
ชิวา, เมื่อกะระม, จะไปไ้ททาวก็ไ้เคเทน, กระ
ผมก็ไ้รับไ้ทไ้ททาวอยู่, ทำไ้ททาวเหนผัดจั้ง
นิงเลยเลา...^{๑๔}

ฝ่ายสุนขทั้งสอุงเหนลึงกินขนมหมุดเลยก็ไ้กรข,
แต่ไ้รูที่จจะทำออยางไร, จั้งรอจวากเลิงจว่าทำ
ไ้เองจั้งกินขนมของกูเลยหมุดเลย, ลึงจั้งตอบ
ว่าทักกินขนมของเองนั้น, กูไ้ไ้กินเปลา,
ขนมนี้เปนคาถุชาของกู, เองเอามาไ้ไ้หมกู
จั้งจจะคั้งสั้งไ้.^{๑๕}

นายจิจจั้งถามว่า, เขาไ้ไ้คั้งมนค้ท่านไปจั้ง
ควยถา สมภานนั้นจั้งบอกวา ถึงมันจั้งนิมนทรูป
ก็ไ้ไป, ถึงจั้งไปก็ไ้จั้งขงมัน, ถึงจั้งจั้ง
ก็ไ้มาก, ถึงจั้งจั้งมากก็ไ้ไ้, ก็พอกับทอง
ของรูปเลย^{๑๖}

๔. วิธีดำเนินเรื่อง ยังไม่เปลี่ยนแปลง กล่าวคือยังเป็นการดำเนินเรื่อง
ไปตามเวลาตามลำดับเหตุการณ์เรื่อย ๆ ยังไม่มีกลวิธีพลิกแพลงในการเสนอเรื่อง

^{๑๓}เรื่องเดียวกัน (ลำดับที่ ๑), คุภาคนวาก ข.

^{๑๔}เรื่องเดียวกัน (ลำดับที่ ๔), คุภาคนวาก ข.

^{๑๕}"ว่าควยหมาลักขนม", คุภาคนวาก ข.

^{๑๖}"ว่าควยนิทานเปนการเลนสนุก", คุภาคนวาก ข.

และในการดำเนินเรื่องเพื่อให้เรื่องน่าอ่าน น่าสนใจติดตาม

ส่วนที่ต่างจากช่วงแรกคือนิทานแท้ ๆ ที่เห็นได้ก็คือ มีการเริ่มเรื่องและการจบเรื่องต่างออกไป กล่าวคือ การเริ่มเรื่อง ไม่มีอาร์มบทเกริ่นเรื่อง แต่จะเริ่มตัวเรื่องเลยทีเดียว ตัวอย่างเช่น เรื่อง "ว่าควยนิทานไปเล่นสนุกแลเป็นคนคิส์คิส์ปัญญา" เรื่องแรกเกี่ยวกับควยคนหาปลาทั้ง ๔ ว่า

ยังมีพวกหาปลาอยู่สี่คน, คู่กันแหลมหนึ่ง, ซิมูกมากหนึ่ง, สองมือปามหนึ่ง, หูกางหนึ่ง เป็นสี่คนควยกัน เทียวทอดแหคักชอน หากินอยู่ประเทศบานนอญ มาวันหนึ่งพวกสี่คนไปเทียวหาปลาในลำแม่น้ำ...

และเรื่องอื่น ๆ ในภาคผนวก ข

ลำดับที่ ๒ ยังมีเสรรู้คนหนึ่งมักรำใจเป็นพาล, จนเพื่อนบ้านกลัวไปทั่วทุกคน...

ลำดับที่ ๓ ยังมีมดงามตัวหนึ่งเดินมา, ครั้นเห็นบ่อน้ำก็อยากจะกินน้ำ, จึงเคียวลงไปริมบ่อ...

ลำดับที่ ๔ ยังมีสมภานองค์หนึ่ง, อยู่ในวัดบ้านนอกมานาน แต่พระองค์นั้นเป็นพระไม้อู่จะบริสุทธฺิ์ในพระวิโนย...

ลำดับที่ ๕ เคยยังมีกตายนหลายตัว, มาวันหนึ่งเขาทั้งหลายปถุษาคิคเห็นควยกันหลายตัวว่า...

จะเห็นได้ว่าเป็นการเริ่มตัวเรื่องเลยว่ามีใคร เป็นอย่างไร หรือมีใคร ทำอะไร ดำเนินเรื่องไปเลย

การจบเรื่อง แม้จะยังมีนิทานบางเรื่องที่จบเรื่องด้วยการสรุปคติสอนใจ แต่ก็เป็นส่วนน้อย (เรื่องลำดับที่ ๒, ๓ และ ๕ ในภาคผนวก ข) ส่วนใหญ่แล้ว จะจบเรื่องเมื่อจบเนื้อความเลย ตัวอย่างเช่นเรื่องลำดับที่ ๑, และที่ ๕ ในภาคผนวก ข ไม่มีการสรุปความให้ในตอนท้าย

- ช่างเห็นคนเข้าไปขวางคั้งนั้นก็เกิดโมโห, จึงแทงเจ้ากนแหลมควาย, เพราะควยฤทธิ์โง่ของเจ้ากนแหลมเอง.

- แล้วย้ายตัวนั้นจึงได้ออกกับเพื่อนของเขาทั้งปวงใหญ่ทั่วกัน, ครั้น
ก็ย้ายทั้งหลายรูความนั้นแล้ว, จึงกลับไปหากินที่ถิ่นของตัวตามเดิม.

ช่วงที่ ๓ เรื่องสั้นที่ลงพิมพ์ในวารสารวิเศษ (ระหว่าง พ.ศ.๒๕๒๒-๒๕๓๓)

ช่วงนี้แบ่งเป็น ๒ ระยะ คือ

- ๑) ระยะแรก : เรื่องสั้นในช่วง ๓ ปีแรกในวารสารวิเศษเล่ม ๑ - ๓
- ๒) ระยะหลัง : เรื่องสั้นในช่วง ๖ ปีหลังในวารสารวิเศษเล่ม ๔ - ๙

ระยะแรก ได้ศึกษาเรื่องที่น่าสนใจ ๔ เรื่อง ดังรายละเอียดในบทที่ ๓ ขอ

๓.๓.๑ เรื่องสั้นในช่วงนี้ขอพิจารณาได้ดังนี้ คือ

๑. รูปแบบของเรื่องสั้นระยะนี้ ส่วนใหญ่ยังคงรูปแบบบทพรรณนาอยู่ ยัง
ไม่มีการแยกบทสนทนาออกมาจากบทพรรณนาให้เห็นได้ชัด ๆ แม้จะใช้สรรพนามบุรุษ
ที่ ๑ และบุรุษที่ ๒ บทสนทนามีลักษณะเป็นบทสนทนามากขึ้น ไม่ใช้บทสนทนาจึงบท
บรรยายความ หรือเล่าเนื้อความของคำพูดแทน ดังในช่วงที่ ๒ แต่ก็ยังไม่ใช้ เครื่อง
หมายอัญญาประกาศอยู่ดี (ยกเว้นเรื่องขรัวเพชกับประตักสีแก้ว ซึ่งจะกล่าวถึงภายหลัง)
เครื่องหมายจุลภาคและจุดจบประโยค เลิกใช้ไปในช่วงนี้ ตัวอย่างบทสนทนาของ
เรื่องสั้นในช่วงนี้ เช่น

พระทรัพย์จึงว่า คุณเข็มนะ แกมันไปไหนไม่ได้
พณศดาลูกขุนไปไต่หรือก ควยแกมันคร่ำเสียด่าง
นั้นแล้ว นึกนึกก็ออกหัวเมืองเทวนั้นหละ แนะ
แนะ ถ้าเป็นยุคตรมูตรฤาคุณปลัดขึ้นละอย่าลืมนม
นะ... พระเขมจึงตอบว่า คุณก็เหมือนกันและ
ไปไหนไม่พบนหละ อีก ๕ วันก็จะแตกตัวแหเสด็จ
พอไปเหมือนเมือวานขึ้นอีก...^{๑๓}

ถ้าไม่จุดเทียนให้เราอีกแล้ว, ตั้งแต่วันนี้ไม่มา
เทศน์อีก เราหมายว่าจะ จะวาชชกให้พังควย

^{๑๓} "เรื่องสนุกนิก", ฤภาคผนวก ง

พูดสนุก ๆ ถามาเป็นไปเสียเช่นนี้แล้ว... ขึ้น
 ซอว่าพวกที่พึ่งเทศน์อยู่ที่นั่นแล้ว ถึงจะใสบาตรกุ
 ก็ไม่รับใหม่มีสมนำหนามัน ว่าเท่านั้นก็มาน
 คัมภีร์โคกลงมาจากธรรมมาศน์ ร่องเฮยส์ปรัศ
 กุจะพันหัวมิ่งโหมมค ว่าแล้วจึงวิ่งไปบนกุฎี... ๑๘

ขอนาสั่งเกตุคานรูปแบบของเรื่องสั้นในช่วงนี้คือ แม่ส่วนใหญ่จะเป็นรูปบท
 พรรณนา ปนไปกับบทสนทนา ไม่ได้แยกบทสนทนาออกมาให้เห็นเด่นชัด แต่ก็มีอยู่
 เรื่องหนึ่ง คือ "ขรัวเพชกับประสกลีแก้ว" ที่วางรูปแบบให้เห็นบทสนทนาเด่นชัด แยก
 ออกจากบทพรรณนา แต่กระนั้นก็ยังเป็นเพียงรูปแบบที่เหมือนกับบทเจรจาในบท
 ละคร คือเพียงแต่ให้รู้ว่าใครพูด แต่ผู้อ่านไม่อาจเห็นลักษณะอื่นประกอบคำพูดนั้น
 เช่น กิริยาท่าทาง หรือสีหน้าของผู้พูด ตัวอย่างการวางรูปแบบบทสนทนาใน "ขรัวเพช
 กับประสกลีแก้ว"

เหย ชก มาไซ ว่า เองยูแซเหนย เองจื่อพร้อ
 ประสกลีแก้วจึงเรียนว่า ขอหรับ มอมชานฉือชแกวมาแตกอน
 มายมาแลยาคแคหีน เครินจะเปยกอเฮนชา มอมชาน วังอาเสี้ยนอน
 แซกฏีฉานซักคน ยังกายร้อฉาน
 ช พ คาย ชก ฮาพร้อหมาย กลาเณโน นอนตะนอน
 เหาเคยก็คาย
 ส ก มีคาย มอมฉานหว่าแซน เชือซางมันฮาหมายร้อ
 ช พ ฮาหมายร้อยงกาทาพร้อ
 ส ก คอ รายกมันฮามา เอาเกยเอาชุนักเปยรับทานบางร้อ
 ช พ กมันเมยมาเอา เคยจะเอาเปยเทียมมัน
 ส ก มีคายมอมชานหว่าม้นคุดฮาคุมหายร้อ
 ช พ คุร้อหมาย กุฮว่าเคยคล่าฮัวมัน แล ๑๘

๑๘ "ขรัวเพชกับประสกลีแก้ว" แบบที่ ๒, ฎภาคผนวก ง

นอกจากการวางรูปแยกบทสนทนาออกมาให้เห็นได้ชัดเจนแล้ว จากตัวอย่างที่ยกไป
ยังจะเห็นได้ว่า มีการใช้ถ้อยคำ และสำเนียงของตัวละครตรงตามลักษณะจริง คือ
ถ่ายทอดภาษา และสำเนียงปากไม้ไ้เป็นบทสนทนาในเรื่อง

๒. ภาษาที่ใช้สมจริงขึ้น และมีลักษณะเป็นภาษาพูดมากกว่าภาษาเขียน
ตัวอย่างจากเรื่อง "สนุกนีนึก"

พระองค์ ๑ จึงถามว่า คุณสมบุญจะสึกเมื่อไร
กำหนดแล้วฤยัง พระสมบุญจึงตอบว่า ยังไม่แน
คอยโยมอื่นอยู่ พรุ่งนี้จึงจะไปปลุกษาแอกกู จึงจะ
ตกลงใจ ก็คุณละ จะออกวันสิบสองค่ำนี้แน่ธา สึก
แล้วจะไปเขาที่ไหนด ทำอะไร บอกกันบางสินะ
ผมเองนี่ยังตั้งเลที่สุด ไม่รู้ว่าจะทำอย่างไรเขา
ที่ไหนด พระทพยจึงว่า คุณเข้มนะ แกมันไปไหนด
ไม่ไคพนศาลาถูกชนไปไคทรอก ควยแกมันครว
เสียทางนั้นแล้ว ผิดนาก็ออกหัวเมืองเท่านั้นแหละ

.....
ผมต้องขอสัญญาบ้างนะ เมื่อถูกคู้ไคฎีกาบางแลเป็น
ที่ฟังบางนะขอรับ คุณเพลงอย่างไรบิมีไคเคียว
กริมใจไคไคเบรียบเพื่อน มะรึนนี้ก็ ฮี ฮี อยานะ
ขอรับ เขาว่าดาใจยังไม่ซาคละ ยังเป็นปาร
จิกไคนะขอรับ คุณพระครุทานวาอุยงนั้น จริง
ๆ นะ พระทพยจึงว่า อุยาไปลontanเลย นีสึก
ออกไปแล้วยังตองทง ทานสึกออกไปอนกัน มัน
ผิดกันจริง ๆ คุณเลียงเพื่อนไค ถึงมันยากมันจน
มันก็ยังเป็นคน ถึงไม่มีทพยก็ยังมีน้ำใจ ไม่มีบุญ
อำนาจก็ยังสามารถจะพันไคไค จริง ๆ นะขอรับ
พระเพลงจึงว่า พุคอะไรยังนั้น ผมนะเหลาสิค
หลอก ว่าแต่คุณอีกจะลิมกัน ทำไคกับผมคุณควชาย
มันก็ไคแต่พอกัน มีแต่ผมจะฟังคุณ เป็นถอยชอย
ความสาละพัค เอาภาเลามาสบถกันเสียคตหนา
พะก็เอา ยังไคทานเข้ม คุณสมบุญวาอุยงไรละ
สุะเอาแหมละ สบดไม่สบดมันก็เหมือนกัน คนมีใจ
ซื่อคความสัตยควกัน รักกันแล้วมันไม่ตองสบด
คอก (นี่เป็นคำพระสมบุญตอบ แลพุดคตไปวา)

ที่จริงการที่รักกัน ชอบกัน ช่วยกัน นี้เป็นประโยชน์มากเหมือนค้ายเกลือว่า เติ้นยวกวาคายเสนา
เราก็รู้จักเห็นใจกันทั้งนั้น ถ้าสักท้าวออกไปภายนอก
นามีทุกซกซออย่างไร พอช่วยกันไคคองช่วยกันทั้ง
๔ คนเราแหละ

ตัวอย่างจากเรื่อง "พระเปี้ยให้ทานธรรม"

ทราบความอยู่ว่า ท่านอ่านหนังสือไม่มีใครจะ
คล่อง จึงขออนุญาตว่า ท่านบวชเขาใดเรียน
หนังสืออีกฤา ท่านว่าขอนั้นอย่าวิตก มหาชาติ
ว่าใดทุกถกพิท จะยากอะไรกับเทศน์ธรรมว่าตร
มาไปฟังกันลองดูเล่นบางก็เอา ว่าจะคือหัว
อย่างไรก็คงใคร

ตัวอย่างจาก "ขรัวเพชกับประสกลี้แก้ว" แบบที่ ๑

ชายผู้นั้นครั้งขึ้นไปถึงท่านเจ้าอธิการแล้วก็
กราบลงสามทีโดยเคารพ ท่านขรัวเพชเห็น
จึงถามว่าเฮยสภมาไซวะ เองอยู่แคไหนเอง
ชื่อหรือ ขอรับหม่อมฉานชื่อสี้แก้วมาแต่คุณ
หมายมาแลแยกแตกกัน ครั้นจะไปก็เห็นคำ
หม่อมฉานหวังเอาไศรยนอนแคกุฏิท่านสักคั้นยัง
ไคฉานาน คายสูกหาพรไมกลาใหญ่โน นอน
ตะนอนเทาใดก็ใด

๓. สรรพนามที่ใช้ในบทสนทนา มีเพิ่มมากขึ้น และใช้ต่าง ๆ กันไปจาก
ตัวอย่างที่ได้ยกมาข้างต้น จะเห็นการใช้สรรพนามเหล่านั้นเช่น คุณ-ดม แก และคำ
นำหน้าชื่อว่า คุณ เช่น คุณเข้ม ใน "เรื่องสนุกนี้ก็" สรรพนาม กู-มึง ดม ฉันทาน
มัน ใน "พระเปี้ยให้ทานธรรม" บิดาเรียกลูกว่า "พอมหาจำเวธู" และกล่าววว่า
"วันขึ้นปีใหม่เดือนใหม่พอยู่เอนเปนสุขอายุยืนร้อยปีพันปีนะพ่อคุณ" ในเรื่อง "ราตรี
วันสิ้นปี" สรรพนาม หม่อมฉาน-ท่าน เอง ใน "ขรัวเพชกับประสกลี้แก้ว"

๔. การดำเนินเรื่องของเรื่องสั้นในขณะนี้ ยังคงดำเนินเรื่องโดยจงใจ
ให้รู้ว่าเป็นเรื่องเล่า ตั้งแต่ตอนเริ่มเรื่องที่เคี้ยว ตัวอย่างเรื่อง "พระเปี้ยให้ทาน
ธรรม"

ข้าพเจ้าขอแสดงความสนุกนี้ ให้ท่านทั้งปวง
ฟังเล่นแต่พอเป็นเครื่องพาใจให้ยินดี บ้างเล็กน้อย
เมื่อข้าพเจ้ามีอายุได้ ๑๕ ปีนั้น ข้าพเจ้า
เดินไปฟังเทศน์ที่ศาลาการเปรียญวัดระฆัง ณ
วันเดือน ๘ ขึ้น ๑๕ ค่ำ....

ตัวอย่างการเริ่มเรื่อง "ขรัวเพชกับประสกลีแก้ว" แบบที่ ๑

ข้าพเจ้าขอเรียบเรียงความที่ได้ยินมา จาก
เกาะสมุย อันเป็นเรื่องสนุกนี้ทุกฟังเล่นขึ้น ๆ
ขึ้นค่านับหลายร้อย แฉงความแก่ท่านสมาชิกทั้ง
ปวง ตามทราบ คอยครั้งหนึ่ง ข้าพเจ้าได้ไปที่
เกาะสมุย...

ตัวอย่างการเริ่มเรื่อง "ขรัวเพชกับประสกลีแก้ว" แบบที่ ๒

นิทานเรื่องนี้ ข้าพเจ้าได้ยินมาแต่เมื่อคราว
ไปเที่ยวที่เกาะสมุย จึงจำมาเรียบเรียง ลง
นีกุโฆหารแลเสียงที่ได้ยินมาดังนี้ ทิวัก ๑ ทาน
ขรัวเพชเป็นสมภาร...

ส่วนเรื่อง "สนุกนี้รัก" แม้จะเริ่มต้นอย่างเรื่องสั้น คือเริ่มตัวเรื่องเลย ว่า

วันหนึ่งมีพระสงฆ์หนุ่ม ๔ รูป นั่งสนทนากันอยู่
ที่คันทันไคณาพระอุโบสถวัดบวรนิเวศน กอนเวลา
พระลงอุโบสถ...

แล้วดำเนินเรื่องต่อไปโดยไขบสนทนาของพระหนุ่มเหล่านั้น จนผู้อ่านเข้าใจเรื่อง
ราวเกี่ยวกับพระเหล่านั้นได้พอสมควร ว่าชื่ออะไร เป็นใครกันบ้าง และคิดจะทำอะไร
กัน แต่แล้ว พอถึงกลางเรื่อง ผู้เขียนก็แทรกเข้ามา และใช้วิธีการให้เห็นเป็นเรื่อง
เล่า ดังข้อความต่อไปนี้

/พระสมบุญพูด/ ถูกลีอกออกไปภายนอกมีทุกข์สุข
อย่างไร พอช่วยกันใจตองช่วยกันทั้ง ๔ คนเรานแหละ
นะขอรับ คี คี เออ เออ พรอมกันว่า พอถึงเวลา
ลงโบด ก็พากันไปสวดในพระอุโบสถ คำพูดที่ใด
เลามาข้างตน ผู้อ่านคงจะเข้าใจไคว พระสงฆ์
ทั้ง ๔ รูปนี้จะสักพรรษาเดียวกันพรอมกัน แลคงเขา
ใจไคว พระทรรพเป็นคณอยู่ ในกรมพระตำรวจ

พระเข็มเป็นเสมือนความ พระเหลงเป็นบุตรจีน
แต่พระสมบุญนั้นไครความแควอาไศรยแมอิน แต่
ไมรูวาเป็นคนอะไรอย่างไร เพราะฉะนั้นต้อง
อธิบายทนายหนึ่ง พระสมบุญนี้เป็นบุตรคนคิมตระกูล
กุล แดคกยาก...

ซึ่งถ้าหากผู้แต่งจะไม่แสดงว่าเป็นเรื่องเล่า ก็ยอมทำได้ โดยใช้วิธีดำเนินเรื่อง
ด้วยบทพรรณนาเกี่ยวกับพระทั้ง ๔ รูปนั้น และเมื่อผู้อ่านไม่สามารถรู้เรื่องราวของ
พระสมบุญได้ละเอียดพอจากบทพรรณนา ก็ควรใช้บทพรรณนานั้นบรรยายถึงพระสมบุญ
ให้ละเอียดขึ้นได้ โดยไม่จำเป็นต้องบอกว่าคุณแต่งจะอธิบายเกี่ยวกับพระสมบุญให้
อ่านฟัง อยางไรก็ตาม แม้วิธีการดำเนินเรื่องของเรื่องนี้ ยังติดการเล่าเรื่อง แต่
การเสนอและดำเนินเหตุการณ์ในเรื่องก็สมจริง มีเหตุการณ์ในชีวิตประจำวันเกี่ยว
ของควมมาก เช่น การที่พระสงฆ์นั่งสนทนากันที่ชั้นบันไดพระอุโบสถก่อนเวลา "พระ
ลงอุโบสถ" และ "พอถึงเวลาลงโบสถ์พากันเข้าไปสวดในพระอุโบสถ" ทั้งเรื่อง
ราวที่สนทนากัน ก็สมจริง ด้วยพระเหล่านั้นกำลังจะสึก จึงพูดคุยกันถึงงานที่
จะทำเมื่อสึกแล้ว และเรื่องอื่น ๆ ในวันข้างหน้า แม้จนปัญหาที่เป็นที่หนักใจ กังวล
ใจของพระสมบุญ ก็เป็นปัญหาที่จะเกิดขึ้นได้กับมนุษย์ในสังคม แม้ในสังคมปัจจุบัน

ส่วนเรื่อง "ราตรีวันสิ้นปี" เป็นเรื่องที่มีกลวิธีการแต่งที่ผิดแปลกไปจากเรื่อง
อื่น ๆ กล่าวคือ ใช้วิธีการแต่งทำนอง กระแสสำนึก กลวิธีนี้ แม้จะเป็นกลวิธีที่คิด
มากับเรื่องซึ่งนำมาจากเรื่องของตะวันตก แต่ก็นับว่าเป็นการเริ่มนำเข้ามาใช้ใน
งานเขียนเรื่องสั้นของไทย และเป็นที่ยอมรับกันมากในระยะต่อ ๆ มา นอกจากนั้น
เรื่องนี้ยังแสดงลักษณะของจุดศุคยอคของเรื่องที่พลิกความคาดหมายของผู้อ่าน คือจุด
ที่ผู้อ่านไครรูวาเรื่องราวทั้งสิ้นที่ดำเนินมาแต่ตอนต้นนั้น แท้จริงเป็นเพียงความฝัน
นั่นเอง ดังข้อความว่า

"แต่ที่จริงนั้นมารุควาเป็นบุตร บิดาเป็นยูโหพร แด
พวกพี่น้องพากันมานั่งล้อมโศลโศลโศลในวันขึ้นปีใหม่
... เพราะการที่จริงถูกเก็บไปเรียนหนังสืออยู่ที่โรง
เรียน ยามตรุศ อาจารย์ปลดยโศลกลับมาบ้าน เวลา

กลางคืนนอนหลับฝันไปว่าตัวแก่ชราท่าพร้า สิ้น
บิณฑุมารสาเหานี้ เกิดนั้นลุกขึ้นจากที่นอน รุ
แนวการที่เป็นเศชราเป็นความฝันทั้งสิ้น...

ข้อความหลังจากจุดสุดขยอกนี่เป็นการคลลคลายเรื่องราว ว่าเด็กนั้นประพฤิตนเป็น
คนดีตราบจนแก่ชรา จบเรื่องราว

เด็กนั้นแสนอูยมาคุมชราก็มีไคยากแค้น และจะ
ไคประสภการรายลำบากเหมือนความฝันนั้นก็หา
มิไค

ข้อความถัดจากนั้น ผู้วิจัยมิไคถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของตัวเรื่อง "ราตรีวันสิ้นปี" เป็น
แต่เพียง คำอธิบายของยูแปลเท่านั้นเอง

การจบเรื่องของเรื่องสั้นเรื่องอื่น ๆ ในช่วงนี้ กล่าวไคว่าจบเรื่องเมื่อ
จบเนื้อความ ไม่มีการสรุปเรื่อง หรือช้คติสอนใจอีกต่อไป เรื่อง "ขวัญเพชกับประสภ
สี่แก้ว" แบบที่ ๑ มีประโยคบอกเล่าเพิ่มมานิดหนึ่ง แต่ก็ไม่ถึงกับจะเรียไคว่าเป็นการ
สรุปความ ดังที่เคยมีมาในนิทานช่วงก่อน ๆ แต่เรื่องเดี๋ยวนั้น แบบที่ ๒ ไม่มีประ-
โยคบอกเล่าดังกล่าว

ตัวอย่างตอนจบของ "ขวัญเพชกับประสภสี่แก้ว" แบบที่ ๑

สมภารถามว่าเจ็บที่ไหน ประสภเอามือคูลำกน
สมภารจึงถามว่าคนเจ็บแคนกนภญ หาไม เจ็บ
กนคนกนภญจะเจ็บฟรี ใครหาตีกนภไม เมื่อ
สมภารไคยินประสภพูดดังนั้นก็ชอบใจชวนประสภ
ให้พักอยู่ในกุฏิ

ซาพเจาก็กลับลงมาเร็ว ความก็เป็นสมมุตหยุดลงแต่เพียงนี้

ตัวอย่างตอนจบของ "ขวัญเพชกับประสภสี่แก้ว" แบบที่ ๒

แต่ทานขวัญเพชรอยู่ข้างแคนมากตีไมเจ็บนัก ประสภสี่แก้วห่านอนคั้น
ไปคั้นมารองไคอย ๆ ตายแล้ว ๆ ดังนั้น ทานขวัญเพชรก็ออกสงสารนี้กว่าประสภจะ
เจ็บมาก จึงวางไม้เท้าเสีย ถามว่าเจ็บที่ไหน ประสภก็เอามือคูลำกนที่ข้างหลัง
ทานขวัญเพชรจึงถามคั้นนี้

ช พ ชกเจ็บกนภกรือ
ส ก อาหมายเจ็บกนคน กนภญจะเจ็บพริอ เกยตกนภ

ช พ อ ชก เจ็บหมากหรือ
 ล ก ฮาหมาย เจ็บมอมฉานคนเดียว

ท่านขวัญเพชรแปลจำนวนประสกอย่างนั้น ก็ชอบใจ ชวนให้ประสกค้างอยู่บน
 ภูฏีของท่านสมภารเอง

เรื่อง "พระเปี้ยโหดานธรรม" ก็เช่นเดียวกัน คือจบเรื่องโดยไม่มีข้อความ
 สรุป ดังนี้

ว่าแล้วพระเปี้ยจึงวิ่งไปบนภูฏี เอาคัมภีร์ไว้ แล้ว
 ฉวยไคคุณแสมสองมือ โดดลงจากบันไดมารองทา
 ให้สัปรุศมาตีกัน พวกสัปรุศเขาก็บิดประศุกรการ เปรี๊ญ
 ึ่งเสียบ แกฏ็ยงโกรชหนักขึ้นเตนกาอยู่จนเวลา ๓
 ยาม เสศ ออนเต็มที่เขา ก็กลับไปเอง.

ระยะหลัง ของช่วงที่ ๓ เรื่องสั้นในช่วง ๖ ปีหลังในวชิรญาณวิเศษเล่ม ๔-๕
 ดังรายละเอียดในบทที่ ๓ ข้อ ๓.๓.๒ เรื่องสั้นในช่วงนี้มีลักษณะที่พัฒนาขึ้นมาจาก
 ระยะแรก มีข้อที่จะพิจารณาได้ ดังนี้

๑. ด้านรูปแบบ เรื่องสั้นในช่วงตอนต้น ๆ ของระยะนี้บางเรื่องยังมีรูปแบบ
 เป็นบทพรรณนา ซึ่งมีบทสนทนาที่ไม่มีเครื่องหมายอัญญประกาศกำกับไว้อย่างชัดเจน
 ดูตัวอย่างเรื่อง "ความโกรธของหญิงม่าย" ในภาคผนวก จ แต่เรื่องในช่วงเวลาต่อ
 ๆ มา มีการวางรูปแบบบทสนทนาแยกจากบทพรรณนาชัดเจนขึ้น ดูตัวอย่างในเรื่อง
 "ความรักของบุรุษ" "เดินเลอ" เป็นต้น ในภาคผนวก จ

๒. รูปแบบของการเสนอเรื่อง มีบางเรื่องผู้เขียนมักจะเริ่มเรื่อง โดยมี
 อารัมภบทสั้น ๆ ว่า ต่อไปนี้จะเล่าเรื่องให้ฟัง ซึ่งลักษณะนี้ทำให้ตั้งข้อสังเกตได้ว่า
 การเริ่มเรื่องด้วยอารัมภบทนั้นคงจะมีส่วนที่ หรือเป็นประโยชน์บ้าง ไม่น่าก็น้อย จึง
 เป็นที่นิยมของผู้แต่ง ทั้ง ๆ ที่ในทานในช่วงที่ ๒ และเรื่องสั้นในช่วงที่ ๓ ระยะแรก
 บางเรื่องได้ตัดอารัมภบททิ้งไปแล้วเริ่มเรื่องด้วยตัวเรื่องเลยทีเดียว แต่ครั้งมาถึง
 ระยะหลังของช่วงที่ ๓ ที่กำลังกล่าวถึงอยู่นี้ก็มีการเอาอารัมภบทมาใช้ในการเริ่มเรื่อง
 อีก ตัวอย่างเช่นเรื่อง "ความโกรธของหญิงม่าย" เรื่อง "ความรักของบุรุษ" เรื่อง

"นิทานเรื่องโง่ง" และเรื่อง "เลินเล่อ" ดังกล่าวไว้โดยละเอียดในบทที่ ๓
 ขอ ๓.๓.๒

เมื่อเริ่มควยอรรถภทสัน ๆ ว่าต่อไปนี้จะเล่าเรื่องให้ฟัง แล้วก็เล่าเรื่อง
 ไปตามลำดับเหตุการณ์ดำเนินเรื่องง่าย ๆ การเล่าเรื่องอาจเป็นตัวละครของเรื่อง
 หรือเจ้าของเหตุการณ์เล่าเอง เช่นเรื่อง "เลินเล่อ". "ความโกรธของหญิงมาย"
 หรือผู้อื่น (บุคคลที่ ๓ หรือเป็นผู้แต่ง) เป็นผู้เล่า เช่นเรื่อง "นิทานเรื่องโง่ง"
 เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การเริ่มเรื่องควยอรรถภทในช่วงนี้ มิได้เป็นลักษณะของ
 เรื่องส่วนใหญ่ เพราะเรื่องส่วนใหญ่ในระยะนี้ เริ่มเรื่องควยเรื่องราว หรือ
 เหตุการณ์ผู้แต่งมุ่งเสนอเลยทีเดียว ตัวอย่างเช่น เรื่อง "ทำคุณไมบูซาโทษ โปรค
 สัตว์ไม้ไค้บ่าป" เริ่มเรื่องว่า

คนเขาพากันพูดว่าฉันนะ เป็นหญิงเคราะห์ดี
 แลมีความสุขมาย ที่จริงฉันก็ชอบจะจริงสม
 เหมือนคำเขาวาอยู่ควย บานของของอันนี้
 อยู่ข้างจะโอโงง นับเป็นอย่างดีเทียมหนา
 เพื่อนบ้านเขาใด... ๒๐

เรื่อง "อเล็กเท็กลาก" ขึ้นต้นว่า

พอทองคำคนนี้เป็นบุตรพระยารัฐมคัแห่งคุณแม่
 ดวง บานอยู่ที่นาคทอง เมื่อพอทองคำเขาอายุ
 ได้ ๑๑ ปี เมื่อมีแม่ก่อนนั้นและ ทานทั้งหลาย
 ก็คงยังจะจำใคอยู่บางดอกกระมัง เมื่อคราว
 สุนักเรียนไปเรียนวิชาที่ประเทศยุโรปกันกลุ่ม ๆ
 นั้นปะไร... ๒๑

๒๐ "ทำคุณไมบูซาโทษ โปรคสัตว์ไม้ไค้บ่าป," วชิรญาณวิเศษ, เล่ม ๘

แผน ๑๒

๒๑ "อเล็กเท็กลาก," เรื่องเดียวกัน, ๑๑๖.

การจบเรื่อง มักมีโคลงสี่สุภาพสรุปเนื้อความเกี่ยวกับเรื่องที่จะจบไปนั้น หรือมีฉันทลักษณ์ที่แสดงส่วนที่เป็นข้อคิด หรือเป็นคติจากเรื่องนั้น ๆ โคลงสี่สุภาพที่ปิดท้ายเรื่อง มีบทเดียวบ้าง สาม หรือสี่หรือห้าบทบ้าง แตกกันหลายเรื่องที่จะจบเนื้อความด้วยภาษาธรรมดา ไม่มีโคลงปิดเรื่อง

ตัวอย่างการจบเรื่องด้วยโคลงสี่สุภาพ เรื่อง "คำนำพริกละลายแม่น้ำ" จบว่า

แม่น้ำที่กว้างใหญ่	ฉันใด
คุณทรัพย์ที่ไปรยไป	จ่ายจำ
หมดเขม็ดแหมใจ	ทรัพย์อยู่
เปรียบประคุดำน้ำ	พริกแล้ว ละลายเหลว ^{๒๒}

เรื่อง "เหตุใดจึงไค้หนูหน้าเศร้าไป" ปิดเรื่องว่า

ทำไค้ไม่หยุดยั้ง	ตรองศรีก กอนนา
คงจะไค้รูสำนึก	เชนน
กลับคิดสิตถลี้ก	เหลือ แกแล
ตั้งเชนนายรองซ	เหตุให้เป็นพยาน
เขารานยอมกล่าวไว	นมนาน แลวจา
ถาจะพูดแลวาน	เพื่อนไซ
อีกประกอบการงาน	ทุกสิ่ง พอเฮย
กลั่นกอนเซพะไค้	หนึ่งครั้ง จึงทำ
เป็นอุชาทรมเพื่อให้	หยุดคิด กอนนา
โดยวาจะทำผิด	ยอมยั้ง
สกคอกกลับใจปลิด	แปลงโทษ ทำจา
จึงจะไม่พลาดพลั้ง	ผิดด้วยโมโห ^{๒๓}

^{๒๒} คุภาคผนวก จ

^{๒๓} "เหตุใดจึงไค้หนูหน้าเศร้าไป", วรรณญาณวิเศษ, เล่ม ๕.

จะเห็นได้ว่าโคลงสี่สุภาพที่ปิดท้ายเรื่องนี้ มีเนื้อความเป็นการสอน หรือ เตือนสติ ให้ข้อคิด ซึ่งแท้จริงก็คือการจบเรื่องเท่านั้นกับนิทานอีสป "เรื่องนี้สอนให้รู้ว่า..." เพียงแต่รูปแบบต่างกัน คือใช้คำประพันธ์โคลงสี่สุภาพแทนร้อยแก้ว ในนิทานอีสป

๓. กลวิธีในการเสนอเรื่อง เริ่มมีการพลิกแพลงออกไปบ้าง ไม่ใช่ดำเนินเรื่อยไปอย่างเรื่องสั้นในช่วงก่อน ๆ ที่เห็นได้ชัด คือ

ก. กลวิธีดำเนินเรื่องโดยใจจดหมายเป็นส่วนมาก และเป็นส่วนสำคัญ ผู้อ่านสามารถเข้าใจเรื่องราวจากจดหมายซึ่งมีเนื้อความปะติดปะต่อกันนั้นได้ เช่น ในเรื่อง "กระโถกครึ่งท้าย"^{๒๔} ในเรื่องนี้มีจดหมายทั้งสิ้น ๕ ฉบับ มีคติอยู่เกี่ยวกับศพชายผู้หนึ่งที่กระโถกน้ำตาย เป็นจดหมายจากหญิงคู่รักของชายผู้นี้ ๓ ฉบับ จดหมายจากลุงของเขาเอง ๑ ฉบับ และฉบับสุดท้ายเป็นจดหมายลาตายของชายผู้นี้ เขียนถึงลุงของเขา จดหมายฉบับแรกของ "ลำเจียก"- หญิงคนรักของนายขุนนางชายที่กระโถกน้ำตาย ผู้อ่านได้รู้จักบุคคลทั้งสองพอสมควร เช่น อาชีพ ฐานะ สภาพครอบครัว โดยเฉพาะของฝ่ายหญิง ฉบับที่ ๒ ไกรวานายขุนนางได้รับอุบัติเหตุเสียขาทั้งสองข้าง ข้างลำเจียกก็มีชายอีกคนหนึ่งพยายามเข้ามาเกี่ยวพา จดหมายฉบับที่ ๓ จากลุงป็นของนายขุนนาง เตือนหลานชายให้เตรียมตัวสำหรับเรื่องเกี่ยวกับคู่รัก ฉบับที่ ๔ ลำเจียกเขียนมาว่าจำเป็นต้องแต่งงานกับชายผู้นั้น ด้วยมีความจำเป็นเกี่ยวควยฐานะของครอบครัว แต่ก็ยังแสดงความอาลัยรักนายขุนนาง จดหมายฉบับที่ ๕ ฉบับสุดท้ายนายขุนนางเขียนถึงลุง สั่งเสียเรื่องที่จะให้ช่วยจัดการให้ พร้อมทั้งลาตาย ถ้าหากว่าเรื่องนี้จบควยค่าลาตายของนายขุนนาง ผู้วิจัยคิดว่าจะเป็นการจบที่ดีกว่าที่จะสั่งเสียต่ออีก ๒ ประโยค ดังตัวอย่าง :-

...อย่าลืมคำสั่งเรื่องผู้หนึ่งผู้ใด; มันจะได้นอน
 ยิ่งสนิทที่ขึ้น ถานั่งสอไคฝั่งอยู่ควยกัน ลาแล้ว,
 ลุงขา, ลา, ขุนนาง

ขอเติมอีกหน่อย - คราวนี้แหละกระโดดครึ่ง
ท้ายของฉันทะลุง. ถ้าใครเขาจะเล่าเรื่อง
ของฉันทะขอให้เขาเรียกว่าเรื่องกระโดดครึ่ง
ท้ายเด็กหนานา

๗. กลวิธีดำเนินเรื่องโดยไขมทสนทนาของตัวละครฝ่ายเดียว แต่การที่ตัวละครทวนคำถาม และตอบคำถามที่สมมุติว่าอีกฝ่ายหนึ่งตั้งขึ้น ทำให้ผู้อ่านปะติดปะต่อเรื่องราวได้หมด กลวิธีนี้ปรากฏในเรื่อง "ตามอกสอดตาเห็น"^{๒๕} ดังตัวอย่างบางตอน : -

ไม่ทราบเลยเจริญพร อ้อ อ้อ ประเทศยุโรปมีหลายนครน้เจริญพร, ที่เจ้าคุณวาญ กั้นใหญ่ชะเมืองไหนชะเจริญพร, อ้อทกรุงปารีส, วุฒวายอไรกันชะเจริญพร, อ้อ เมืองตุลองไมไซหรือเจริญพร, เมืองท่าของฝรั่งเศส, ปารีสนะเมืองหลวงของเขา อยู่ห่างทะเลเขาไปต่างหาก นั้นนะชะเจริญพร, เมืองตุลองต่างหากที่เรือรบเมืองรุเซียมา คุณเหมือนมาเป็นไมตรีกันสำหรับคุชากอื่น ๆ ไมไซหรือ เจริญพร คุณเหมือนไมไซมารบกันตั้งตั้ง เหมือนที่เจ้าคุณวา นั้นน้หนะ ไมไซคอกหรืออกเจริญพร เป็นการสนทนากันต่างหากเชอชะเจริญพร, อ้อ ถึงกะจะรบกัน อังถนุดองยกทัพมาชวยควยหรือเจริญพร, อ้อ แต่คุณเหมือนว่าทัพเรือคอกหนานาเจริญพร, ที่อังกฤชเขายกมา, ยกมารอที่เมืองอิตะลี แสงแถมคู้กัน, ไมไซเป็นการชวยฝรั่งเศสรบกันกะรุเซีย ไมไซคอกหรือเจริญพร, ยิ่งใจเจ้าคุณวา ตรงกันซามุ กับที่อาตมาภาพทราบ อ้อ อ้อ ยิ่งใจอูกอกกระมังเจริญพร.

๘. ภาษาที่ใช้ในเรื่องสั้น ในช่วงนี้เป็นภาษาที่สมจริงในแง่ของภาษาพูด มีคำลงท้ายต่าง ๆ กันหลายแบบ บางคำสมัยนี้มีแต่ผู้หญิงใช้ แต่ในเรื่องสั้นช่วงนี้ผู้ชายก็ใช้เหมือนกัน เช่นคำว่า "ซา" ในเรื่อง "กระโดดครึ่งท้าย" นายขุนนาก

เขียนว่า "ดูงปั่นชา, ฉันทยังเชื่อใจตัวอยู่ เหมือนกันว่า หลอนยัง คงรักฉัน อยู่จริง;" และ "ลาแล้ว, ดูงชา, ลา," คำลงท้ายว่า "ยะ" "ยะ" หรือบางทีลงเสียงเป็น "หยะ" หรือใ้ชว่า "หนะหยะ" เช่นในเรื่อง "ความรักของดูราย" เป็นคำที่ทั้งผู้หญิงและผู้ชายใช้ ตัวอย่างเช่น "...แม่อำหยะ งา หลอนยก โทษให้ฉันเสียสักครั้งได้ไหมหยะ" นอกจากนี้มีคำว่า เจาคะ จะ จะ เป็นคน

๕. สรรพนามที่ใช่ ที่เพิ่มขึ้นมาจากช่วงก่อน ๆ คือ อีฉัน หลอน อาตมภาพ (สำหรับพระ) โยม (พระเรียกญาติผู้ใหญ่) พี่ (เรื่อง "ความรัก" ชายหนุ่มคร่ำครวญว่า "อนิจจาแม่ขอรักของพี่เอ๋ย") มีการใช้บรรดาศัพท์ที่เป็นสรรพนามบุรุษที่ ๒ เช่น "เจ้าคุณ" (ในเรื่อง "ตาบอดสอดตาเห็น")

คำนำหน้าชื่อสำหรับชาย ใช้ "พ่อ" เช่น พ่อมุนนาก (ใน "กระโดดครั้งท้าย") หรือ "นาย" เช่น นายบัว (ใน "ความรักของดูราย") สำหรับหญิง ใช้ "แม่" เช่น แม่อำ แม่ลำเจียก และมีการเรียกอย่างไม่สุภาพว่า อีนังปริก (ใน "จับคำดลำแคง")

ช่วงที่ ๔ เรื่องสั้นในวารสารอื่น หลังวชิรญาณวิเศษ (ระหว่าง พ.ศ.

๒๔๓๘-๒๔๕๕)

ในช่วงนี้รูปแบบของเรื่องสั้นส่วนใหญ่เปลี่ยนไป มีลักษณะเด่นที่เห็นได้ชัดคือ ๑. คำกรูบบแบบ มีการใช้เครื่องหมายอัญงูประกาศมากขึ้น เพื่อแยกให้รู้ว่า ส่วนที่อยู่ในอัญงูประกาศ เป็นบทเจรจาของตัวละคร นอกนั้นคือบทพรรณนาหรือการบรรยายความ นอกจากนี้ยังมีบทสนทนาที่วางรูปแบบบทสนทนาในบทละครด้วย เช่นในเรื่อง "เกิดทันคู่สร้าง"

หม่อย : ฉันไม่มีการสิ่งไรจะไรฉันแม่นม
จว พ่ออยู่ก็ไแล้ว ไม่คองการแนมม, แลพิ,
เลยงสาวไที่บ้านฉันก็มีพอแล้ว ฉันจางหลอนไม่
ได้อีกเลย

แม่จุน : จางได้ซี้คะ, พุพุไ้, คี้ฉันนอด
หยากหยากจนจะตายู ทานจางอยาวาแตคุนใ้ยว
เลย ถึงจะจางอยางคี้ฉันสักสองคนก็ได้

หมอลอญ : จ้างสักสามสี่คนได้ก็จริงอยู่ ถ้า
มีการไรก็จ้างได้ แต่ถ้าไม่มีการจะไรนั้นจะไม่จ้าง
หลอนสักครึ่งคนเสียเลย

แมจูน : ถ้าไม่จ้างคือนั้นสักครึ่งคนได้เต็มราคา
ก็ขอให้ทานจ้างคือนั้นเต็มคนแต่เพียงครึ่งราคาคาจาก
นั้นก็เอาเถิดชะ^{๒๖}

และ

แมจูนมีความโกรธจนหน้าเขียว พูดว่า : ถึง
อย่างไรก็ดี ถึงว่าแบกจัวหามเสาะไม่ได้อาจช่วย
การเรือนให้ทานได้มาก ๆ^{๒๗}

ตัวอย่างที่ใช้อัญญาประกาศนอยู่ในบทพรรณนา จากเรื่อง "แม่สื่อกระตาด"

...เวลานั้นทานก็มีอาการที่เจ็บถึงปานนั้น ยัง
มีสติพูดออกมาเสียงกระเสาะ ๆ เขาตงถนัดชีพกตติ
ทานว่า "อย่าวุ่นวายไป รีบจัดแจงพาชาไปบาน
เถอะ"^{๒๘}

และ

...ได้ยื่นคำสั่งที่ทานพูดออกมาจากปากคำเดียว
ว่า, "ห้องอยู่เลย เวลามาถึงเขาแล้ว ขาขอ
ลากอนละ" เท่านั้นเอง^{๒๙}

๒. ภาษาที่ใช้ทั้งในส่วนบทบรรยายและบทสนทนา โดยส่วนใหญ่แล้ว
สมจริง ก็เป็นถ้อยคำสำนวนที่เรารู้จักกันในชีวิตประจำวัน เช่นในเรื่อง "เจียนจะ
ต้องเป็นโทษ"

^{๒๖} "เกิดทันคู่สร้าง," เรื่องเดิม, ๑๙๕-๑๙๖.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, ๑๙๖.

^{๒๘} ชุนบัญญัติวรราช (รัตน), "แม่สื่อกระตาด," เรื่องเดิม, ๕๕๖.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, ๕๕๗.

เมียพูด "อู๋ทานก์ จะเอาไปทำไมเป็นกาย
เป็นทอง"

ซาหลวงตอบ "จะไปอยู่นานนี้เล่า เอวไป
เถอะ เนื้อเหลือเนื้อขาด หุนทางไกลหมดแล้ว
จะไปเอาที่ไหน หรือหลอนรุจักมีกับใครมีบ้าง
อู๋ เห็นจะมี กรรมกิจกรรมการบ่าวของเจ้าคุณเถ
อู๋ที่แน่นี่ เป็นบ่าวเจ้าคุณก็เหมือนเป็น-

เมียโกรธ "อู๋ ประเดี้ยวอีนันก็ไปไม่ขยับ
นี่ พูคอไรละก็ไม่มีเสี่ยละ ประชคนั้นประชันไป
เที้ยว ทำไมทานเห็นเขาหรือวาเป็นบาวอีนัน"
ตัวเห็นโกรธ โบกมือบอกเล็ก "ไปเถอะ ๆ"^{๓๐}

และในเรื่อง "ตายเพราะความรัก"

๑. แม่และนอมูหลอนไคตามสาระวัดแขวงทอ
ไปว่า "ฝ่ายนาทิกะทรวงพระนครบาลมีความ
สงไสยใครละ ไควแวงบางหรือยัง"

๒. สาระวัดแขวงทอ "เขาสงไสยนายสำออง
จะ..."^{๓๑}

๓. "นายเทิงตาม "ก็มีหลักฐานยังงใจเล่า บอก
ไปได้"^{๓๒}

แต่ก็ยังมีกรณีชดอัยคำสำนวนที่รุ่มรามไม่กระชับ ตลอดจนสำเนียงของคำลงท้าย
ที่ยังพิงซัด ๆ ไม่รื่นหู คือพิงหูไม่เป็นธรรมชาติในการสนทนา

ตัวอย่างของการใช้คำรุ่มรามไม่กระชับจากเรื่อง "ตายเพราะความรัก"

"เขาสงไสยนายสำอองจะ ไคยังมีเหตุที่ควรร
จะทองเขาใจวานายสำอองเป็นนุรายฆาตกาแก
นั้นตาย"^{๓๓}

^{๓๐}"เจียนจะทองเป็นโทษ," เรื่องเดิม, ตอน ๑๘, ๑๘๕๘.

^{๓๑}"ตายเพราะความรัก," เรื่องเดิม, ๒๑๖๒.

^{๓๒}เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๓๓}เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ส่วนที่ขีดเส้นใต้ อาจสร้างให้ระดับขึ้นเป็นว่า "เพราะมีเหตุสุดว่า..." เป็นต้น
อีกตัวอย่างหนึ่งของการใช้คำรุ่มร่ามเพื่อ โดยไม่จำเป็นแก่เนื้อความ จากเรื่อง
"เกิดทันคู่สร้าง"

หอนอกรู้เห็นหน้าแม่จนเชียวมากกว่าเกา
ก็พูดว่า ; แม่จา ฉันทิ่มน เบื้อแลเหม็น เชียว
ในการแม่เรือนคี่ทั้งหลาย ภรรยาฉันทิ่มน กำลึงสวย
กำลึงงาม กำลึงนารักนารม ฉันทิ่มน เสนาหาอาไลย
ที่สุด หลอนมวยมุขไปเสียแลวน ฉันทิ่มน ยังอาไลย
ไมหาย^{๓๔}

อีกตอนหนึ่งในเรื่องเดียวกัน

ในราตรีวันนั้น แม่จาคมมีความยินดีปรีดา
ปราโมทย์ที่สุด ควยเป็นคีนเคราะห์คี่ ไคมีลาภ
ยศในคีนวันนั้นเอง...^{๓๕}

จะเห็นได้ว่าผู้แต่ง ไซ้ทั้ง "ในราตรีวันนั้น" และ "ในคีนวันนั้น" ในประโยคเดียว
กัน นอกจากนี้ยังใช้คำที่มีความหมายทำนองเดียวกันคือ ยินดี-ปรีดา-ปราโมทย์
ยิ่งกว่านั้น ในเรื่องเดียวกันนี้ มีบางตอนที่ผู้แต่งใช้คำสัมผัสกันทำนองเดียวกับรายยาว
ดังตัวอย่างต่อไปนี้

หลอนยังมีใจปลื้ม, รุ่มชื่นในใจ ยิ่งคิก
ครองไปไคคึกขิง ค่านึงความสุสโมสร
ยิ่งอวารณหวนใหญ่ใจไมหาย ปลื้ม คิมรส
ราวกับไคทึหย พืง รูนสุวคราวสับหา พืง
พนจากทุกชเวทนา มาไคคึก, กิมใจรุ่มนายน ไม
หาย แลวก็คิกชอบคณทาน หมอไมวาย นอน
กระสับกระ สายหัวใจ ยินดีไปมา...^{๓๖}

เป็นต้น

ตัวอย่างของการใช้คำลงท้ายควยสำเนียงที่ฟังไม่เป็นธรรมชาติในบทสนทนา รวมถึง

^{๓๔} "เกิดทันคู่สร้าง," เรื่องเดิม, ๑๗๖.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, ๒๔๘.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, ๒๔๘.

การออกเสียงคำอย่างในภาษาไทยเขียน

"ฉันสบายแล้วนายสาวจูงก็โคที่เคี้ยวหนุ
ทาน วานายสาวจูงไม่โคมาตุ๊กแกนั้นแน่และ
ทานมีหลักฐานอย่างไร ที่จะไควานายสาวจูง
เป็นผู้ร้ายซะเล่า"

"มีหลักฐานแน่นอนแล้วสิ ท่านเอ๋ย จึง
ไควกลายันยันเอออย่างนั้น เจ้าพนักงานเขา
คงสืบสวนถัดจนแล้ว หนานา"^{๓๗}

เป็นคน

นอกจากนี้ยังมีคำศัพท์ภาษาอังกฤษปนด้วย โดยที่ช่วงนี้เป็นช่วงเวลาที
คนไทยไปเรียนเมืองนอกกันมากมาย พวกที่กลับมานักนำวิชาความรู้ ตลอดจนคำศัพท์
ภาษามาใช้ในการประพันธ์แบบต่าง ๆ ศัพท์เหล่านั้นเช่น ไปรเวต ออฟฟิศ แบงก์โนต
เยนเคิลแมน บูหรี่บิก้าเร็ค วิก เป็นต้น ตัวอย่างเช่น "แม่จุนหาเงินอยู่หลายวัน,
หลายวิก, หลายเคื่อน, หลอนมิไควรุมรวยขึ้น..." จากตัวอย่างข้างบน ยังสา-
มารอดเห็นคำที่ไม่เป็นที่นิยมใช้ คือคำ "รุมรวย" คนนิยมให้คำว่า "ร่ำรวย" แทน

๓๗. กลวิธีในการแต่งและดำเนินเรื่อง เรื่องสั้นในช่วงนี้ใช้วิธีการแต่ง
ทำนองคล้ายกับผู้อ่านโดยตรง บางครั้งก็มีการใส่สำนวนทำนองถามไถ่ หรือปรึกษาผู้อ่าน
ด้วย เช่นในเรื่อง "แม่สื่อกระดาค"

ปู่ไทเอ๋ย ตัวตายทั้งคนเสมอเค็ดเอาหัวของอินัน
ไปเสียดักว่า โอโย! ประเด็ยว นึกกอน อายหัว
หลุดออกไปจากตัวนี้ตายใหม่เจาคะ ออ! ตาย ไม
เอา อูยาเพอทีกุก เออใหม่เสมอคักคี่นเงินมีอุไป
เถอะเจาชะ ที่นี้เห็นจะไม่ตายละนะ ออ! ไม
ตาย เออะเจาชะ ยอมแลกให้คักละ ปู่ไท อินัน
พูดไมอายทรอก...^{๓๘}

^{๓๗}"ตายเพราะความรัก," เรื่องเดิม, ๒๑๖๒.

^{๓๘}"แม่สื่อกระดาค," เรื่องเดียวกัน, ตอน ๘, ๘๕๕.

ในเรื่อง "สูกัณด้วยกลืนยาพิษ"

ในเวลานั้นข้าพเจ้าอยู่อย่างไร เทียวเกรเด้น
หัวเกล้าให้เวลาเปลืองไปอย่างไรนั้น ข้าพเจ้า
ไม่เลาหละ จะยักยาวเลื่อยเจื่อยเกินกับที่ท่าน
ผู้อ่านจะต้องการฟังหรือเห็นสนุกควยไป^{๓๘}

การดำเนินเรื่อง ตอนเริ่มเรื่องยังรักษาทางทำนองของการใช้อารัมภบท
มีข้อความที่ผู้แต่งตั้งใจเขียนถึงผู้อ่านให้รู้ว่าตนจะเริ่มเล่าเรื่องต่อไปนี้ให้ฟัง ตัวอย่าง
เช่น เรื่อง "เจียนจะต้องเป็นโทษ"

เมื่อล่วงมาประมาณ ๑๔ ปีแล้ว ข้าพเจ้าได้
รู้จักมักคุ้นกับชายหนุ่มน้อยคนหนึ่ง ในเวลานั้น
คาดหมายอายุของเขา ๑๖ ปีเป็นอย่างมาก
แล้วเขาได้เล่าเรื่องราวของเขาให้ฟังจนตลอด
เรื่อง ฟังดูเป็นที่พิศวงอย่างยิ่ง

เขาเล่าว่า ตัวกะผมเอง (ชื่อจาก) แต่เล็ก
มาจนอายุย่างเขา ๑๔ ปีกว่า ๆ จะหาเงา
ความดีในตัวสักนิดเดียวก็ทั้งยาก...^{๔๐}

เรื่อง "ส่วนซุมทรัพย์ของคนตระหนี่" เริ่มเรื่องว่า

กระผมเห็นเหตุเค็มของนายสิน ที่เขาจะตั้งตัว
ไต่ตามเขาเวลานี้ดังนี้ เขาว่าเมื่อ ร, ค,
๑๐๑ คุณไต่ไปรับจ้างเป็นคนเฝ้ายามของ
เถาแก้วกับเหมาท่าตึกแถวที่ริมถนนเจริญกรุง
...^{๔๑}

เรื่อง "เนื้อคู่หนึ่งคู่" เริ่มเรื่องว่า

กระผมนึกออไรก็นึกแล้ว คิดออไรก็คิดแล้วพูด
ออไรก็พูดแล้ว แต่มันเป็นเรื่องอื่น ๆ หาใช่เรื่อง
ที่จะเล่าให้ไต่เท่าฟังนี้ไม่ ครั้นมานึกมาคิด มา

^{๓๘}"สูกัณด้วยกลืนยาพิษ," เรื่องเดียวกัน, ตอน ๒๒, ๒๒๖๒.

^{๔๐}"เจียนจะต้องเป็นโทษ," เรื่องเดียวกัน, ตอน ๑๔, ๑๔๕๔.

^{๔๑}"ส่วนซุมทรัพย์ของคนตระหนี่," เรื่องเดียวกัน, ตอน ๘, ๘๒๗.

พูดถึงที่จะเล่าต่อไปนี่ขึ้นมาแล้ว กระผมให้
 นึกซ้ำขึ้นในใจเสียที่สุด คิคๆ คุ้ยหาหัวรอ
 ใครไม่รู้จักเหมือนจะวากะผมนี้เป็นบวกออก
 กระมัง ถึงโตเท่านี้ก็เอาเถอะ ไทหึ่งเรื่อง
 ของกะผมเขาแล้ว ก็จะต้องเวนชั้นในใจออก
 หัวรอไม่ใคร่เหมือนกัน

ไคเทาซอรั้บ โปรควานเอียงหูฟังเสียง
 กะผมพูดสักหนอยวา... ๒๒

ส่วนตอนจบเรื่อง ก็มีข้อความสรุปเรื่องที่ได้เล่าไปแล้ว โดยไม่มีกลวิธี
 จะชวนให้เรื่องน่าสนใจเลย ตัวอย่างเช่นตอนจบของเรื่อง "เนื้อคุหนึ่งคุ" ว่า

...ตกลงเลยไคอยู่กินเป็นสามีเมียกันโดย
 บุญเพสันนิวาศชาติก่อนเคยสร้างสมอบรมมา
 แต่เพียงคอนหนึ่งคุเท่านั้น ก็ต้องยินดีรับตาม
 ประสาแก่น आयเนื้อคุเป็นขงเขา หนึ่งคุ
 เป็นของเราก็เอาเถอะ ดีกว่าไม่ใคร่เสียที่
 เคียว พุคแควมันนาหัวรอ ไม่เคยพบมันก็
 ไคพบ ไม่เคยเห็นมันก็ไคเห็น ไม่เสียที่ที่
 เกิด เออ आयเรานี้จะถืออไรคินา ออ
 ถือเอาอย่างนี้เถอะ จำงายคี่ กุสอวข้มมา
 อกุสะดาข้มมา อไร ๆ ก็ไม่พน ๒ คิว
 กุสออะกุสอเทานัน ถือเสียอย่างนี้ก็ไม่รอน
 ใจ เย็นใจคี่ จำไว ๆ จะไคสั่งสอนลูกหลาน
 ต่อไป ๒๓

เรื่อง "ลายตามหน้า" จบเรื่อง ว่า

นี่แหละหลาน ลายตามหน้าจูงนี้เกิดจาก
 การที่สงบไม่อยู่ในโอวาทบิดาแท้ คุก็ขึ้นจูง
 ไพลไปถูกที่จันทนาตาเป็นรอยเป็นหลายแห่ง
 ลอยเหตุที่พ่อลูกเขาโกรธกันมาแต่ไหนไม่รู้
 คั้งนี้เขาเห็นว่าจะเป็นไปโดยออย ๆ หรือ

๒๒ "เนื้อคุหนึ่งคุ," เรื่องเดียวกัน, ตอน ๑๘, ๑๘๕๓.

๒๓ เรื่องเดียวกัน, ๑๘๗๕.

ถึงอย่างไรก็ดี การที่เฝ้าเมื่อคืนวันนั้น
ทำให้เป็นอย่างไรกับคนมั่งคั่งตั้งถิ่นฐานมา
จนบัดนี้

เป็นคน

อย่างไรก็ตามแม่เรื่องสั้นส่วนใหญ่ในช่วงนี้ ยังมีรูปแบบ การสร้างบท
สนทนา ภาษาที่ใช้ ตลอดจนกลวิธีในการเสนอเรื่องและดำเนินเรื่อง ที่ไม่อาจจัด
เป็นเรื่องสั้นที่สมบูรณ์ได้ แต่ก็ยังมีเรื่องสั้นอยู่ ๒ เรื่องในช่วงนี้ ที่มีรูปแบบ การจัด
บทสนทนา บทพรรณนา ตลอดจนกลวิธีในการแต่ง การเสนอเรื่องและการดำเนิน
เรื่อง รวมถึงองค์ประกอบอื่น ๆ ของเรื่องสั้น แตกต่างออกไปจากลักษณะต่าง ๆ
ดังกล่าวของนิทานโดยสิ้นเชิง เรื่องนั้นคือ เรื่อง "คุณยาเพ็ง" ของเจ้าพระยา
ธรรมศักดิ์มนตรี ใช้นามปากกาว่า "เขี้ยวหวาน" ลงตีพิมพ์ในหนังสือ ลัทธิวิชาเล่ม
๒ ตอนที่ ๑ ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔) เรื่องหนึ่ง และเรื่อง "ทำตามฝัน" ของ น.ม.ส.
อีกเรื่องหนึ่ง

เรื่อง "คุณยาเพ็ง" นี้ทั้งการเริ่มเรื่อง จบเรื่องไม่มีลักษณะของนิทานอย่าง
เรื่องสั้นระยะแรก ๆ ในวชิรญาณวิเศษอีกเลย มีรูปแบบและกลวิธีที่พัฒนาขึ้นมา แยก
บทสนทนา และบทพรรณนาให้เห็นเด่นชัด ภาษาที่ใช้ในบทสนทนาเป็นภาษาที่สมจริง
และใช้สำนวนภาษาเหมาะสมกับฐานะและสภาพของตัวละคร ส่วนสรรพนามที่ใช้ และ
คำลงท้าย แม้จะไม่สม่ำเสมอ (เช่น คุณยาเพ็ง ใช้สรรพนามบุรุษที่ ๑ แทนคำว่า
ฉัน บ้าง กระผม บ้าง คำลงท้ายว่า พะ บ้าง ยะ บ้าง คา บ้าง หรือขอรับ
บ้าง) แต่นั่นก็เป็นเพราะผู้แต่งมีจุดประสงค์จะแสดงลักษณะโดยการศึกษา ไม่รู้เรื่อง
ไม่เข้าใจสภาพต่าง ๆ คือพอ แต่ก็คิดว่าคนรู้อะไร ๆ ก็ รู้อาตมา "ชาวกรุง" อย่าง
พอสมควร ประกอบกับความเป็นชาวชนบท ซื่อ ๆ ของตัวละครตัวนั้น (คุณยาเพ็ง)
ผู้แต่งกำหนดขึ้น และว่าลักษณะอุปนิสัยดังกล่าวให้

เรื่อง "ทำตามฝัน" ซึ่งลงพิมพ์ในหนังสือนิทรานุกรณะที่ ตอนที่ ๒ ร.ศ.
๑๒๖/พ.ศ. ๒๔๕๑/ ก็เช่นกัน เป็นเรื่องสั้นที่ไม่มีลักษณะของนิทานอย่างเรื่องสั้นใน
ระยะแรก ๆ ในวชิรญาณวิเศษอีกเลย ผู้วิจัยได้กล่าวถึงเรื่องสั้นทั้งนี้ไว้บ้าง

๔ "ลายตามหน้า," เรื่องเดียวกัน, ตอน ๒๘, ๒๘๑๓.

แล้วในบทที่ ๔ ข้อ ๔.๒.๑ เรื่องสั้นระหว่างปี พ.ศ.๒๔๓๘-๒๔๕๕ ในด้านรูปแบบ และกลวิธีในการแต่งหน้า ๑๒๐ และจะได้อีกถึงลักษณะอื่น ๆ คือด้านแก่นเรื่อง ด้านตัวละคร บทสนทนา และด้านบรรยากาศ ต่อไปในบทที่ ๕ เมื่อกล่าวถึงวิวัฒนาการของเรื่องสั้นในด้านต่าง ๆ เหล่านั้น ซึ่งจะทำให้เห็นได้ชัดว่า เรื่องสั้นทั้งสองนี้มีลักษณะเป็นเรื่องสั้นที่สมบูรณ์อย่างไร

ช่วงที่ ๕ เรื่องสั้นในวารสารอื่นตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๕๖-๒๔๙๕

รูปแบบ การดำเนินเรื่อง และกลวิธีในการแต่งของเรื่องสั้นในช่วงนี้มีลักษณะที่จัดได้ว่า มีพัฒนาการไปไกลจากเรื่องสั้นช่วงก่อน ๆ มาก โดยเฉพาะช่วงที่ ๑ และ ๒ อย่างเห็นได้ชัด

๑. การเริ่มเรื่อง ไม่มีอารัมภบท ใช้รูปแบบการขึ้นต้น ๒ ลักษณะ กล่าวคือ

ก. ขึ้นด้วยบทสนทนาทันที ดังตัวอย่างในบทที่ ๔ ข้อ ๔.๒.๒ เรื่องสั้นระหว่างปี พ.ศ.๒๔๕๖-๒๔๙๕ ว่าด้วยรูปแบบ หน้า ๑๓๕

ข. ขึ้นต้นด้วยความพรรณนาที่เป็นตัวเรื่องเลย ไม่ใช่ความพรรณนาที่เป็นอารัมภบท ทำนองว่าไปได้ยินเรื่องนี้มา แปลกดี เลยจะมาถ่ายทอดให้ฟัง ตัวอย่างในบทที่ ๔ ข้อ ๔.๒.๒ หน้า ๑๓๖

๒. การเสนอเรื่อง และการดำเนินเรื่อง มี ๒ ลักษณะ กล่าวคือ

ก. ผู้แต่งเป็นผู้เสนอเรื่อง และดำเนินเรื่อง ในฐานะบุรุษที่ ๓ โดยไม่ปรากฏตัวเข้ามาเกี่ยวข้องกับตัวเรื่องเลย ในลักษณะนี้ผู้แต่งมีโอกาที่จะเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับตัวละครทุกตัวในเรื่องได้อย่างกว้างขวาง เพราะผู้แต่งจะอยู่ในฐานะผู้ที่รู้ทุกสิ่งทุกอย่าง สามารถที่จะสร้างตัวละครใดก็ตามใจชอบ จะให้ตัวละครใดมีลักษณะนิสัยอย่างไร โง่เขลาหรือฉลาด สวยงามหรือชั่วร้าย เกรี้ยวกราดหรือขมขื่น ง่ายคร้านหรือขยัน หรือมีลักษณะหลาย ๆ อย่างรวมกันอยู่เช่นกับปูตุนทั่วไป จะให้ตัวละครมีความคิด ความเห็น ความเชื่ออย่างไรก็ได้ทั้งสิ้น ในด้านที่เกี่ยวของกับเหตุการณ์ ผู้แต่งสามารถกล่าวถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้

เช่น อาจมีบทพรรณาน่าในอีก ๒ ชั่วโมงข้างหน้า ภูเขาไฟบนเกาะ (ที่ใช้เป็นฉากของเรื่อง) จะระเบิด หรือในถ้ำที่พระเอกนางเอกเข้าไปหลบอาศัยอยู่ในขณะที่เกิดหลงป่า มีภูเขาล้อม (หรือสัตว์ร้ายอื่น ๆ) อยู่ ตัวอย่างที่เห็นชัดเช่นในเรื่อง "वासनामुस्त" ของกฤษดาบ สายประดิษฐ์ ตอนที่แสดงลักษณะดังกล่าว มีว่า

คืนนั้นพระจันทร์สว่าง ลมพัดอ่อน ๆ กระจายกลิ่นสุคนธ์จากคอกูราตรีทางนาตึกใหญ่หอมฟุ้ง อยู่ในบริเวณสนามหญ้าตอนนา ชายหนุ่มและหญิงสาวคมนาสาพุดาง สุนทรีพุดาง คุยความเบิกบานสำราญอย่างใหม่ ซึ่งเพิ่งจะใคร่รับเป็นครั้งแรก นับแต่วาระที่ทั้งสองไต่ทำงานรวมกันมา... แลก็เนื่องแต่การสนทนาอันสนิทสนม และสำเริงรื่นชื่นใจในราตรีนั้นนั่นเอง... ที่เป็นกรณีที่น่ามาซึ่งเหตุการณ์ให้เกิดแกหนุ่มสาวทั้งสองไต่อย่างน่าปลาต... เป็นการปลาตอันพึงสลกใจ ^{๕๕}

อีกตัวอย่างหนึ่งคือเรื่อง "เงาตามตัว" ของ "ศรีสุวรรณ" ในเรื่องนี้ตัวละครในเรื่องไม่รู้วามีใครคือผู้ร้ายที่ฆาคนตาย ตัวละครเอกคือ แมกกลิ่นถูกหาว่าเป็นผู้ฆาชายนั้น ซึ่งเป็นสามี แต่ในตอนหนึ่งของเรื่อง ผู้แต่งไต่ทำให้ผู้อ่านทราบไต่ว่าใครคือผู้ฆาสามีของแมกกลิ่น

... นายครามคนที่จรมมาอาศัยอยู่หัวสูงสามเวदानี้ก็เป็นคนทาทางสงขลิ่งขุม แต่แมกกลิ่นจำไต่ว่าคือเกตุอแก้วของยิวเกาหลอน ภานี้หนึ่งอายหัวนายรายเลือดเย็นตัวสำคัญ ซึ่งไต่บูตาย เป็นเครื่องมื่อหาเลี้ยงชีพ ไต่ทางทุจริตตนเอง ^{๕๖}

ความสวนนแมกกลิ่นยังไม่รู้ แต่ผู้แต่งไต่บอกไต่ผู้อ่านรู้ก่อนวามีครามมีส่วนเกี่ยวของกับการตายของสามีแมกกลิ่น

^{๕๕} "ศรีสุวรรณ"/นามแฝง/, "เงาตามตัว," ศรีกรุง, ๒ ตอน ๖ (กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๕๓), ๖๐๓.

^{๕๖} กฤษดาบ สายประดิษฐ์, "वासनामुस्त," เรื่องเดิม, ๑๐๕๕-๑๐๕๖.

๖. ตัวละครในเรื่องเป็นผู้เสนอเรื่อง และดำเนินเรื่อง วิธีนี้ความรู้ของผู้เสนอเรื่องมีจำกัดกว่าวิธีแรก ผู้เสนอเรื่องจะไม่รู้จักตัวละครอื่นมากไปกว่าที่ไต่รับการบอกเล่าและไม่รู้เหตุการณ์ที่ยังไม่เกิด ตัวอย่างเช่น "วางยาเมีย" นายประพันธ์ผู้เล่าก็ไม่รู้เรื่องที่แม่พิลาศตาย ไม่รู้ว่าตายเพราะเหตุใด จนกระทั่งนายสนิทเล่าให้ฟัง ผู้เล่าจึงถ่ายทอดที่นายสนิทเล่านั้นให้ผู้อ่านได้รู้ด้วย

วิธีการเสนอเรื่องแบบ ข นี้ ก็ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ ๔ ข้อ ๔.๒.๒ แล้วว่าแท้จริงเป็นวิธีการที่ได้เกิดมีใช้ในการแต่งเรื่องสั้นมาตั้งแต่สมัยนิทาน จนมาถึงเรื่องสั้นทั้งยุคแรก ๆ ที่เดียว ผิดกันที่ว่าเรื่องสั้นในระยะแรก ๆ ส่วนใหญ่ผู้แต่งมักจะชอบออกตัว ปรากฏตัวเข้ามาในเรื่องด้วย โดยที่บางครั้งไม่จำเป็นเลย ไม่ปรากฏเข้ามาเลยจะดีเสียกว่า

๓. คำนำนวนภาษา ช่วงนี้ได้เริ่มมีสำนวนภาษาที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน เป็นสำนวนภาษาที่คนใช้กันอยู่จริง ๆ ในชีวิตประจำวันในสังคมแต่ละยุคแต่ละสมัย ฉะนั้นในส่วนที่ภาษาเปลี่ยนไป จนเห็นความแตกต่างกันนั้น ไม่น่าถือเป็นวิวัฒนาการ เพราะจุดใหญ่ของกรณีนี้ก็คือ การที่ผู้แต่งได้ใช้ภาษาสำนวนตามยุคตามสมัยนั่นเอง ที่เห็นชัดก็คือ การใช้สรรพนาม สมัยหนึ่งจะเรียกผู้ชาย ก็ใช้คำนำหน้าว่า "พ่อ" เช่น พ่อจูน พ่อสำอาง พ่อเหิง เรียกหญิง ไซว่า "แม่" เช่น แม่ละม่อม แม่พิลาศ สรรพนามที่ใช้แทนตัวหญิงเหล่านี้ คือ "หลอน" สมัยต่อมา ทั้งชายและหญิง มีคำนำหน้าว่า "คุณ" สรรพนามที่ใช้ คุณ ไค หรือไซ เชอ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเรื่องการวางรูปแบบสนทนา เรื่องสั้นช่วงนี้ใช้เครื่องหมายอยู่คู่ประกาศกำกับโดยตลอด และแยกให้เห็นเด่นชัดจากบทพรรณนา ไม่มีเรื่องที่ใส่ความพรรณนาติดกันไปเป็นพืด หรือบทพรรณนาปนกับบทสนทนาจนเมื่อคุยภาค ๆ คุยไม่ออกว่าไหนเป็นอะไร ต้องอ่านเนื้อความจึงจะรู้

๔. กลวิธีในการแต่ง เรื่องสั้นช่วงนี้มีกลวิธีในการแต่งเรื่อง สร้างโครงเรื่องที่พลิกแพลงซับซ้อนขึ้น ขวนให้ติดคาม มีการสร้างข้อสงสัยเล็ก ๆ น้อย ๆ เพื่อนำไปสู่ปมของเรื่อง ตัวอย่างเช่น เรื่อง "ยูพา" ผู้แต่งได้พรรณนากริยาอาการของยูพาที่ผิดปกติ เมื่อไปเปิดประตูให้สามีเข้ามาในมานแล้ว เช่น "ริมฝีปากสัน

แสดงความกลัวอะไรสักอย่าง" มีอัสัน และการทำอะไรลงมือไปทางประตูห้องนอน หรือกิริยาที่เปลี่ยนจากยิ้มเฮฮาเหงาหงอย เป็นกระปรีกระเปร่าสดชื่นในทันทีที่สามีออกไปพบประตูบ้าน เป็นต้น^{๔๗}

๕.๒ วิวัฒนาการของเรื่องสั้นค่านแก่นเรื่องและโครงเรื่อง

งานเขียนทั้ง ๕ ช่วง ซึ่งเริ่มแต่เป็นนิทาน จนมาเป็นเรื่องสั้น ซึ่งพัฒนาเรื่อยมาจนถึงปี พ.ศ.๒๔๙๕ นั้น มีวิวัฒนาการในค่านแก่นเรื่อง และโครงเรื่อง ดังนี้

ช่วงที่ ๑ นิทานแท้ ๆ ไคแก่นิทานชาดก และนิทานอีสป

แก่นเรื่องของนิทานแท้ ๆ ในช่วงแรกสุดนี้ เมื่อพิจารณาแก่นแท้ ๆ โดยส่วนรวมจะพบว่าแก่นเรื่องที่มุ่งสั่งสอน ให้ดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกที่ควร แต่ถ้าจะพิจารณาแก่นเรื่องของนิทานทั้งสองชนิด คือนิทานชาดก และนิทานอีสป โดยส่วนย่อยแยกกันแล้ว จะเห็นความแตกต่างกันเล็กน้อย กล่าวคือ

นิทานชาดก แก่นเรื่องของนิทานชาดกส่วนใหญ่จะยึดหลักที่สำคัญของพุทธศาสนา คือ หลักกรรม ไคแก่การทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว บุคคลประกอบกรรมเช่นไร ย่อมไคผลกรรมเช่นนั้น นิทานชาดกยังขึ้นอยู่กับความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ ถือว่านิทานชาดกเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในพระชาติปางก่อน และเชื่อเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏสงสาร ไม่ต้องมาเกิดอีก ความเชื่อในเรื่องนี้เห็นได้ชัดจากการที่พระพุทธองค์ทรงประชุมชาดก ว่าผู้ไคในเรื่องราวชาดกที่เพ็งทรงเล่าจบไป กลับชาติมาเกิดเป็นไคใคร ตัวละครทุกตัวในชาดก จะต้องมาเป็นคนไคคนหนึ่งเสมอในพุทธกาล ไม่มีตัวละครตัวไคหายไปเฉย ๆ นอกจากนั้นนิทานชาดกยังสอดแทรกสุภาษิตอันแสดงถึงสุคตินิยม คือแนะแนวทางให้เวไนยสัตว์ปฏิบัติปฏิบัติชอบอยู่แทบทุกเรื่อง

^{๔๗} ฐานเพิ่มเติม บทที่ ๔ ข้อ ๔.๒.๒ "เรื่องสั้นระหว่างปี พ.ศ.๒๔๕๖-๒๔๙๕" วาดวยกถวิธิในส่วนที่เกี่ยวข้องกับโครงเรื่อง หน้า ๑๔๒.

นิทานอีสป แก่นเรื่องของนิทานอีสปส่วนใหญ่จะมุ่งสั่งสอนให้เกิดความกตัญญูในแง่ต่าง ๆ ทั้งทางศีลธรรม และทางด้านการดำเนินชีวิต เพื่อประโยชน์ในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง อย่างไรก็ตาม การที่อีสปใช้ตัวละครที่เป็นสัตว์ในการดำเนินเรื่อง แต่สรุปคำสอนโดยมุ่งสอนคน อาจทำให้เกิดความสับสนได้ในบางครั้ง เพราะคำสอนเป็นคำสอนกว้าง ๆ แต่โครงเรื่องและเนื้อหาของนิทาน แสดงสถานการณ์แคบและจำกัด การใช้สัตว์ชนิดใดชนิดหนึ่งในสถานการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งตามเนื้อเรื่อง ไม่อาจเป็นสัญลักษณ์ที่จะนำมาเปรียบเทียบกับสถานการณ์ในชีวิตจริงได้เสมอไป ตัวอย่างเช่นเรื่อง ไก่กับพลอย (ในบางกอกกรีตเตอร์ไซส์ขอเรียกว่า 'ไก่ตัวถูกกับเพชร') สรุปคำสอนตอนจบว่า "คุณนี่แล มนุษย์ผู้ยังรุ่มนอย ถึงไม่รู้จักกำหนดเขตของดีของชั่ว มักถูกดูถูกหมิ่นของประเสริฐ" หรือในนิทานอีสปฉบับแปลใหม่ที่ใช้เป็นหนังสืออ่านประกอบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๒^{๔๔} สรุปคำสอนว่า "นิทานเรื่องนี้สอนให้รู้ว่าของที่ดีย่อมมีประโยชน์แก่แก่ผู้รู้จักใช้" ตามเนื้อเรื่องแล้ว ในสถานการณ์ของไก่ ไก่ยอมไม่ต้องการเพชรหรือพลอยนั้น จะเอาไปทำอะไรก็ได้ กินก็ได้ ฉะนั้นข้าวเพียงเมล็ดเดียวจึงมีค่ามากกว่าสำหรับไก่ แต่หากจะคิดถึงว่าผู้เล่านิทานมุ่งเปรียบไก่อกับคนจำพวกหนึ่งที่ไม่รู้จักพิจารณาของมีคุณค่า เพียงแง่เดียว ก็ไม่มีปัญหาอะไร ทำนองเดียวกับเรื่อง "คนเลี้ยงวัวกับวัวหาย" เจ้าของวัวตามหาวัวที่หายไปตัวหนึ่ง บนบานเจ้าป่าจะถวายหมูเป็ดไก่อถาสมาตามวัวพบได้ ครั้นไปพบวาราชสีห์กำลังกินวัวนั้นอยู่ จึงบนว่าถารอดชีวิตกลับไปไคจะถวายวัวเจ้าป่าเพิ่มอีกตัวหนึ่ง เรื่องนี้สรุปคำสอนว่า 'เสียน้อยเสียยาก เสียมากเสียง่าย' ความมุ่งจะสอนคนประเภทหนึ่งที่เมื่อสูญเสียอะไรบางอย่างไปแล้ว ก็บ่นรำไร หรือบ่นวายให้เกินเหตุ จนอาจต้องสูญเสียเพิ่มมากยิ่งขึ้นไปอีกในภายหลัง คำสอนนี้สอนกว้าง ๆ แต่ในสถานการณ์ของคนเลี้ยงวัว

^{๔๔}นิทานอีสปฉบับนี้มีคำนำของผู้แต่ง คือพระจรูญชวณะพันธ์ (เสสตร์) เขียนไว้เมื่อวันที่ ๒๒ ธันวาคม ร.ศ. ๑๓๐ ปัจจุบันใช้เป็นหนังสืออ่านเพิ่มเติมสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๒ ระบุไว้ว่ามหาอำมาตย์โทพระยาเมธาธิบดีเป็นผู้เรียบเรียง

เมื่อวิวัฒนาการไปเขาก็จำเป็นต้องไปตามหาวิธีอย่างสุดความสามารถ ดังนั้นเมื่อกล่าว
ได้ว่าเขาเป็นคน 'เสียหน่อยเสียยาก เสียมากเสียง่าย' ฉะนั้นสำหรับนิทานนี้จึงกล่าว
ได้แต่ว่า การมุ่งสร้างสถานการณ์ในนิทานเปรียบกับสถานการณ์ในชีวิตจริง หรือการ
ใช้ศัพท์เปรียบกับคน เป็นการเปรียบอย่างคร่าว ๆ เท่านั้น ไม่ลึกซึ้ง การสร้างโครง
เรื่องและเนื้อหา ไม่อาจทำให้ตรงเป้าหมายที่มุ่งสอนได้อย่างแท้จริง เพราะคำสอน
กว้างกว่าสถานการณ์ที่สมมุติสร้างขึ้นในเรื่อง

อย่างไรก็ตามถ้าจะพิจารณาถึงแก่นเรื่องของงานเขียนประเภทนิทานนี้โดย
ส่วนรวมแล้ว จะพบว่ามีแก่นเรื่องที่มุ่งสั่งสอนใหม่หลักเกณฑ์ในการดำเนินชีวิตในทาง
ที่ถูกที่ควร เป็นการสอนศีลธรรมไปคายนั่นเอง

ช่วงที่ ๒ นิทานที่เริ่มมีลักษณะของเรื่องสั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

แก่นเรื่องของนิทานในช่วงนี้ก็ยังมีแก่นเรื่องที่มุ่งสั่งสอนอยู่ นิทานบางเรื่อง
แม้จะมีที่มาจากนิทานอีสป เช่นเดียวกับช่วงแรก แต่การสั่งสอน หรือการให้คติที่ปรากฏ
เป็นแก่นเรื่องในช่วงนี้ ส่วนใหญ่มิได้เสนอออกมาตรง ๆ โดยใช้รูปแบบของคำสั่งสอน
ว่า "นิทานเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า..." หรือใช้คำชี้แนะคติของเรื่อง เช่น "คำเปรียบนี้
ใจความว่า..." เท่าที่ปรากฏอยู่ มีอยู่น้อยมากที่ยังใช้การสอน หรือการชี้แนะคติตรง
ๆ อย่างนี้ ตัวอย่างเช่น

- นิทานเรื่องคางคกกับคนยิงนกยาง ให้คิดว่า
"คำเปรียบนี้ใจความว่ากวางเวียนกำเกวียน,
ตัวโกงเขา เขาก็โกงตัวเหมือนกัน"
- เรื่องเศรษฐีกับคนเดินทางให้คิดว่า
"คำเปรียบนี้ใจความว่า, หาที่ชอบที่
สุจริตจะไคโดยชอบโดยสุจริต, ถาหาโดย
ไม่ชอบ ถึงจะไคก็โดยไม่สุจริต, เหมือน
ตระลาการตัดสินให้เศรษฐีเอาเงินคาปรับ
ใหม่ในเงากระจกนั้น"
- เรื่องมดงามกับนกเขาสอนว่า

"คำเปรียบนี้ใจความว่า, ทำคุณกับเขาแล้ว,
ถึงเขาจะเล็กกว่าก็จริง, เขาก็คงจะสนองคุณ
โค, เหมือนนมคกกับนกเขานั่น"

นิทานเรื่องอื่น ๆ ไม่ได้แสดงแก่นเรื่องว่ามุ่งสอน หรือให้คติ ไหน่แง่คิด
เกี่ยวกับสิ่งหนึ่งสิ่งใดตรง ๆ อย่างเรื่องที่ยกตัวอย่างมาให้เห็นข้างบนนั้น แต่ผู้อ่าน
สามารถจับแก่นเรื่องที่มุ่งเสนอได้โดยง่าย เพราะเป็นแก่นที่สามารถเห็นได้ชัด
เป็นแก่นเรื่องที่ย่าง ๆ เรื่องคนหาปลาทั้งนี้ แก่นเรื่องคือ ความโง่เขลาอย่างถึง
ที่สุดของตัวละคร โดยเฉพาะตัวเอกที่ชื่อเจากนแหลม แก่นก็คือ ทองการู้จู้ เห็น
ว่า ถ้าโง่ถึงเพียงนี้ ผลก็จะออกมาเป็นอย่างไร ผู้อ่านสามารถจับแก่นเรื่องนี้ได้จาก
ตัวเรื่อง จากพฤติกรรมต่าง ๆ ของตัวละคร และการจบเรื่อง (นิทานบางเรื่อง
แสดงถึงความโง่เขลาเบาปัญญาของตัวละคร เอกมาตั้งแต่ต้นโดยตลอด แต่จบเรื่อง
ด้วยความสำเร็จในชีวิตของตัวละครตัวนั้น เช่นอาจได้รับความอุปถัมภ์ค้ำจุนจาก
เศรษฐี เป็นต้น)

สรุปแล้วเรื่องสั้นในขงน้มีแก่นเรื่องเป็น ๓ ลักษณะใหญ่ ๆ ด้วยกัน คือ

๑. แก่นเรื่องมุ่งสอนศีลธรรม ได้แก่เรื่องมดงามกับนกเขา มุ่งสอนให้
ความกตัญญู ซึ่งถือเป็นสิ่งประเสริฐที่สมควรประพฤติ ปฏิบัติ โดยมิได้สอนว่าถ้าเป็น
คนที่มีความกตัญญูกตเวที คือรู้คุณและตอบแทนคุณเขาแล้ว จะได้รับผลดีอย่างไรอย่าง
นี้ เพราะเรื่องมดงามกับนกเขานี้ จบลงด้วยความตายของมดงาม ผู้ตอบแทนคุณของ
นกเขาคือชีวิตของตนเอง

๒. แก่นเรื่องมุ่งสอนหรือให้แง่คิดเกี่ยวกับชีวิต แก่นเรื่องแนวนี้บรรยายละ-
เอียดดังต่อไปนี้

๒.๑ เมื่อฟังคำแนะนำของผู้อื่น อย่าเชื่อในทันที ให้พิจารณาไตร่ตรอง
ให้ถวนถึงถึงผลที่จะตามมาเสียก่อน ตัวอย่างเช่นเรื่องหมาจิ้งจอกกับแพะ (ดูภาคผนวก
ก เรื่องที่ ๘)

๒.๒ ใหญ่จักพิจารณาของดีของชั่ว เพราะของที่ดีที่ประเสริฐจะมีประ-
โยชน์แก่แต่กับผู้ที่รู้จักใช้เท่านั้น ตัวอย่างเช่นเรื่อง "โก้วกับเพชร"

๒.๓ ไม่ให้เป็นคนโลเล กลับกลอกและโน้มน้าวกัน ก็ไม่ให้คบคนโลเล กลับกลอก ตัวอย่างคือเรื่อง ค้างคาวกับนกและหนู (ดูภาคผนวก ก เรื่องที่ ๕)

๒.๔ ให้เห็นถึงความทุกข์หรือเหตุที่ทำให้เคืองครอนใจย่อมมีอยู่กับทุกชีวิต แล้วแต่ว่าจะมากน้อยแค่ไหน ก็ควรเผชิญและต่อสู้ไป จะมากก็ตามแต่ความทุกข์ เพราะคิดว่าทุกข์ของตนมากมาย (กว่าผู้อื่น) นั้นไม่ควร ตัวอย่างในเรื่อง "กตัญญูหลายกับกบทั้งหลาย" (ดูภาคผนวก ข เรื่องที่ ๗)

๓. แก่นเรื่องแสดงสภาพทั่วไป และผลที่เกิดจากความโง่และความฉลาด

๓.๑ แสดงสภาพทั่วไป ของบุคคลในสังคม เช่น เศรษฐี คนเดินทาง ยากจน พระสมภารวัด เป็นต้น

แก่นเรื่องแสดงความพาลของผู้มีฐานะเห็นอกว่า และแสดงไหวพริบของ ฝ่ายตรงข้าม เอาชนะผู้พาลนั้น ตัวอย่างเรื่อง เศรษฐีกับคนเดินทาง และเรื่องกลางคอก กับคนยิงนกยาง (ดูภาคผนวก ข เรื่องที่ ๒ และ ๕) เรื่องของสมภารวัดที่พาลหาเรื่อง กับพระลูกวัด ก็เป็นเรื่องแสดงถึงการวางอำนาจของผู้ใหญ่ต่อผู้น้อย และให้เห็นถึง พระที่ไม่นานนับถือ ไม่น่าคบหาสมาคมด้วย แม่จนชาวบ้านก็รังเกียจ

๓.๒ แก่นเรื่องแสดงความโง่ และผลที่เกิดจากความโง่เขลา นั้น ตัวอย่างเช่น เรื่องคนหาปลาทั้งสี่ (ดูภาคผนวก ข เรื่องที่ ๑) และเรื่องหมาลากขนม (ดูภาคผนวก ข เรื่องที่ ๒) เรื่องหมาลากขนมนั้นยังให้เห็นโทษของการแตกความสามัคคีกัน ทำให้ผู้นอญโอกาสดีเอาประโยชน์จากความแตกแยกด้วย เรื่องคนหาปลาทั้งสี่ ให้เห็นสภาพการทำมาหากิน คือการจับปลา และมีการเหยียดประเพณีบางอย่างด้วย ได้แก่การแต่งงาน และงานศพ แต่สิ่งเหล่านี้เพียงแต่มีส่วนเข้ามาเกี่ยวข้องกับโครงเรื่องเท่านั้น มิได้กล่าวถึงอย่างละเอียด

สรุปแล้ว นิทานในช่วงนี้มีแก่นเรื่องที่เห็นลักษณะเด่น คือ นอกจากจะมุ่งสอน ค่านศีลธรรมแล้ว ยังสอน หรือให้คติให้แนวความคิดเกี่ยวกับชีวิตในแง่ต่าง ๆ แต่การสอนในนิทานในช่วงนี้ แม้จะยังมีบางเรื่องที่สอนตรง ๆ อย่างในช่วงแรก แต่ส่วนใหญ่แล้ว เป็นการสอนโดยแฝงอยู่ในพฤติกรรมของตัวละคร และเหตุการณ์มากกว่า แต่ เพราะยังเป็นแก่นเรื่องที่มีโคขิมซ่อนนัย ผู้อ่านจึงมองเห็นโคขาย จับแก่นเรื่องโคขาย

เมื่ออ่านแล้วผู้อ่านรู้ได้ทันทีว่า เรื่องนั้นต้องการเสนออะไร หรือต้องการสอนอะไร

ช่วงที่ ๓ เรื่องสั้นที่ลงพิมพ์ในวารสารวิเศษ (ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๔-๒๔๓๗)

แก่นเรื่องของเรื่องสั้นในช่วงที่ ๓ นี้ ยังมีบางเรื่องที่มีแก่นเรื่องไปในทำนองเดียวกันกับแก่นเรื่องของนิทานในช่วงที่ ๒ กล่าวคือ เป็นแก่นเรื่องที่มุ่งสอนศีลธรรม บาง เป็นแก่นเรื่องที่สอนหรือให้คติเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตบาง นอกจากนี้ก็เป็นแก่นเรื่องที่เพิ่มเติมขึ้นจากนิทานในช่วงที่ ๒ มีแก่นเรื่องที่สะท้อนสภาพ หรือลักษณะบางอย่าง ของบุคคลบาง ของสังคมบาง แก่นเรื่องเกี่ยวกับความรักและการแต่งงาน บาง แก่นเรื่องแสดงความเชื่อในเรื่องต่าง ๆ บาง ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดต่อไป นอกจากนี้เรื่องสั้นประเภทเรื่องปลาดบางเรื่อง มีแก่นเรื่องที่จัดให้เข้ากับแก่นเรื่องบางพวกที่กล่าวข้างต้นแล้ว แต่บางเรื่องก็ไม่มีแก่นเรื่อง นอกจากเป็นการมุ่งอธิบายคำ หรือคำพังเพยตามที่กำหนดเป็นชื่อเรื่องเท่านั้น

แก่นเรื่องของเรื่องสั้นในช่วงที่ ๓ สามารถแบ่งได้ดังนี้

๑. แก่นเรื่องมุ่งสอนศีลธรรม ในเรื่อง "โชห็นคารานชำของเรา" แม้ไม่มีการกล่าวสอนโดยตรงก็ตาม ผู้อ่านก็สามารถมองเห็นแก่นเรื่องของเรื่องสั้นเรื่องนี้ได้โดยง่าย กล่าวคือ เรื่องแสดงให้เห็นถึงความมีกตัญญูของคุณของพลตระเวนที่มีต่อเจ้าของร้านขายของชำ ที่ได้ช่วยไต่คนและครอบครัวพ้นความอดอยากหิวโหยในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ภายหลังจากพลตระเวนนั้นก็ได้ออบถนคุณของชายเจ้าของร้านชำด้วยชีวิตของตน ในขณะที่เดียวกันก็ชี้ให้เห็นด้วยว่า ความมีเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เป็นสิ่งประเสริฐ และแม้ว่าจะแสดงความเมตตากรุณาโดยมิได้หวังผลตอบแทน แต่ก็อาจจะได้รับผลตอบแทนที่ดีได้ ดังที่ชายเจ้าของร้านของชำได้รับความช่วยเหลือจากพลตระเวนในภายหลัง
๒. แก่นเรื่องที่มุ่งสอน หรือชี้คตินการดำเนินชีวิต โดยใช้วิธีสอนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ให้เห็นว่าสิ่งใดควรทำ อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ และสิ่งใดไม่ควรทำ เพราะจะทำให้เกิดโทษหรืออย่างน้อย ก็เกิดผลเสีย แต่ส่วนใหญ่จะเป็นการชี้ถึงผลเสียมากกว่า แก่นเรื่องที่มุ่งสอนหรือชี้คติในการดำเนินชีวิต เท่าที่ปรากฏในเรื่องสั้นช่วงนี้

ตั้งที่ยกมาเป็นตัวอย่างมีดังนี้

๒.๑ อย่าปล่อยให้เวลาล่วงไปโดยเปล่าประโยชน์ ไม่เป็นแก่นสาร หากทำเช่นนั้น ภายหลังเมื่อไม่มีเวลาเหลือสำหรับทำภารกิจ ๆ ใดต่อไปแล้วก็จะต้องมาหวนคิดเสียดายเวลาที่ล่วงไปอย่างไรประโยชน์นั้น ตัวอย่างเรื่อง "ราตรีวันสิ้นปี"

ตาเข่าจะเป็นทุกข์ เพราะที่ถูกล้อมพายุหิมะ
ตาเพราะอยู่เปลี่ยว แลเสียใจควรวินจะสิ้น
ปีนั้นก็หามีใด, ตาแกกึกค้ำนั่งดูสิ่งซารวาง-
กายของแกแกหงอมซำรุดทุดควยพลังกาย,
ลวงไปลวงไป... ออกปากบ่นเพอร่าพรรณว่า
พุทโธเอ๋ยกาลเวลาวันคืน วันคืนสิ้นไปสูญไป
เปล่า ๆ เคี้ยวนี้ก็ลวงมาจนเกินไชยเสีย
แล้ว จะขอเรียกวันคืนที่ลวงไปแล้วคืนมาอีก
ไม่ได้ เมื่อเรายังเยาว์กำลังคนองอยู่หาใด
คิดวาคความชะราจะมาถึงตัวไม่...

.....
การที่เราฉิบหายเสียตัวเสียตนไปทั้งนี้ก็เพราะ
ประมาท ถือใจวาเวลามีถมไป...

ที่ตัวละครเสียดายเวลาวาล่วงไปเปล่า ๆ เพราะตนไม่ได้ทำประโยชน์สิ่งใดเป็นชิ้น
เป็นอันขึ้นมา ไม่ได้ประพฤติกวีให้เป็นคนดี

"อ้าใจช่างเขลากระไรเลย ไม่ทันได้ทำ
การดีไหน เหมือนที่รักที่ชออบสรร เสริญแก่พี่น้อง
ใหม่มาก ๆ ไม่รักพี่น้องใหม่มาก ๆ เสียก่อน
พุทโธเอ๋ย วันคืน ๆ ลวงไปเสียเปล่า ๆ

.....
ตาแกบ่นออกอีกว่าเราจวนจะท่าใดแตกอนุ
หกลีบปูกอนโนน เราจะทำเดี๋ยวนี้ก็ได้
เสียแล้ว... ถ้าเราเรียกวันคืนที่ลวงไป
แล้วกลับคืนไว้อีกสักเที่ยวหนึ่งแล้วเราจะ
หมั้นหาวิชาใส่ตัว... ถ้าใครมาช่วยชุบให้
เรากลับเป็นหนุ่มขึ้นอีกสักครั้งหนึ่งแล้ว
มีเงินจะให้สักหมื่นซังก็ไม่เสียดายเลย

ในขณะที่เดียวกัน เรื่องนี้ก็ได้แทรกแนวทางการใช้ชีวิตไว้ด้วย โดยแสดงให้เห็นว่า อย่างเป็นจริงจะเรียกว่าเป็นการใช้ชีวิต-ใช้เวลาในชีวิตโดยไม่เป็นการเปล่าประโยชน์ และเป็นแนวทางที่ทำให้ชีวิตเจริญรุ่งเรือง จัดว่าเป็นชีวิตที่ประสบความสำเร็จ ดังขอความว่า

ตั้งแต่นั้นมา ,เด็กนั้นมิได้ล้มความฝันวันนั้นเลย จึงอุสาคณะเรียนวิชาจนเป็นนักปราชญ์เปรื่อง รอบรู้ศิลปวิทยาการต่าง ๆ เมื่อเจริญวัยวุฒิปรีชาแล้ว ก็ประกอบกรทำมาหากินเลี้ยงชีวิต โดยชอบธรรม ทั้งประพฤติชอบ ประคบไปด้วยความเคารพคารวะอ่อนน้อมรักใคร่ไมตรีต่อบิดามารดา ญาติพี่น้องชาวบ้านใกล้เรือนเคียง , ที่สุดจนยากจะเชื่อใจก็มีใจหมั่นประมาท ไม่เขยอหิงงูเกลฉนรัง เกียจเคียดจัน , แลปราศจากความอศยาพยาบาทอาศยาญ แคนตอญใด , อุสาคณะหาทรัพย์รักษาตนไม่สุราย , แลไมเป็นนักเลงเล่นเบี้ยเล่นลูกเต๋เสพสุราเครื่องเมา มีความหมั่นไม่เกียจคราน พากเพียรสร้างบุญกุศล ตั้งตนไว้ในสัปรุศวีไสย กัลยาวัตรเหมือนดังคิดไว้เมื่อเวลาหลับฝัน ควายอำนาจความประพฤติชอบ โดยกุศลคุณวิถึแลอิริยารมูภาบากมาอุดหนุน , เด็กนั้นแต่นอยมาคุมชรา ก็มีไคยากคน แลจะไคประสพการรายลำบาก เหมือนความฝันนั้นก็หามิไค

คติหรือการชี้แนวทางการดำเนินชีวิตแบบนี้ มีปรากฏในเรื่อง "ควาใจรัก"

ควย ดังตัวอย่าง

...รวบรวมคุณที่มีภรรยาสามีต้องรอบคอบ ประการหนึ่งต้องประกอบไปช่วยวิชาการเลี้ยงตัวไค ผู้ใหญ่เขาจึงจะยิงยอมยกให้ครอบครองกัน เงินทองที่ใหม่จึงจะไม่อันตราย และจะเป็นที่เม้าอกเบาใจผู้ใหญ่ไค ประการหนึ่งต้องเปนนุญรักษาการบ้านเรือนโดยเรียบร้อย บาวไพรที่จะไสสอยทองให้สมควรแก่การอยา

คุณก็หนัก คุณแต่พอประมาณจึงจะชอบ ประ-
 การหนึ่งที่จะจับจ่ายใช้สอยเงินทอง ต้องมี
 สติศรีตรองใหลรอบคอบ ควรซื้อจึงควรชอ
 ควรจ่ายจึงจ่าย อย่าทำให้สุรุยสุรายามาก
 กว่าที่หาได้จริงจะดี สามขอนี้จงจำไว้พอเอา
 ตัวรอดโคคอกลูกเอ๋ย

๒.๒ ให้ขยันหมั่นเพียรในการทำมาหาเลี้ยงชีพ ดังในเรื่อง "โคทรัพย์-
 แฉนดิน" เรื่องนี้แม้ว่าจะมุ่งให้เห็นการใช้อุปมาของบิคาที่จะทำให้อูท ๆ ลงมือทำไร
 ไถนา แต่ในตอนท้ายเนื้อความแสดงถึงผลของความขยันพากเพียร ไม่เกียจคร้าน ดัง
 ข้อความในตอนจบของเรื่องว่า

ผู้ใหญ่มักบอกแก่นคุณทั้ง ๒ ว่า "ของ
 วิเศษที่บิคาบอกไว้นั้นน่าจะเป็นของสิ่งเอง
 มีหูของอินคอกกระมัง สมนักคำของบิคา
 ซึ่งวาคนยังไม่พบ แลเป็นของดีมีตระกูล
 ต่อ ๆ มา เหตุซึ่งบิคาบอกไว้ว่ามีของวิเศษ
 นั้น เพื่อจะให้เราทั้งหลายคิดอ่านทำไรนา
 ความกลัวว่าเราจะประพฤติกิเกียจคร้านเหมือน
 แดกก่อน จึงแกล้งบอกว่ามีของวิเศษสำคัญ
 อยู่ในนั้นแม้บิคาไม่บอกไว้แก่เรา เข่นนี้แล้ว
 เห็นว่าเราพี่น้องทั้งสามนี้คงไม่คิดถ่างหญ้า
 ไร่หรือซุกพื้นเป็นแน่ ซึ่งบิคาทำอย่างนี้
 ก็หวังจะให้เราชุดคนแลถ่างหญ้าไปจนตลอด
 แลว การนั้นเหมือนกับท่านาที่เคียว ทุยคิด
 ว่าเราคงอยากโคของนั้น ที่ไหนจะคนทั้ง
 รก ๆ ไค คงจะชุดคนถ่างไปจึงจะพบ ถึง
 แมวว่าบิคาโคอุทไว้วา มีของวิเศษนั้นจะ
 ว่างพูดก็ไม่ได้ เพราะความหวังใจจะให้
 ปรากฏการหาเลี้ยงชีวิตสืบต่อไปแลการ
 ที่เราโคทำแล้วอย่างนี้ ก็นับว่าโคพบของ
 วิเศษซึ่งบิคาบอกไว้แล้ว" แต่นั้นต่อมาเมื่อ
 คนทั้ง ๓ ใครับผลประโยชน์ในการของตัว
 ก็ยังมีความคิดมากขึ้น แลวตั้งอยู่ในความ
 เพียรไม่เกียจคร้านเหมือนแดกก่อน

๒.๓ ให้เห็นโทษของการเป็นคนใจหายสุรุยสุราย การไม่รู้จักคบเพื่อนดี และการประพฤติกินสามะเลเทศเมา การกระทำดังกล่าวมีแต่จะทำให้ชีวิตไปสู่ความหายนะ ทรัพย์สินหมดสิ้นไปเพราะความประพฤตินั้น ผู้แต่งกล่าวความเปรียบชอ่นกับคำพังเพย "ค่าน้ำพริกละลายแม่น้ำ" ว่า

ฉันเราจะค่าน้ำพริกไปละลายลงในแม่น้ำ
แล้ว , แม่น้ำหรืออาจจะฉลยรับน้ำพริก
ไคไคไม่มีเสียเลย ก็ฉันเดียวกับที่เอาทรัพย์สิน
สมบัติไปใจหายละลายเสีย ดังเช่นนายทอง
ใบนี้แล้ว , และมีไคประกอบการทำมาหากิน
เพิ่มเติมอยู่แล้ว ทรัพย์สินนั้นก็อาจจะคงทนอยู่
ไคเป็นแน่ ก็คงจะละลายหมดไปดังเช่น
น้ำพริกที่ละลายลงแม่น้ำฉันนั้น

ในขณะที่เดียวกันโครงเรื่องและเนื้อหาที่มุ่งไปสู่แก่นเรื่องนี้ยังแสดงให้เห็นแนวทางประพฤติกปฏิบัติ ที่จะทำใ้บุคคลนั้นเป็นคนดี โดยกล่าวถึงพ่อรุ่ง ตัวละครที่เป็นบิดาของนายทองใบ ชายที่ดำเนินชีวิตไปในทางแห่งความหายนะว่า

เขาเองก็เป็นคนคหุรที่จะเรียกไคว่าเป็น
คนไคไคคนหนึ่ง คหุยไคไคความกำเร็บหรือมก
ใหญ่ไคสูงสูงไคเลย , เป็นคนสมณะ หุกิน
ไคไคอุตสาหเชมุคแซมทรัพย์สินสมบัติที่หาไคไค
ไคไคไคความสุรุยสุรายสิ่งไค

นอกจากนี้ ยังสะท้อนให้เห็นวิธีการอบรมลูกในแง่หนึ่ง ดังข้อความที่ว่า

แต่พ่อรุ่งคนนี้เขามีความคิที่คหุรจะชมและ
สรรเสริญเขาไคอยู่อีกอยางหนึ่ง ถึงไคโดยที่
เขาจะมีความรักและขอดนายทองใบลงไป
ทุกสิ่งทุกอยางก็ไค เขาไคไคแสดงกิริยา
ของเขาไคบุตรเห็นเลย มีแต่บึงคัมกคช
สั่งสอนไคนายทองใบคานินไปสู้แต่ความ
ที่คิแทบจะทุกสิ่งทุกอยาง

๒.๔ ให้เห็นโทษของการชอบทำคนเป็นคนอวดรู้ คุยว่าตนรู้ไปเสียทุกเรื่อง และเพราะความที่คุยโวโอ้อวดนั้นเอง ที่ทำให้เกิดผลเสียแก่งกิจการงาน ดัง

เช่นในเรื่อง "ตามอดสอดตาเห็น" เมื่อคุณอวกรู้เกินไป ในที่สุดก็เกิดซัดใจกับคุณสนทนา เป็นอันไม่ได้เรื่องที่ตั้งใจไปเยี่ยมจากคุณสนทนานั้น

๒.๕ ซึ่ให้เห็นลักษณะกิริยาอาการ และนิสัยที่นับว่าเป็นข้อเสีย คือกิริยาทะเล่กทะเล่กไม่เรียบร้อย อย่างในเรื่อง "อเล็กเทิกลาก" และอุปนิสัยเฉื่อยชา เกี่ยวจรรานดังในเรื่อง "อิลอยปอยแอ" สองเรื่องนี้มุ่งหมายจะอธิบายความหมายของคำทั้งสองมากกว่าเสนอเรื่องราว

๒.๖ ให้เห็นโทษของลักษณะอุปนิสัยบางอย่าง ได้แก่ ความประมาทเลินเล่อ ซึ่งให้โทษถึงกับเกือบจะเสียชีวิตด้วยความประมาทเลินเล่อ นั้น ดังตัวอย่างเรื่อง "เดินเล่อ" และผลร้ายของความเป็นคนหุนหันพลันแล่น ดังเรื่อง "ความโกรธของหญิงม่าย" - แก่นเรื่องของเรื่องหลังนี้มุ่งแสดงให้เห็นถึงการที่หญิงม่ายซึ่งตั้งใจไว้ว่าจะไม่แต่งงานใหม่เพราะความรักในสามีเดิม ต้องมาเสียความตั้งใจไป เพราะเหตุมาจากความโกรธวูบเดียว ไม่ทันได้ยั้งคิดอะไรให้รอบคอบ ดังเนื้อความในเรื่องที่ว่า

อายเรื่องกระโหลกหัวผิวนั้นหรือฉันโกหกหลอ
ทั้งนั้นแหละ ถ้าฉันไม่หลอกหลอนอย่างนั้น หัว
ไม้ฉันจึงจะโคหลอนมานั่งอยู่ข้างที่นอนฉันเล่า
แม่ละอองหลอนคุมอกยุงรองพุทโธ ๆ มาหลอก
ฉันใด ฉันไม่รู้อย่างนี้เลยสักนึกเดียว ไม่มีวหลง
โกรธศพผิวเก่าของฉันเสียออกแยะ ฉันไม่ทันคิด
เพราะความโกรธมันขึ้นท่วมหัว เขาใจจากศพ
ผิวของฉันมีเมียนอยเมืออยู่ในโลง การุณนี้
เป็นเสียเถอะพอเซยไมไคมาเป็นฉันแล้ว
พุทโธเอ๋ย นึก ๆ ก็ซันจริงหนาตัวเรานั่นหนอ
อุสาห์ตั้งใจสนองคุณตัวมาก็เป็นนมนานโดยความ
สวามีภักดี มาขาดความกตัญญูเสียครั้งนี้เพราะ
ความโกรธไม่ทันคิดการให้รอบคอบนั่นเอง

และย้ำแก่นเรื่องนี้ด้วยโคลงว่า

ความโกรธให้โทษร้าย	เหลือละ
ดงทวมจิตรโมหะ	มีดกลุ่ม
ผิดถูกไปทราบละ	คุณโทษ นั้นนอ
ในขณะที่ร่วมโกรธกลุ่ม	หากให้เงาจงน

๓. แกนเรื่องสะท้อนสภาพสังคมบางแง่ และลักษณะนิสัยและพฤติกรรม

ของบุคคลบางประเภท

๓.๑ แกนเรื่องสะท้อนสภาพความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม เรื่องสั้น ในระยะนี้ส่วนใหญ่ แทนความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านาย ท้าวพระยามหากษัตริย์ กับไพร่ ฟ่า (แน่นอนจะไต่ถลาไปถึงในหัว "วิวัฒนาการของเรื่องสั้นค่านตัวละคร" ต่อไป) ผู้เป็น นายและเศรษฐีจะจัดคนใช้หรือบ่าวว่าเป็นบุคคลต่างชั้นกับตนอย่างเห็นได้ชัด ตัวอย่าง นี้เห็นได้ชัดเจนในเรื่อง "เศรษฐีชัฟฟาโล" ซึ่งเศรษฐีพูดจาบ่นว่าโชคสับเจ้าปลอด ผู้เป็นบ่าวอยู่ตลอดเวลา และทุกเรื่อง เรื่อง "รุ่มมากยากนาน รุนอยพลอยรำคาน" แม่แปลของกล่าวถึงบรรดาบ่าวของหลอน ว่า

ไหนจะต้องดูการบ้านการเรือน แม่นางคน
 นั้นไปตักน้ำ นางคนนั้นไปหุงเช่า นางคนนั้นไป
 จายตลาด... ขอรุมคาคคนใช้ เชนนี้ จะไว้วางใจ
 แกเขาหรีก็ไมไค... วิไสยคนใช้ เชนนี้มีคคอย
 เอรัดเอาเปริยบเอาเศษเอาเลยสำคัญที่เกี้ยว
 คองคอยระเวียคระวังมันทุกขางผีเทา... รุนอย
 พลอยรำคานมันก็ไคแกเหตุลาคคนใช้ของอฉินุเง
 ละคะ... วิไสยคนใช้มันไมรู เรากะเกณหลัง
 สอนให้มันทำในสิ่งที่มีมันไมรูไมเคยทำ มันรำคาน
 อกรำคานใจมิไรนอย...

เรื่อง "ความลำบากของคนจน" แสดงให้เห็นว่า ถ้าเป็นคนจนเสียแล้ว ไม่ว่าจะ พยายามทำอะไร ๆ ก็ไม่พ้นถอยคำที่แสดงความถูกดูหมิ่นได้

๓.๒ แกนเรื่องสะท้อนสภาพสังคม ตัวอย่างคือเรื่อง "จะนั่งเสียก็ไมไค" จะพูดไปก็ไมไค อยู่ที่นี่ก็ยังมีงั้น อยู่ที่นี่ก็ยังมี" ซึ่งเสนอให้เห็นสภาพความเป็นไปใน ครอบครัว (ที่เรียกว่า) ผู้ดี เป็น ขุน เป็นหมื่น คือครอบครัวของขุนอินทร์ และของ

หมั้นศรีรักษา ลูกสาวของทั้งสองครอบครัวก็ยังมีประเพณีคนไม่เหมาะสม ตามทัศนะของตัวละครในเรื่อง คือ นายฉัตร ลักลอบรักใคร่กับสาวของเพื่อนบ้านคนหนึ่ง อีกคนหนึ่งลักลอบรักใคร่กับสาวในบ้านของตนเอง นอกจากนี้ยังเห็นถึงการขายบุตรให้กับผู้อื่น ดังข้อความว่า

"ชายผู้หนึ่งที่ชื่อฉัตร บิดามารดาขายไว้
แกทานขุนอินทรแต่ยังยอม ๆ จนนายฉัตร
อายุได้ ๒๐ ปี"

๓.๓ แก่นเรื่องที่สะท้อนให้เห็นลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของบุคคลในเรื่อง "พระเปี้ยให้ทานธรรม" ให้เห็นลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของพระที่ไม่น่านับถือ ไม่มีคุณลักษณะของบรรพชิตเลย มีความอวดดี พาดพาด และไม่สำรวมเป็นต้น เรื่อง "ขรัวเพชกับประสกลี้แก้ว" แสดงให้เห็นความมีไหวพริบในการเจรจาโต้ตอบ ซึ่งให้ผลดีแก่ผู้มีปัญญา มีไหวพริบนั้น

๔. แก่นเรื่องที่เกี่ยวกับความรัก การแต่งงาน และเรื่องครอบครัว

๔.๑ แสดงทัศนะเกี่ยวกับคุณสมบัติของผู้จะเป็นพ่อบ้านแม่เรือน ในแง่นี้การระบุคุณสมบัติดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงคำสั่งคมในขณะนั้น กำหนดบทบาท หรือแบบอย่างของบุคคลในหน้าที่พ่อบ้านแม่เรือนอย่างไรบ้าง เช่น ในเรื่อง ความรัก ข้าราชการที่สมควรจะมีครอบครัว รับประทานเป็นผู้นำได้ ต้องมีคุณสมบัติดังนี้ คือ

๑. มีวิชาความรู้ มีอาชีพเลี้ยงตัวได้
๒. มีความรับผิดชอบในการปกครองบ้านเรือน บ่าวไพร่
วิธีปกครองและปฏิบัติต่อคนในครัวเรือน
๓. มีสติสัมปชัญญะ มีความรอบคอบในการใช้จ่าย

ในเรื่องสั้นช่วงที่ ๕ ซึ่งจะกล่าวต่อไปในคานตัวละครนี้ มีข้อที่น่าสนใจในทำนองเดียวกันนี้ คือกล่าวถึงคุณสมบัติของผู้หญิง เช่นในเรื่อง "วางยาเมีย" ซึ่งแม้จะไม่มีใครระบุว่าเป็นคุณสมบัติของผู้หญิงที่จะเป็นแม่เรือน แต่ก็เป็นที่เข้าใจได้โดยนัยว่าเป็นแบบอย่างของผู้หญิงซึ่งได้รับความนิยมนกย่องในสมัยนั้น

๔.๒ มุ่งแสดงถึงอุปสรรคของความรักและการแต่งงาน มีสาเหตุดังต่อไปนี้

ก. อุปสรรคจากฝ่ายผู้ใหญ่คือ พ่อ-แม่ ไม่เห็นด้วยที่จะแต่งงานกับคู่รักคนนั้น ๆ ถ้าลูกสาวหรือลูกชายเป็นลูกที่อยู่ในโอวาท ก็จะทำตามความประสงค์ของพ่อแม่ แล้วตนเองยอมรับความทุกข์อันเกิดจากความรักไม่สมหวัง ดังเรื่อง "กระโถดครั้งท้าย" ลำเจียกเป็นลูกสาวที่อยู่ในโอวาทของพ่อแม่ ยอมทิ้งชายคนรักไปแต่งงานกับชายอื่นที่พ่อแม่เห็นดี

ข. อุปสรรคเรื่องเงิน เรื่อง "กระโถดครั้งท้าย" นั้น พ่อแม่ของลำเจียกเป็นอุปสรรคของความรักอย่างหนึ่ง แต่ก็เป็นเพราะเหตุผลเรื่องเงิน ด้วยครอบครัวของลำเจียกกำลังประสบความลำบาก ซึ่งนายขุนนางคูรักของลำเจียกไม่อาจช่วยเหลือได้ เพราะไคร้รับอุบัติเหตุ ทำให้เป็นคนขาพิการไป

ค. อุปสรรคเพราะความไม่เหมาะสมอื่น ๆ ที่ปรากฏในเรื่อง "ความรักของผู้อยู่ราย" พระเอกของเรื่องเป็นโจร เป็นขโมย นางเอกของเรื่องเป็นนางเอกประเภทที่รังเกียจโจร จึงไม่มีเชื้อไขกับพระเอกเลย จึงน่าจะถืออุปสรรคข้อนี้เป็นอุปสรรคของทางฝ่ายพระเอกมากกว่า คือความประเพณีเป็นอุปสรรค

ง. อุปสรรคจากความรักรักภักดีในคู่คนเดิม ดังเรื่อง "ความโกรธของหญิงม่าย" เพราะเหตุที่แม่ละอองมีความจงรักภักดีต่อสามีที่เสียชีวิตไปเป็นอันมาก จึงตั้งใจจะไม่มีสามีใหม่ จึงทำให้พ่อเขย ต้องคิดอุบายให้แม่ละอองตกลงปลงใจอยู่กับควย

๔.๓ มุ่งแสดงถึงปัญหาที่เกี่ยวกับชีวิตการแต่งงาน และครอบครัวเช่น เรื่อง "จุดไต้คำตอ" แสดงถึงปัญหาในครอบครัวที่เกิดขึ้นเพราะฝ่ายสามีวางบทบาทของตนเองไม่เหมาะสม ปฏิบัติตนกับภรรยาราวกับภรรยาคือทาสในเรือน จนเพื่อนฝูงที่รู้จักต้องหาอุบายที่จะทำให้ผู้เป็นสามีได้คิด เรื่องนี้ไม่ได้เสนอผลว่าที่แท้คนพยายามทำให้สามีรู้สึกและรู้สึกคนนั้นสำเร็จไหม

นอกจากจะแสดงถึงปัญหาครอบครัวและปัญหาที่เกี่ยวกับการปฏิบัติตนของคู่สามีภรรยาแล้ว แก่นเรื่องนี้ยังแสดงทัศนคติทางสังคม แมวาคำสอนของไทยจะมี

อยู่ว่าให้ภรรยาเป็นช่างเท้าหลัง แต่จากเรื่องนี้เห็นได้ว่าการที่ภรรยาหอมเซ่อฝรั่ง และอยู่ในโอวาทของสามี โดยไม่มีข้อแม้ใด ๆ นั้น สังคมเห็นว่าเป็นแนวทางที่ถูกต้อง แต่การที่สามีปฏิบัติตนเหมือนเป็นเจ้านาย กำหนดทุกสิ่งทุกอย่างให้ภรรยาปฏิบัติตาม ไม่ว่าจะเป็สิ่งไร เหตุผลและไม่สมควรอย่างไร เป็นเรื่องที่สังคมไม่ยอมรับ และมีปฏิกิริยาโต้ตอบออกมาในรูปของเรื่องสั้นสะท้อนสภาพดังกล่าวนี้

อีกสิ่งหนึ่งที่อาจก่อให้เกิดปัญหาทั้งแก่ตนเอง และแก่ครอบครัว คือการพนัน เช่น เรื่อง "ตัดพยส" แม้เรื่องนี้จะมุ่งให้เห็นเป็นเรื่องขบขัน แต่ถ้ามองถึงปัญหาที่เกิดขึ้นในเรื่อง ผู้วิจัยคิดว่า เรื่องนี้เป็นปัญหาหนึ่งของสังคม ไม่ใช่สิ่งน่าขำเลย ในเรื่อง "นิทานเรื่องโฆง" แม่เต่าภรรยา ได้เล่นไพ่เสียเงินหมดตัว แล้วยังนำสร้อยทองที่ผู้นอนจำนำไว้ลงวางเล่น จนเสียไปด้วย แล้วก็ใช้การพนันอีกชนิดหนึ่ง ออกการแทงหวยเป็นทางแก้ไขให้ได้สร้อยคืนมา เมื่อคุณพฤติกรรมของแม่เต่าแล้วจะเห็นว่าหมกมุ่นอยู่แต่กับการพนัน แต่รายนี้ก็ยังไม่รอดเท่านายทองใบ ในเรื่อง "คำนำพริกละลายแม่น้ำ" ที่ถึงความหายนะ ทรัพย์สินที่มีคาสะสมไว้เป็นจำนวนมากด้วย ความขยันหมั่นเพียรทำมาหากิน ต้องหมดสิ้นสูญหายละลายไปเพราะนายทองใบเล่นการพนันแพ้วว่าจะทุกชนิด ประกอบกับประพฤตินเป็นคนเสเพลด้วย

๕. แก่นเรื่องที่ให้เห็นความเชื่ออย่างมั่งายในเรื่องลายแทงขุ:ทรัพย์

เรื่อง "ดูย ดูย" ตาหมอตองเป็นผู้ที่เชื่อเรื่องขุมทรัพย์ ลายแทงอย่างจริง ๆ จัง ๆ หมกมุ่นอยู่แต่กับการจะตีปริศนาลายแทงให้ได้ เมื่อตีผิด ๆ ถูก ๆ ได้แล้วก็ทำตามที่ได้ทุกทาง เป็นต้นว่าเขาไปอาสาหาพระเทวระโถนบ้วนน้ำหมาก เขามือลงความในกระโถนเสียทุกใบ เพราะแก้ความโน "ลายแทง" ได้ว่า ทรัพย์นั้น "อยู่ในกระโถนวัดพระแก้วในวังพระราช" แล้วก็ได้อัฐไปแต่ไฟเดียว ที่จริงผู้แต่งเรื่องนี้ ตั้งใจที่จะผูกเรื่องเป็น "เรื่องปลาต ดูย ดูย" แต่ก็ได้้นำเรื่องของตาหมอตองมาเป็นแนวคิดสำคัญ

จะเห็นได้ว่าแก่นเรื่องของเรื่องสั้นในช่วงที่ ๓ นี้ได้พัฒนาขึ้นมา จากช่วงที่ ๑ และช่วงที่ ๒ แม้ยังมีบางเรื่องที่ยังให้เห็นหรือตัดสินให้ว่าอะไรดี อะไรไม่ดี แต่

ส่วนใหญ่ต่างออกไปจากแก่นเรื่องใน ๒ ช่วงแรก กล่าวคือ ให้งานคิดเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตกว้างขวางออกไป และมีแก่นเรื่องที่สะท้อนสภาพสังคมหลายแง่มุม รวมถึงสะท้อนปัญหาในครอบครัวและในสังคมด้วย และสิ่งที่ได้กล่าวมาแล้วว่าแก่นเรื่องประเภทสะท้อนสภาพสังคม และประเภทที่เกี่ยวกับความรัก การแต่งงานและครอบครัวนั้น มีความเกี่ยวเนื่องกันมากซึ่งทำให้มองเห็นพัฒนาการที่น่าสนใจอย่างหนึ่ง คือ การหันเหแก่นเรื่องมาสู่ความเป็นจริงที่ใกล้ตัวผู้เขียนผู้อ่าน นั่นคือแก่นเรื่องเกี่ยวกับครอบครัวและสังคม โดยแฝงออกมาในรูปของปัญหาครอบครัวที่มีรากฐานมาจากค่านิยมในสังคมนั้นเอง แทนที่จะมุ่งค่านิยมคติ หรือคุณธรรมชั้นสูงส่ง ดังที่เคยเป็นมาในเรื่องสั้นช่วงแรก ๆ

โครงเรื่องของเรื่องสั้นในช่วงนี้เริ่มมีความซับซ้อนขึ้น มีการสร้างปม สร้างโครงเรื่องที่ชวนให้ติดตาม ใครรู้ เช่นในเรื่อง "ดูย-ดูย" เมื่อผู้อ่านเห็นปริศนา ก็ใคร่รู้ว่าปริศนานั้นจะตีความได้อย่างไร ยิ่งเกิดความสนุกสนานเมื่อมีการตีความหมายแต่ละครั้ง ปมของเรื่องคลี่คลายลงเมื่อผู้แต่งได้รับจดหมายเฉลยปริศนา หรือเรื่อง "ห้าคุณไม่บูชาโทษ โปรดสัตว์ไม่ได้บาป" ผู้อ่านหลาย ๆ คนอาจเกิดความสงสัยว่า ไม่เท่าของลุงหินมีความสำคัญอย่างไร คุณอเรื่องเสียหลายคราว นับแต่คราวแรกที่ลุงหินมาถึงบ้านก็แหวดใส่หลานสะใภ้ เพราะจะไปช่วยรับช่วยถือไม้เท้าให้อีกตอนหนึ่งคือ เมื่อหลานสะใภ้ดื่มเซ็กซ์ดื่มติดไม้เท้า นั้น ตามที่ได้รับมอบหมาย เรื่องคลี่คลายเมื่อหลานสะใภ้พบว่า ไม้เท้านี้เป็นที่รักและหวงแหนของลุงหินนักหนา เพราะลุงหินแก่เก็บหีบหิมชอนไว้ในไม้เท้านี้เอง เรื่อง "นิทานเรื่องโง่ง" ก็เช่นกัน เมื่อตาขรัว (ซึ่งแท้จริงคือตาโปลง ซึ่งเป็นคนบ้า) มาตรวจอาการของแม่เตา แล้วพูดอยู่คำเดียวว่า "โง่ง" ผู้อ่านก็ยิ่งใคร่รู้ว่า หมายความว่าอย่างไร เรื่อง "กระโดดครึ่งตาย" สร้างปมไว้ตั้งแต่ตอนแรก เมื่อมีผู้พบศพชายคนหนึ่งกระโดดหน้าตาย ว่าชายผู้นั้นเป็นใคร เหตุใดจึงต้องมากระโดดหน้าตาย เรื่องคลี่คลายปม เมื่อใคร่ขอความในจดหมายแต่ละฉบับที่ถูกผูกติดมากับตัวผู้ตาย

การสร้างโครงเรื่องให้ซับซ้อนขึ้น โดยใช้วิธีพลิกแพลงขึ้น ได้เริ่มมีขึ้นในเรื่องสั้นในช่วงนี้เอง

ช่วงที่ ๔-๕ เรื่องสั้นในวารสารอื่น ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๘-๒๔๗๕

แก่นเรื่องของเรื่องสั้นหลังหนังสือพิมพ์วิจิตรภาพพิเศษมา แม้ว่าจะมีวารสารต่าง ๆ ออกมามากมาย มีเรื่องสั้นลงตีพิมพ์ในวารสารเหล่านั้นจำนวนนับไม่ถ้วน ในช่วงระยะเวลา รวม ๓๐ ปีเศษ แต่แก่นเรื่องของเรื่องสั้นในช่วงเวลานี้ ไม่มีความแตกต่างกันมากจนสามารถเห็นเป็นลักษณะเด่นได้ มีแต่ส่วนที่ต่างออกมาจาก ๓ ช่วงแรก ซึ่งเห็นได้ชัดพอสมควร ผู้วิจัยจึงจะกล่าวถึงแก่นเรื่องของเรื่องสั้นในช่วงที่ ๔ และช่วงที่ ๕ ไปด้วยกัน

แก่นเรื่องของเรื่องสั้นในช่วงที่ ๔ และที่ ๕ ซึ่งจะได้อธิบายถึงพร้อมกันไป นี้ มีลักษณะที่เห็นได้ว่ามีพัฒนาการนับจากช่วงแรกแล้วชัดมาก

แก่นเรื่องของเรื่องสั้นในช่วงนี้ ออกมาในลักษณะที่เกี่ยวข้องเรื่องความรัก และเรื่องครอบครัวเป็นส่วนใหญ่ โครงเรื่องและเนื้อหาจึงเป็นไปตามนั้นด้วย และนอกจากนั้น ก็ยังมีแก่นเรื่องที่มุ่งให้เห็นหรือมุ่งเสนอสิ่งอื่น ๆ บาง แก่นเรื่องของเรื่องสั้นช่วงนี้มีดังนี้

๑. แก่นเรื่องที่แสดงความเชื่อในเรื่องบุพเพสันนิวาส - คือการได้เคยอยู่ร่วมกันมาแต่ชาติปางก่อน แก่นเรื่องนี้เห็นได้ในเรื่อง "เนื้อคู่หนึ่งคู่" และ "เกิดทันคู่สร้าง" เรื่อง "บุญบันดาล" เรื่องหนึ่งนี้ ตัวละครถือว่าเป็นเพราะบุญทำกรรมแต่ง จึงทำให้เขาพบรักกับหญิงสาวผู้นี้

๒. แก่นเรื่องที่มุ่งแสดงพฤติกรรมและเรื่องราวของชายแก่ที่ได้เมียสาวคราวลูก คำ "เกิดทันคู่สร้าง" ซึ่งหมายถึงว่าหญิงสาวมีอายุอ่อนกว่าชายผู้นั้นมาก ยังเกิดมาได้ทัน ก่อนที่ชายนี้จะตายไป เรื่องนี้มุ่งแสดงเหตุการณ์และพฤติกรรมของตัวละครทั้งสามตัว ในเรื่อง-รวมทั้งแม่ของหญิงสาวด้วย

๓. แก่นเรื่องที่แสดงให้เห็นถึงความรักชนิดที่เป็นความหลง ทำให้ผู้ที่มีความรักแบบนี้ไม่มีสติคิด หรือทำอะไรอื่น อุทิศตน อุทิศชีวิตได้เพียงเพราะพลาดรักตั้งเรื่อง "ชายชีวิตให้แก่หญิงสาว" และเรื่อง "ตายเพราะความรัก"

๔. แก่นเรื่องที่มุ่งแสดงถึงวิธีการที่ทำให้หญิงมายที่ตนปองรักตกหลงแต่งงานด้วย เป็นแก่นเรื่องที่แสดงวิธีการให้โคมาซึ่งความรักอย่างกระจุกกระจิม

๕. แกนเรื่องที่มุ่งเสียดสีอย่างชวนให้ขบขันผู้ที่เชื่อเรื่องความฝันและการทำนายฝันอย่างมงาย จนถึงขั้นที่จะไม่ยอมทำอะไรเลยหากไม่ฝันเสียก่อนว่าควรจะทำได้ แม้จนเรื่องความรักและการแต่งงาน

๖. แกนเรื่องที่มุ่งเสนอเรื่องความรักแบบกระจุกกระจิม สมหวัง ดังตัวอย่างเรื่อง "ปริกามาสถาน" "สุจริตจา" "บุญบันดาล" "แม่สื่อกระตาด" "กลายเป็นชอนกล" เป็นต้น

๗. แกนเรื่องที่มุ่งเสนอเรื่องความรักที่ไม่สมหวัง โดยแสดงถึงปัญหาหรืออุปสรรคต่าง ๆ ของความรัก อันได้แก่

ก. อุปสรรคที่เกิดจากผู้ใหญ่ เช่น พ่อแม่ เป็นผู้ชักขวางความรัก บางกรณีไม่ได้ชักขวางแต่อย่างใดเลย แต่เข้าใจวิธี "คลุมถุงชน" ควญ เรื่องสั้นในช่วงนี้หลายเรื่องแสดงทัศนะเป็นปฏิปักษ์ต่อการคลุมถุงชน แต่ไม่มีการแสดงพฤติกรรมตอบโต้อย่างรุนแรง

ข. อุปสรรคที่เกิดจากฐานะ ทั้งฐานะในสังคมและฐานะทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ ฝ่ายชายยากจนกว่า หรือฝ่ายชายมีฐานะต่ำกว่า เช่น เป็นคนรับใช้ในบ้าน หรือเป็นลูกน้องในหน้าที่การงาน กรณีนี้แสดงค่านิยมในสังคมควญ ว่าฝ่ายชายจะต้องมีฐานะเหนือกว่าหญิง แกนเรื่องนี้ เป็นแกนเรื่องที่เพิ่งมีขึ้นในเรื่องสั้นช่วงนี้ ก่อนหน้านี้อย่างไม่เคยปรากฏ

๘. แกนเรื่องที่มุ่งแสดงปัญหาในชีวิตสมรส และปัญหาครอบครัว ส่วนใหญ่จะเป็นปัญหาที่มีสาเหตุมาจากความประพฤติที่ไม่สมควรของคู่สมรส เช่น ความเจ้าชู้ของฝ่ายหนึ่ง ความขี้หึงของอีกฝ่ายหนึ่ง ความไม่ซื่อสัตย์ต่อคู่ครอง มีลูกนอกสมรส ลักษณะอุปนิสัยที่ไปด้วยกันไม่ได้ เช่นภรรยาชอบงานสังคม ความหรูหรา ฟุ้งเฟ้อสามีชอบความสงบเป็นอยู่ง่าย ๆ เช่นนี้ก็ยอมเข้ากันไม่ได้ เกิดการแตกร้างในชีวิตครอบครัว

๙. แกนเรื่องที่สะท้อนสภาพสังคมให้เห็นสภาพของสังคมในระบะนั้น ๆ เช่น มีการหลอกลวง ฉ้อโกงกันด้วยวิธีการอันแยบคาย ใช้หญิงสาวหน้าตาสวยงาม น่าสงสาร กิริยาท่าทางเรียบร้อยเป็นทิวหลอกลวง ดังในเรื่อง "เกินคาด" ซึ่งให้เห็นว่าในสังคมนั้น ไม่สามารถที่ให้ความไว้วางใจผู้ใดได้

การแก้ปัญหาความยากจนด้วยวิธีการอื่นไม่ชอบธรรม เช่น การปล้น จี้ จนถึงการฆ่าเพื่อชิงทรัพย์สิน ก็เป็นการสะท้อนสภาพ และความเป็นไปในสังคม เช่นกัน

๑๐. แก่นเรื่องที่มุ่งเสนอความขัดแย้งในตัวเองของตัวละคร เป็นการต่อสู้ระหว่างอำนาจฝ่ายสูงที่ตองการจะทำดี จะเป็นคนดี กับอำนาจต่ำที่มีสิ่งจูงใจจะให้ประพฤติชั่ว หรือกระทำสิ่งที่ผิด เช่นความยากจน ความป่วยไข้ของลูกเล็ก ๆ ทำให้อยากขโมยเงินเพื่อไปช่วยชีวิตลูก แต่ความรู้สึกผิดชอบชั่วดีก็ยังฝังไว้ อำนาจทั้งสองฝ่ายจะต่อสู้กัน ชัดแย้งกันอย่างรุนแรงภายใน ตราบจนกระทั่งเจ้าตัวคัดสินใจได้ว่าตนจะเลือกทำอย่างไร

โครงเรื่องของเรื่องสั้นในช่วงนี้ซับซ้อนขึ้นกว่าในช่วงแรก ๆ มาก การสร้างปม และการคลี่คลายปม ทำได้อย่างแนบเนียน น่าสนใจ น่าติดตาม ตัวอย่างเช่นเรื่อง "ผลแห่งความรัก" โครงเรื่องมีไคลแมกซ์เพียงง่าย ๆ ว่าตัวเอกของเรื่อง นายวุฒิ-ลูกเลี้ยงที่เลี้ยงของแม่และออ ไคพยายามสร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับแม่และออและมารดาผู้เป็นน้าสาวของนายวุฒิ นายวุฒิประสบความสำเร็จและได้แต่งงานกับแม่และออในที่สุด แต่โครงเรื่องซับซ้อนไปกว่านั้น คือบอและออไม่ใคร่รักตบนายวุฒิเชิงชู้สาว แต่ไปรักกับนายชำนานู เพื่อนของนายวุฒิ จนตกลงแต่งงานกัน ต่อมาไม่นานก็รู้จักนิสัยของสามี และพบว่าตนเลือกคู่ครองผิด หย่ากัน นายวุฒิทราบเรื่อง คิดไปแค้นเพื่อนที่ทำร้ายทั้งร่างกายและจิตใจของหญิงที่ตนรัก เมื่อไปถึงบ้านนายชำนานู พบว่า นายชำนานูป่วยและตายด้วยโรคหัวใจ ฝ่ายแม่และออเมื่อพ้นจากความระทมทุกข์แล้ว ก็ตัดสินใจตัดหางโลภ หั้นพียงทางธรรม บวชเป็นนางชีไป หรือเรื่อง "เกินคาด" ที่สร้างโครงเรื่องให้มีการหลอกลวง ฉ้อโกงกันอย่างคาดไม่ถึง เรื่อง "พิษแคน" "ขอแม่-มหาประหลาด" และ "ตายยากตายเย็น-ตายง่ายตายตาย" จงใจวางโครงเรื่องให้มีการจับแบบพลิกความคาดหมายของผู้อ่าน อย่างไรก็ตาม มีเรื่องสั้นบางเรื่องที่ยู่แต่เพียงโครงเรื่องให้ลึกลับซับซ้อน แต่แล้วคลี่คลายเรื่องไม่ได้ เคยใช้วิธีสรุปความคลี่คลายเรื่องอย่างสั้น ๆ ดังเรื่อง "คุณหญิงล่าควน"

ค่านแก่นเรื่องของเรื่องสั้นตั้งแต่ระยะแรกมาจนถึง พ.ศ.๒๔๙๕ คงที่วิวัฒนาการสามารถสรุปวิวัฒนาการได้ดังนี้

๑. แก่นเรื่องที่มุ่งสอน มีอยู่ในเรื่องสั้นทุกช่วง ส่วนที่ต่างกันคือ แก่นเรื่องในนิทานชาดก และนิทานอีสป สอนหรือชี้คติต่าง ๆ และการชี้คติโดยเฉพาะในนิทานชาดก ได้ชี้คติการดำเนินชีวิตโดยยึดหลักธรรมะ ซึ่งดูเป็นคติ หรือคำสอนที่เป็นอุดมคติมาก ส่วนการชี้คติการดำเนินชีวิตในเรื่องสั้นในช่วงหลัง ๆ ต่อมา เป็นการชี้คติโดยยึดถือสภาพความเป็นจริงในชีวิต และในสังคม เพื่อปรับชีวิตให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ที่เห็นได้ชัดคือคำสอนของพ่อที่สั่งสอนลูกชาย ในเรื่อง "ความรัก" ที่แสดงทัศนะเกี่ยวกับคุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นแม่บ้านแม่เรือน นอกนั้นเป็นเรื่องที่มุ่งแสดงถึงอุปสรรคของความรัก และการแต่งงาน มีเรื่องความไม่เห็นชอบของผู้ใหญ่ เรื่องฐานะการเงิน เรื่องความไม่เหมาะสมด้านอื่น ๆ ของตัวบุคคลเอง เช่น มีอาชีพที่ไม่สุจริต ปัญหาครอบครัวมีอยู่กรณีเดียวคือ การวางแผน และบทบาทของคูครอง-ฝ่ายสามี ในเรื่อง "จุดใต้คำต่อ"

ส่วนในช่วงที่ ๔-๕ นั้น แก่นเรื่องที่เกี่ยวกับความรัก เสนอมา ๒ แนว คือความรักแบบสมหวัง และความรักแบบไม่สมหวัง ความรักแบบสมหวังมีส่วนประกอบอื่น ๆ ของเรื่องสั้นที่ช่วยทำให้เรื่องสั้นจำนวนไม่น้อยออกมาในรูปของความรักแบบหวานจ้อย หรือรักกระจุ้มกระจิม ความรักแบบไม่สมหวัง มีอุปสรรคที่คล้ายกับในเรื่องสั้นช่วงที่ ๓ ก็มีได้แก่ ฐานะการเงิน ส่วนที่ต่างออกไปคือ อุปสรรคของความรักที่เกิดจากวิธีคิดมดงชน (ซึ่งมีการแสดงความคิดเห็นคัดค้านวิธีการนี้ไว้ด้วย) อุปสรรคอันเนื่องมาจากคุณธรรมของตัวละครเอง ที่ยอมสละอีกฝ่ายหนึ่งมิให้ถึงขั้นที่จะทำให้ความรักของตนสมหวัง โดยมีได้คำนึงถึงสิ่งใดอื่น

นอกจากนี้ยังมีลักษณะนิสัยของตัวละครอีกสองลักษณะ ที่แม้ในบางเรื่องจะมีได้เป็นตัวแทนเรื่องที่แท้จริง แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่นำไปสู่การวางแผนเรื่อง แนวคิด และการสร้างโครงเรื่องต่อมา นั่นคือ นิสัยเจ้าชู้ ๑ และนิสัยขี้หึง ๑ ที่นำสังเกตคือ เรื่องความเจ้าชู้นั้น ถ้าเกิดขึ้นกับฝ่ายหญิง จะก่อให้เกิดปัญหาหนักดังเช่นเรื่อง "ยุพา" จนถึงต้องลงเอยด้วยการฆ่า และตนเองตาย แก่นเรื่องนี้ไม่มีปรากฏ

ในเรื่องสั้นช่วงก่อน ๆ

๔. แกนเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสังคม หรือสะท้อนสภาพและปัญหาในสังคม แกนเรื่อง
 แฉนี้ ในช่วงที่ ๓ มุ่งเสนอเรื่องของ "บุคคล" ในสังคมมากกว่า กล่าวคือ ความสัมพันธ์
 ระหว่างบุคคลในสังคม ระหว่างนาย-บ่าว ระหว่างเศรษฐีกับคนยากจน และเสนอ
 เรื่องความประพฤติ และพฤติกรรมของตัวละครที่มีอยู่ เป็นอยู่ในสังคม ส่วนช่วงที่ ๔-
 ๕ เป็นการสะท้อนปัญหาในสังคมจริง ๆ ได้แก่การหลอกลวงฉ้อโกงกันด้วยวิธีการ
 อันแยบคายคาดไม่ถึง การแก้ปัญหาเศรษฐกิจ (ดังกล่าวดูแล้วไม่ใช่ปัญหาความยาก
 จนที่แท้จริง) ด้วยวิธีการอันมีขอบ คือ การปล้น จี้

๕. แกนเรื่องที่มุ่งเสนอความขัดแย้งในตนเองของตัวละคร นับเป็นแกนเรื่อง
 ที่เป็นลักษณะที่แตกต่างอย่างเด่นชัด จากแกนเรื่องในช่วงก่อน ๆ

ที่ควรกล่าวไว้เป็นข้อสังเกตอีกประการหนึ่งคือ เรื่องสั้นในช่วงหลัง คือ ๔-๕
 ส่วนใหญ่จับแกนเรื่องยากขึ้น กล่าวได้ว่ามีแกนเรื่องซับซ้อน ลึกซึ้งขึ้น ไม่ใช่แกนเรื่อง
 ที่มุ่งชี้ให้เห็นความดีความชั่ว ตรง ๆ ง่าย ๆ อย่างช่วงแรก ๆ อีกต่อไป

๕.๓ วิวัฒนาการด้านตัวละคร

ในแง่ของตัวละคร เมื่อพิจารณาศึกษาเกี่ยวกับตัวละครในงานเขียนตั้งแต่
 ช่วงที่ ๑ จนถึงช่วงที่ ๕ แล้ว จะเห็นวิวัฒนาการในด้านนี้เด่นชัด ดังนี้

ช่วงที่ ๑ นิตานนท์ ๆ : ตัวละครในนิทานชาดกและนิทานอีสป

การกำหนดตัวละครนิทานชาดก มีตัวละครที่เรียกว่า "ยืนพื้น" คือไม่
 เปลี่ยนแปลงไปกลุ่มหนึ่ง ได้แก่พระพุทธเจ้าผู้เป็น "คนเล่านิทาน" ทุกเรื่อง พระอานนท์
 พระอัครสาวกโมคคัลลานะ สาธุบุตร และสาวกองค์อื่น ๆ ตลอดจนอุบาสก อุบาสิกา ที่
 สำคัญบางคน เช่น เศรษฐีอนาถบิณฑิก และนางวิสาขา เป็นต้น นอกนั้นก็ยังมีพระราช
 ชิงในชาดกส่วนมากจะเอยถึง พระเจ้าพรหมทัตต์ ครองกรุงพาราณสี ซึ่งจะกลับมาเกิด
 เป็นพระอานนท์ในพุทธกาลเสมอไป นี่คือนิทานที่ตัวละครที่ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นตัวละครใน
 สมัยพุทธกาลที่พระพุทธองค์ได้ตรัสเล่าเรื่องชาดกมีต่าง ๆ กันไป แบ่งเป็นประเภท
 ใหญ่ ๆ ได้ ๒ ประเภทคือ ๑) ตัวละครประเภทที่มีจริง

๒) ตัวละครที่เป็นสัตว์ เช่นนก (ชนิดต่าง ๆ เช่น นกกระทา นกพิราบ นกค่อม) สุนัข ช้าง ม้า เนื้อ ปลา เป็นต้น

ตัวละครประเภทที่สมมุติขึ้น ได้แก่ ตัวละครประเภทครุฑ ยักษ์ เทวดา รากษส พระยามาร เป็นต้น

ตัวละครทั้งสองประเภทนี้ แม้ที่เป็นตัวละครที่มีจริงด้วย ต่างก็มักจะไม่เป็น ตัวละครที่สมจริงในด้านการสร้างลักษณะอุปนิสัยใจคอ และพฤติกรรม ตัวอย่างเช่น สุนัข-ในอุกกุรชากก แม้จะเป็นสัตว์ที่มีจริง แต่บทบาทและพฤติกรรมไม่สมจริงอย่างมาก เพราะสุนัขตัวนี้พูดจาโต้ตอบกับพระราชาได้ ยิ่งกว่านั้นเมื่อสุนัข (พระโพธิสัตว์) แนะนำวิธีค้นหาสุนัขตัวที่กักกินหนังและเครื่องหุ้มรถของพระราชา และได้ผลตามที่พระ-โพธิสัตว์แนะนำ พระราชาตรัสยกย่อง

...แล้วพระราชนานเสวตรฉัตรบุชาพระบรมโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์/ซึ่งเป็นลูกสุนัข/ แสดงธรรมแก่พระราชาควยคาถาอันแสดงทศราชูธรรมจริยา ซึ่งมาในเตสกุณชากก ทูลชักนำให้ทรงประพาศเป็นธรรมในพระราชนัน และพระบรมชนกเป็นต้น...ตั้งแต่นั้นต่อไป ขอใฝ่ดูของขุติพระบาทุหยาไคทรงประมาทุเลย แล้วนำพระเจ้าแผ่นดินให้เสด็จดำรงอยู่ในศิลา แล้วถวายเสวตรฉัตรคืน พระราชาทรงสดับธรรมกถาของพระมหาสัตว์ แล้วก็พระราชนอกกับแก้สัตว์ทั้งปวง...ทรงดำรงอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์/ซึ่งเป็นสุนัข/... ๕๕

นิทานอัสส ตัวละครที่ถูกกำหนดขึ้นเป็นสัตว์เป็นส่วนใหญ่ และเป็นสัตว์ประเภทที่มีจริง ที่เป็นตัวละครสมมุติก็มีเช่น เทพารักษ์ (ในเรื่องเทพารักษ์กับคนตัดไม้)

เป็นต้น ที่เป็นคนธรรมดา เช่น นายพราน คนตัดไม้ พ่อค้าเกลือ คนเลี้ยงวัว ยายแก่ และ มอ เป็นต้น

ในการเสนอลักษณะอุปนิสัยตัวละครทั้งนิทานชาดกและนิทานอีสปจะแจ่มออกมาตรง ๆ เช่น เมื่อจะกล่าวถึงอุปนิสัยของกระท่ายในเรื่อง "กระท่ายกับเต่า" ได้อธิบายว่า

ฝ่ายกระท่ายถือคติในผีเท่าของตัวว่าวิ่งได้
เร็วกว่าเต่า ก็ชะล่าใจหยุคนอนเสียบไม่ออก
วิ่ง...๕๐

อีกตัวอย่างหนึ่งในนิทานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องค้างคาว ที่เข้าด้วยกับทั้งสัตว์ ๒ เท้าและสัตว์สี่เท้าในบางกอธิคือเคอร์ ในเรื่องใดกล่าวถึงค้างคาวไว้ว่า

ฝ่ายหูงู ค้างคาวนั้นบางที่เข้าด้วยสัตว์บก,
บางที่เข้าด้วยหมูนก, เพราะหมูก้างคาว
นั้นหมายความว่า, ตัวเป็นสัตว์สองขาตัวเปลี่ยนกัน
โค เมื่อเห็นว่าสัตว์บกจะฉะก็จะเข้าด้วย
เมื่อเห็นว่าหมูนกจะฉะก็จะเข้าด้วย... ๕๑

ในเรื่อง "เทพารักษ์กับคนตัดไม้" ก็กล่าวถึงคนตัดไม้คนแรกว่าเป็นคนชื่อ-
สตีล

"ชายผู้นั้นเห็นว่าไม่ใช่ขวานของตน ก็
ไม่รับเอา"

และ "เทพารักษ์เห็นชายผู้นั้นเป็นคนชื่อสตีล
จึงเลยยกขวานเงินและขวานทองทั้ง
สองเล่มนั้นให้ด้วย

และ "ยังมีชายอีกคนหนึ่ง ซึ่งเป็นสหายของ

๕๐ พระยวชิราธิบดี, "กระท่ายกับเต่า," นิทานอีสป, (พระนคร: คุรุสภา, ๒๕๑๘), หน้า ๑๘.

๕๑ สุภักคณนวก ก.

ชายสัตย์ซื่อผู้นั้น"

ส่วนชายคนที่ ๒ เทพารักษ์กล่าวว่

"เมื่อเจ้ารักจะประพฤติเป็นคนไม่ซื่อสัตย์สุจริต อยู่ดังนี้ ก็อย่าเอาชวานทอง เฒ่นู้เลย ถึงชวานที่ทำตักนำซากก็จะไม่มให้ควยเหม่อนกัน" ๕๒

จะเห็นไควว่าการแสดงอุปนิสัยตัวละครนั้น ใช้วิธีบอกเล่ามาตรง ๆ หรือในบางครั้งอาจจะแสดงควยความคิด และพฤติกรรมของตัวละคร แต่ก็จะไม่ซับซ้อนหรือปล่อยให้คนอ่านตีความหมายเอง นอกจากนั้นการสร้งลักษณะอุปนิสัยของตัวละครดังกล่าว ยังมีลักษณะ "ขาวเป็นขาว ดำเป็นดำ" คือตัวละครฝ่ายคี่ก็จะมีแต่ลักษณะที่คี่ ตัวละครฝ่ายเฉย ก็จะไม่มคณควยที่ปะปนอยู่ ผู้อ่านสามารถแยกตัวละครทั้งสองประเภทออกจากกันได้อย่างชัดเจน เช่น เป็นคน (หรือสัตว์) ที่คดโกง เจ้าเล่ห์ไม่ซื่อสัตย์ อย่างหมอที่รักษายายแก่ในนิทานอีสปเรื่อง "ยายแก่กับหมอ" หรือเป็นผู้ไม่รู้จักประมาณตน อวดคี่ คังแม่อึ่งอ่างในเรื่อง "อึ่งอ่างกับวัว" ตัวอย่างข้อความที่กล่าวถึงอุปนิสัยของหมอ เช่น

"...หมอเอายามาที่บ้านยายแก่เห็นยายแก่มีทรัพย์สินของมาก จึงนึกในใจว่า ถายายแก่ตายมคยแบบนี้ เราจะหยิบฉวยอะไรไปก็จะได้ไม่เห็น เราอยรรักษาให้หายเร็วเลย หยิบเอาของของแก่เสียให้หมดก่อนเถิด เมื่อของหมดแล้วเราจึงจะรักษาให้หาย..." ๕๓

และ

แต่วันนั้นเป็นต้นมา หมอก็เอายาที่ไม่ถูกกับโรคมาหยอดให้ยายแก่ทุกเวลา เขาเวลาเย็น

๕๒ พระยาเมธาธิบดี, "เทพารักษ์กับคนคดโกง," เรื่องเดิม, หน้า๔๔-๔๕.

๕๓ "ยายแก่กับหมอ," เรื่องเดิม, หน้า๔๕.

แต่เมื่อเขาจะกลับไปก็ช่วยเอาของของยาย
แก เป็นคนว้า ชันน้ำ ฟานรอง ขุดโหล
หีบ ถาด ถวย ชาม และเครื่องใช้สอย
ต่าง ๆ คิดมีอุปถายวันละสิ่งสองสิ่งจน
หมด ครั้นเมื่อของหมดแล้วคาหมอจึงเอา
ยาขนานที่ถูกกับโรคหยอดตายายแก ไม่
ชายายแกก็หาย ๕๔

เรื่อง "อึ่งอ่างกับวัว" เมื่อได้ฟังดูว่า "นั่นก็ยังไม่ได้ครึ่งตัวของมันเลยแม่" แม่อึ่งอ่าง
ก็

"มีความซัดเคื่องนี้ก็อยู่ในใจว้าไหน
ตนจะทำให้ใหญ่กว่าสัตว์ใหญ่นั้นไม่ได"

แล้วแม่อึ่งอ่างก็

"คอย ๆ เบ่งให้ตัวพองขึ้น ๆ ทีละน้อย
จนเกินขนาด ทองแตกตายอยู่กับที่"

จะเห็นได้ว่าลักษณะที่เกี่ยวกับการสร้างและเสนอลักษณะอุปนิสัยของตัวละคร
ในนิทานช่วงแรกนี้ ไม่มีอะไรพลิกแพลงมากไปกว่า การแสดงให้เห็นลักษณะอย่างซัด
เจนตรง ๆ ไม่ว่าจะเป็นควยวิธีการที่ผู้แต่งกล่าวถึงตรง ๆ ว่า "ถือดี" "ชะล่าใจ"
หรือการที่ผู้แต่งเสนอโดยให้ผ่านความรู้สึกนึกคิดของตัวละคร เช่น ความคิดของค่างคาว
ของหมอที่รักษายายแก และของแม่อึ่งอ่างที่พยายามจะทำตัวให้ใหญ่เท่าวัว เป็นต้น หรือ
บอกลักษณะโดยผ่านพฤติกรรมของตัวละคร แต่ไม่ว่าจะใช้วิธีใดในการเสนอลักษณะนิสัย
ตัวละครก็ตาม ผู้อ่านก็สามารถรู้ลักษณะนิสัยของตัวละครได้ทันที

ช่วงที่ ๒ นิทานที่เริ่มมีลักษณะของเรื่องสั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การกำหนดตัวละครที่ปรากฏในนิทานในช่วงนี้ ได้กำหนดตัวละครประเภทที่

๕๔ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

๕๕ พระยาเมษาริบัติ, "อึ่งอ่างกับวัว," เรื่องเดิม, หน้า ๓๖.

สมจริงขึ้น กล่าวคือเป็นตัวละครที่มีอยู่จริง และมีพฤติกรรมต่าง ๆ อย่างที่เป็นจริง แต่ในที่นี้กล่าวถึงพฤติกรรมนี้ไว้อย่างกว้าง ๆ เช่น กำลังช่วยงานแต่งงาน, งานศพ ตัวละครเหล่านี้ได้แก่

<u>พวกราบปลา</u>	-	ที่กำลังมาหาเลี้ยงชีพด้วยการทอดแหจับปลา
<u>พระ</u>	-	ที่ "จะไปปลงพระกรรมฐานที่ป่าช้า"
<u>ชาวบ้าน</u>	-	ซึ่งกำลังอยู่ในระหว่างโศกเศร้า เพราะลูกสาวบ้านเขา ตายลง
<u>ชาวบ้าน</u>	-	ที่กำลังร่วมงานแต่งงาน
<u>คนจับนก</u>	-	กำลังตอนนกออยู่ในป่า

เป็นต้น

ตัวละครดังกล่าวเหล่านี้อยู่ในเรื่อง 'คนหาปลาทั้งสี่' นอกจากนี้เรื่องนี้ก็มี เศรษฐี คนเดินทาง ตุลาการ สมภารวัด พระลูกวัด และชาวบ้าน (นายจืดซึ่งจะไปเที่ยวยิงนก)

การเสนอลักษณะอุปนิสัยของตัวละครในนิทานช่วงนี้ ส่วนใหญ่ยังมีลักษณะคล้ายกันในช่วงแรก คือ

๑. อธิบายตรง ๆ ว่าตัวละครเป็นอย่างไร แต่ไม่ให้รายละเอียดมาก ตัวอย่างเช่น เมื่อกล่าวถึงเศรษฐีในเรื่อง เศรษฐีกับคนเดินทาง ก็อธิบายถึงตัวเศรษฐีว่า

'ยังมีเศรษฐีคนหนึ่งมุ่งก่อกองใจเป็นคนพาล,
จนเพื่อนบ้านกลัวไปทั่วทุกคน'

๒. เสนอโดยที่ให้ตัวละครแสดงออกด้วยพฤติกรรม ความคิด และคำพูด ตัวอย่างเรื่องเดียวกัน เศรษฐีแสดงนิสัยพาลด้วยคำพูด

เรากินเขาอยู่ไม่ควรรู้อะไรมาว่าอาไศรย,
/มาขออาศัย/, เราอยู่เราเองเป็นคนโจร,
ไม่มีอะไรจะกิน, เองแกลงมาสูดกลิ่นกับเขา
ของเรา,"

ที่แสดงด้วยพฤติกรรมคือ

"ก็โหมเอาไฟของตัวจับชายผู้นั้นไว้,
แล้วจึงนำเรื่องราวไปฟ้องแก่ตระลาการ"

ในเรื่องมคงามกับนงเขา ผู้อานไครววานกเขาเป็นผู้มีความเมตตากรุณา
จากพฤติกรรมที่ไคชวยเหลือมคที่ตกลงไปในบอนำ ดังที่ว่า

"นงเขาตัวหนึ่ง, จับอยูบงบุตรนไม่ริมบอ
นั้น เหนมคนี้ตกลงไปในบอนำก็มีความ
สูงสาร, จึงเอาปากจิกใบไม้ทิ้งลงไป
บอ มคนี้ก็ตายขึ้นบนใบไม้ไค ลมพัดมา
มคนี้ก็ขึ้นฝั่งไค"

และผู้อานไครววาน มคมีความกตัญญูกตเวทิจากความคิดและพฤติกรรม ดังข้อความว่า

"มคนี้ครั้นเห็นคนจะยิงนงเขา, จึงคิด
ถึงคุณนงเขาวา, เขาไคชวยชีวิตเราไว
ครั้งหนึ่งแล้ว, ครั้งนี้เขาคงจะถึงที่ตายเป็น
แท, เราจะตองชวยชีวิตเขาไวไหรอจจาก
ความตาย"

แล้วมคก็ไปกตคนที่จะยิง คนนั้นจึงชามคตาย

ด้านลักษณะตัวละครในช่วงนี้ แม้จะมีลักษณะว่าได้เริ่มมีการสร้างลักษณะ-
นิสัย ความคิดและพฤติกรรม ให้สะท้อนลักษณะนิสัยนั้นก็ตาม แต่ก็ยังไม่มรายละเอียด
และกลวิธีที่น่าสนใจเท่าไคนัก ทั้งด้านการสร้างลักษณะอุปนิสัยตัวละครและการเสนอ
ตัวละครลงในเรื่อง

ช่วงที่ ๓ ตัวละครในเรื่องสั้นในระยะแรกที่ลงพิมพ์ในวารสารพิเศษ

(ระหว่าง พ.ศ.๒๔๒๔-๒๔๓๓)

ตัวละครที่ปรากฏในเรื่องสั้นช่วงนี้ มีลักษณะเป็นบุคคลธรรมดาสามัญมากขึ้น
นับแต่ตัวละคร

- พ่อ-แม่-ลูก และพี่น้องใน "ราตรีวันคืนปี"
- พระสีรูปใน "สนานีนิก"

- พระ-สมภารวัดต่างจังหวัด : ชรวีเพชร
- ชาวบ้าน : ประสกลีแกว ซึ่งเดินทางผ่านมา และขอแวะพักค้างคืนที่วัดของชรวีเพชร
- พระ - ในเรื่อง 'พระเปียให้ทานธรรม'

การสร้างลักษณะนิสัยของตัวละครในเรื่องสั้นชวงนี้ มองเห็นได้ชัดขึ้น ผู้อ่านสามารถจับความรู้สึกของตัวละครได้ จากการเสนอลักษณะนิสัยทางความคิด และคำพูด และพฤติกรรมของตัวละคร และทั้งจากบทพรรณนามอกเล่าของผู้แต่งเอง

ตัวอย่างเช่นความรู้สึกของ "ชายชรา" ที่หวงคิดเสียเวลาที่ผ่านมาไปในเรื่อง "ราตรีวันสิ้นปี" และใคร่รู้สึกถึงความรู้สึกมีความหวัง ยินดีของเด็กน้อยที่ตนขึ้นได้พบว่าที่ตนเป็นคนชรา ใกล้ตายและมีชีวิตอยู่อย่างเงียบเหงาแน่นเพื่อเพียงความผันตนยังมีชีวิตที่สดใสอยู่

เรื่อง "สุนัขนึ่ง" ความรู้สึกของพระสมบุญที่รู้สึกอึดอัด ยังตัดสินใจทำอะไรไม่ถูก ความหนักใจที่ว่าตนเองยังไม่อยากลึก

"ควยเห่นแท่นแกใจว่าตุกาสาวพัตร เปนที่
 พึ่งของคนยาก ถึงไม่ทำให้ก็ไมทำให้หนีหาย
 ... " แต่เมื่อถูกแม่อินพูดจาชักชวนให้ลึกกับเพื่อน ๆ ที่บวชมา
 ควยกัน ก็จะทำกันลึกออกไปหมด ก็ให้เกิดดังเลชั่นอีก

ส่วนพระสมบุญใคร่รู้สึกตัวว่าเขารักเหมือน
 ลูกเหมือนเตา ใจก็ดังเล ไม่รู้ว่าจะคิดอย่างไร
 ไร อยากรจะเป็นคนดีคนวิเศษ มียศ มีทรัพย์
 มีชื่อ ที่สุดก็เพียงเสมอหน้าพี่น้องที่ชั้นเดียว
 กัน.....

.....
 แม่อินก็มีมาพูดจาชักชวน อยากรให้ลึก ก็ไม่
 อาจตัด ประการหนึ่งพวกพ้องเพื่อนฝูงเขาก็
 จะลึกไปหมดพร้อมกัน นั้นและความคู่ความ ๆ
 กันมันก็แรงกล้า พาให้ลึกกับเขาบวงตาม
 นิสัยคนหนุ่ม ๆ ครั้นเมื่อไปพูดกันเมื่อหัวค่ำ
 กลับมานอนนี้ ๆ ก็รำคาญ ควยไม่รู้ว่าจะ

ลืกรออกไปทำไม, ใคร ๆ เขาก็มีที่หมาย
และทางเดิน แต่ตัวคนเดียวเปล่าไม่มีที่
มุ่งหมายแห่งใด, ของทางที่จะทำนั้นก็ถม
ไป แต่จะทำอย่างไรถึงจะดี ๆ ยิ่งกว่า
ทางอื่นนั้นแลเป็นเครื่องรำคาญใจอย่าง
ยิ่ง, คว้าเป็นสิ่งจะไคจะเสียโดยเร็วอยู่
แล้ว ก็นอนตรองอยู่

เรื่อง "พระเปี้ยให้ทานธรรม" ผู้อ่านใคร่จักตัวละครอย่างพระเปี้ย ด้วย
พฤติกรรมที่แสดงออกว่าเป็นคนอวดดี และพาล ฐจากคำพูดว่าเป็นคนชอบอวดตน
ให้คนเข้าใจว่าตนดี ตนเก่ง เหล่านี้เป็นตน

เรื่อง "ขรัวเพชรกับประสกลีแก้ว" ใคร่จักลักษณะนิสัยของประสกลีแก้วว่า
เป็นคนพุกจามีไหวพริบ จนในที่สุดก็ได้ประโยชน์จากลักษณะนิสัยและคุณสมบัติของคน
ส่วนขรัวเพชรนั้น เป็นคนโกรธง่ายหายเร็ว ลึก ๆ แล้วเป็นคนใจดี และใจกว้าง
เมื่อเจรจาโต้ตอบแพประสกลีแก้ว ก็ยังชอบใจ และนิยม จึงชวนให้พักค้างคืนอยู่บน
ภูนั้น

สมภารถามว่าเจ้ที่ไหญ่ ประสกลีแก้วมือคลำกูน สมภาร
จึงถามว่า คุณเจ้แบกนกขยา/ หนีไป เจ้กนคุณ กน-
กขจะเจ้หรือ ใครหาตีกนขยาไม่ เมื่อสมภารไคยินประ-
สกลีแก้วคั้งนั้นก็ชอบใจ ขวานประสกลีแก้วไคยิน
(จากรูปแบบที่ ๑)

จะเห็นไคว่าการสร้างลักษณะอุปนิสัยของตัวละครในเรื่องสั้นช่วงนี้ ได้มีการ
สร้างนิสัยให้เป็นบุุชชน มีความรู้สึกเป็นทุกข์ เป็นสุข ปิติยินดี ท้อแท้หมคหวัง มีอารมณ์
โกรธ มีอารมณ์ขัน กล่าวคือไคการสร้างลักษณะนิสัยตัวละครให้มีอารมณ์ต่าง ๆ ของมนุษย์
และยังให้มีคุณสมบัติต่าง ๆ เช่น ความฉลาด ความมีไหวพริบ ความเมตตากรุณา ความ
ใจกว้าง ยอมรับความคิดเห็นและการแสดงออกของผู้อื่น นอกจากนี้ยังเริ่มมีการให้
รายละเอียดเกี่ยวกับตัวละครมากขึ้น กล่าวถึงความเป็นมาและภูมิหลังของตัวละคร
นั้น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่อง "สนุกนี้รัก" เช่นเมื่อกกล่าวถึงแม่อิน ไคเล่า
เรื่องของแม่อินว่า

แม่อินเป็นหญิงม่าย มั่งมีมาก เป็นอุบาสิกา
อยู่ในวัด มีความรักความประพฤติกและสติ-
ปัญญาของพระสมบุญ จึงรับอุปฐากมาจนได
อุปสมบท

หรือเล่าถึงพระสมบุญว่า

พระสมบุญนี้เป็นคนมีตระกูลสูงแต่ตกยาก
ควยติดุมากับมารดา ซึ่งต้องออกจากตระกูล-
กุล แต่พระสมบุญยังเล็ก ๆ อยู่มาบวชเณร
อยู่วัด มารดาตายไปก็เป็นคนสันญาติที่อุปัฏฐาก
แต่ญาติฝ่ายบิดานั้นไม่รู้จัก หรือเขาทำไม่รู้จัก

สำหรับการให้ภูมิหลังของตัวละครนี้ในเรื่องสั้นอีก ๒ เรื่อง คือ "เรื่องขรัว-
เพชรกับประสกลีแก้ว" และ "พระเปี้ยให้ท่านธรรม" กล่าวไว้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น
ผู้อ่านรู้จักประสกลีแก้วว่าเป็นคนเมืองนคร ที่เดินทางผ่านมาเท่านั้น และพระเปี้ยเป็น
พระวัชรสังข์ ที่เพิ่งบวชอ่านหนังสือไม่คล่อง เรื่องแรกผู้อ่านรู้จักลักษณะนิสัยของตัว
ละครโดยผ่านบทสนทนาของตัวละครเอง ทั้งขรัวเพชรและประสกลีแก้ว เรื่องหลังรู้จัก
พระเปี้ยทางคำพูดของพระเปี้ยและพฤติกรรมที่แสดงออก

อย่างไรก็ดี แม้ลักษณะอุปนิสัยของตัวละครในช่วงนี้จะมีรายละเอียดมากกว่า
ใน ๒ ช่วงแรก แต่ก็ยังเป็นลักษณะการบอกเล่าให้ผู้อ่านใคร่รู้ได้ทันทีว่าตัวละครเหล่านั้น
มีลักษณะอุปนิสัยใจคอเป็นอย่างไร

ที่น่าสนใจประการหนึ่งเกี่ยวกับการเสนอลักษณะตัวละคร โดยเฉพาะวิธี
ที่ผู้แต่งบรรยายเกี่ยวกับตัวละครนั้น คือในช่วงนี้ไม่ให้อารยะละเอียดในคำบรรยายลักษณะ
หน้าตา โดยทั่วไปว่าตัวละครเป็นใครรูปร่างอย่างไร สวยงามหรือขี้ริ้ว อ้วนหรือผอม
ส่วนใหญ่การบรรยายเกี่ยวกับตัวละคร จะออกมาในรูปของนิสัยใจคอ ความรู้ พื้นเพ
อาชีพ ฐานะ (เช่น เป็นพระ เป็นสมภารวัด หรือพระลูกวัด) ตลอดจนสภาพแวดล้อม
ต่าง ๆ เป็นต้น ยังไม่มีการพรรณนาหรือบรรยายถึงบุคคลิกลักษณะอื่น ๆ ที่เป็นลักษณะ
ย่อยลงไป ไม่มีการพรรณนารูปร่างหน้าตาที่ละส่วน ๆ เช่นว่า คางสวยอย่างไร ปาก
สวยอย่างไร เหมือนที่ปรากฏในเรื่องสั้นในช่วงต่อ ๆ มา

ช่วงที่ ๔-๕ เรื่องสั้นในวารสารอื่น ๆ หลังวชิรญาณวิเศษ (ระหว่าง พ.ศ.

๒๔๓๘-๒๔๓๕

วิวัฒนาการด้านตัวละครในช่วงที่ ๔ และ ๕ นี้มีความคล้ายคลึงกันมาก จนสามารถนำมากล่าวรวมไปด้วยกันได้ ดังนี้คือ

ด้านการกำหนดลักษณะของตัวละครในช่วงนี้ กำหนดตัวละครที่สมจริงยิ่งกว่าที่ปรากฏในเรื่องสั้นช่วงที่ ๓ ในช่วงที่ ๓ แม้ว่าตัวละครจะมีลักษณะสมจริงอยู่ แต่ก็ เป็นความสมจริงในแง่ลักษณะภายนอกที่มองเห็นได้ผิวเผินเป็นส่วนใหญ่ เช่น เป็นบุคคลธรรมดาสามัญ ที่มีอาชีพหน้าที่การงาน ฐานะ ความรู้และพื้นเพอย่างคนทั่ว ๆ ไป ที่สามารถจะพบเห็นได้จริง ๆ แต่ในส่วนความสมจริงที่เป็นความเกี่ยวข้องของระหว่างลักษณะภายนอกต่าง ๆ ดังกล่าวกับลักษณะความรู้สึกนึกคิด จิตใจ และอารมณ์ต่าง ๆ ของตัวละครนั้น ในช่วงที่ ๓ แม้จะมีปรากฏบ้างโดยเฉพาะด้านอารมณ์ แต่ก็ยังไม่เด่นชัด

แต่ในเรื่องสั้นช่วงที่ ๔ และ ๕ ตัวละครในเรื่องจะเป็นตัวละครที่สมจริงขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง

ในแง่ของความเกี่ยวข้องของระหว่างตัวละครกับสังคม

ตัวละครส่วนใหญ่ในช่วงนี้จะมีบทบาทเกี่ยวข้องกับสังคมอย่างชัดเจน เช่น อาจมีฐานะบรรดาศักดิ์ เป็นพระยา พระ หลวง ขุน หรือเป็นข้าราชการในกระทรวงต่าง ๆ มิฉะนั้นก็อาจเป็นหมอ เป็นพ่อค้า การระบุดานที่ทำงาน หรือตำแหน่งหน้าที่ ตลอดจนสิ่งอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับฐานะ และหน้าที่ของตัวละคร โดยใช้สิ่งแวดล้อมสมจริงนี้ ทำให้ผู้อ่านสามารถสร้างภาพพจน์ตัวละครได้แจ่มชัดยิ่งขึ้น โดยอาศัยสิ่งแวดล้อมเหล่านี้เอง ช่วยกำหนดบุคคลลักษณะของตัวละครนั้น ๆ ซึ่งต่างกับตัวละครในเรื่องสั้นช่วงก่อน ๆ ที่ระบุอาชีพหรือตำแหน่งหน้าที่เพียงเผลา ๆ ผู้อ่านไม่อาจนึกสร้างภาพตัวละครที่ชัดเจนและเป็นตัวของตัวเองได้ คงได้แต่ภาพตัวละครที่มีลักษณะเป็นตัวแทนของกลุ่ม เช่น เศรษฐี พ่อค้า คนตักไม้ เป็นต้น

ในแง่ที่เกี่ยวกับอารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด และพฤติกรรมที่ตัวละครแสดงออก

เรื่องสั้นในช่วงนี้จะต่างจากเรื่องสั้นช่วงก่อน ๆ อย่างเห็นได้ชัด ในแง่ที่ว่า ลักษณะตัวละครที่ถูกสร้างขึ้น ไม่อาจจะสรุปลักษณะนิสัยได้ง่าย ๆ ว่าเป็นตัวละครประเภทใด เป็นคนดีหรือคนเลวเหมือนเรื่องสั้นในช่วงก่อน ๆ ที่ผู้อ่านสามารถมองเห็นได้ชัดเจน ในช่วงนี้การสร้างลักษณะอุปนิสัยของตัวละคร ใ้พัฒนาขึ้นมา มีความซับซ้อนขึ้น ยากที่ผู้อ่านจะตัดสินได้ว่า ตัวละครตัวใดดี ตัวใดเลว ตัวใดถูก ตัวใดผิด ไม่มีคนอย่างหมาป่า หรือหมาจิ้งจอกแท้ ๆ ที่เมื่อปรากฏเมื่อไรก็แสดงความเจ้าเล่ห์ ไม่ซื่อสัตย์ไปทุกคราวจนตลอดชีวิต ไม่มีตัวละครอย่างลูกแกะที่ไร้เดียงสาอยู่ตลอดไป หรือตัวละครอย่างลาโจ้ตลอดไปตั้งแต่ต้นจนจบ ไม่มีคนใดที่มีจิตใจประเสริฐสูงส่งอย่างพระโพธิสัตว์ ตัวละครแต่ละตัวมีพัฒนาการ เหมือนชีวิตคนจริง ๆ นี้เป็นลักษณะน่าสังเกตอย่างหนึ่งของวิวัฒนาการของตัวละครในช่วงที่ ๔-๕

จากพัฒนาการของตัวละครนำไปสู่พฤติกรรมต่าง ๆ ที่สมจริง และตัวละครในแบบที่เรียกว่าตัวละครที่มีการเปลี่ยนแปลง (ดังได้กล่าวไว้ในบทที่ ๔ ข้อ ๔.๒.๒ ลักษณะค่านตัวละคร) คือเป็นตัวละครที่มีภูมิหลัง มีอารมณ์ ความคิดที่ลึกซึ้งซึ่งไปสัมพันธ์กับพฤติกรรมต่าง ๆ ของตัวละครนั้น ทำให้ผู้อ่านเข้าใจในพฤติกรรมที่ตัวละครแสดงออก และประเด็นนี้เองที่ทำให้ผู้อ่านไม่อาจตัดสินได้ง่าย ๆ ว่าตัวละครนั้นทำผิดหรือถูก เป็นคนดีหรือคนเลว แน่เห็นได้ชัดในเรื่อง "คุณย่าเพ็ง" ซึ่งยังไม่มีใครสามารถตัดสินลงไปอย่างเด็ดขาดได้ว่า การที่พ่อบุญชและคุณย่าเพ็งต้องตัดความสัมพันธ์กันนั้น ใครเป็นคนผิด เพราะถ้าพิจารณาแล้วจะพบว่าพ่อบุญชก็เป็นคนดี ย่าเพ็งก็เป็นคนดี มัจฉาในแง่พฤติกรรมของแต่ละคน ต่างคนก็ทำถูก เพียงแต่ทั้งคู่มีภูมิหลัง ความเป็นมา และสิ่งแวดล้อมที่ต่างกัน ซึ่งเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความไม่เข้าใจกันได้ง่าย

ในด้านกาเสนอตัวละคร อาจกล่าวได้บ้างสั้น ๆ ว่าผู้แต่งมีวิธีการเสนอตัวละครอย่างเดียวกับในช่วงก่อน ๆ ที่ผ่านมา คือ

๑) เสนอตัวละคร โดยการที่ผู้แต่งบอกเล่าหรือพรรณนา ซึ่งแบ่งได้
เป็น ๒ ลักษณะ คือ

ก. ผู้แต่งกล่าวโดยตรง กล่าวคือผู้แต่งกล่าวถึงตัวละครว่าเป็น
คนอย่างไร ลักษณะอุปนิสัยใจคอ รูปร่างหน้าตาเป็นอย่างไร ตัวอย่างเช่น

นายทวีปัญญา... เป็นคนรูปร่างสูงประเปรียว
แต่มีลักษณะกะยำอยู่ในตัว...

("ยูฟา" หน้า ๑๔๕๔)

ข. ผู้แต่งเสนอผ่านความคิด คำพูด และพฤติกรรมของตัวละคร
กล่าวคือผู้อ่านจะรู้จักตัวละครว่ามีลักษณะนิสัยใจคออย่างไรจากการที่ตัวละคร
คิด พูด และแสดงพฤติกรรม เช่นรู้ว่าเป็นคนใจดี โอบอ้อมอารี หรือเป็นคน
เจ้าเล่ห์ คคโกง เป็นต้น ตัวอย่างที่ผู้แต่งให้ผู้อ่านได้รู้จักลักษณะอุปนิสัย
ของตัวละครโดยผ่านความนึกคิดของตัวละครตัวนั้น-นายทวีปัญญานึกถึงยูฟา

เมื่อประมาณทรัพย์สินของเครื่องแต่งกายของยูฟา
อย่างตลกขบขันในใจหยวบ ๆ ว่าไม่ต่ำกว่า ๗-๘
ร้อยแล้ว การสมัครรักควยเจ้าหลอน ก็ไม่เป็น
ของที่น่ากระตาคกระเคืองอะไรนัก แม้ยูฟาจะมี
ตัวเปล่า ๆ รูปโฉมโฉมพรรณของเจ้าหลอนก็
จึกวาพออูกหนุาอ้อค่า ถ้าเดินถนนใดเขา ๆ
ปราศจากสิ่งทีควรรังเกียจควยประการทั้งปวง

(หน้า ๑๔๕๔)

ผู้แต่งได้กล่าวถึงพฤติกรรมของนายทวีปัญญาตอนหนึ่ง ว่า

...ลัดเลาะไปตามถนนบำรุงเมือง เลี้ยวไป
ทางประตูสำราญราษฎร์ แวะเยี่ยมมนุษยหมู่หนึ่ง
ชายชาวไทชนเผ่าบาง หุคคแม่เทพีควยซึ่งสถิตย
ไปเห็นอราชรถเทียมควยราชสีหขั้วเดาบาง

(หน้า ๑๔๕๔)

๒) การเสนอตัวละครโดยที่ให้ตัวละครนั้นแนะนำตนเอง เรื่องสั้นใน
ระยะต้น ๆ ของช่วงนี้นิยมใช้วิธีนี้กันมาก เช่น "ฉันก็ไม่ใช่นางวิไลหรือ
เจ้าคะ อายุก็ล่วงเข้าเรือน ๕๐ ปีแล้ว" ("แม่สื่อกระตาด") หรือ "เมื่อข้าพ-
เจ้าอายุได้ ๕๐ เศษ ๆ ...ร่างกายก็ทุพพลภาพลงมาก...ความทรงจำแตก
ที่เคยแม่นยำก็เคลื่อนคลาย หลง ๆ เลื่อน ๆ..." ("ทุกชะโงกทุกชะฐาน")

๓) การเสนอตัวละครโดยให้ตัวละครอีกตัวหนึ่งกล่าวถึง หรือกล่าวให้
ผู้อ่านใคร่เรื่องเกี่ยวกับตัวละครที่ผู้แต่งต้องการเสนอ ตัวอย่างเช่น จากคำพูด
ของนางวิวิ มารดาของยุพา ทำให้จับความได้ว่ายุพาเคยแต่งงานมาแล้วหลายครั้ง

ยุพา, เจ้าควรพยายามเอาอกเอาใจปฏิบัติวิภาดา
ให้ดีนะ เจ้าจะหาตัวผู้ชายนี้ใครไม่สูงายนัก เจ้าใจ
ใหม่ ตัวเจ้า ๓-๔คนก่อนนี้เป็นใจกัน มันก็แตกาบฉวย
เท่านั้นหรือหนา.....

.....
สำหรับเจ้า ขาดู ๆ ติจะเจโกเสียแหละมาก...ขาเตือน
มารูจักก็ครั้ง...ขารูสึกเปือเต็มทนเหมือนกันนา

(หน้า ๑๕๕๑)

และจากถ้อยคำนางวิวินี้ เป็นการแสดงถึงความคิดความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อพฤติกรรม
ของลูกสาว ซึ่งในภายหลังต่อมา นางวิวิก็นับเป็นผู้เข้ามารวมอยู่ในเหตุการณ์เมื่อ
ลูกเขยจับได้คาน้ำคั่วชาว่าภรรยาผิด และนางวิวิก็นำเข้าข้างลูกเขย หาก
ผู้แต่งไม่ได้เตรียมผู้อ่านให้เข้าใจความคิดของนางวิวิก่อนแล้ว ผู้อ่านอาจจะไม่
เข้าใจและเห็นเป็นเรื่องไม่สมจริงที่นางวิวิจะไปเข้าข้างลูกเขยในภายหลังได้
ดังนั้น นอกจากนี้ คำพูดของนางวิวิในส่วนนี้ ชี้ให้เห็นอุปนิสัยอันแก่ไม่หาย
ของยุพาวาเป็นหญิงเจ้าชู้ และไม่เกรงคำครหาในเรื่องชู้สาว เพราะเคยผ่าน
การมีสามีมาแล้วหลายคน การที่ยุพามีชู้ยอมเป็นที่เข้าใจได้ว่า เป็นเพราะนิสัย
ชอบชู้ช้อย่างนั้น ไม่ใช่เพราะสามีมีความบกพร่อง หรือเป็นคนไม่ดี

ผู้วิจัยจะเสนอการวิเคราะห์ตัวละครในเรื่อง "คุณย่าเพ็ง" และ "ทำตามฝัน"
ในบางลักษณะ เพื่อให้เห็นได้ชัดถึงลักษณะของตัวละครที่มีการเปลี่ยนแปลง และ
เพื่อให้เห็นกลวิธีของผู้แต่งในการสร้างและเสนอลักษณะอุปนิสัยของตัวละครเอก

ดิ่งน็อค

เรื่อง "คุณยาเพ็ง" - ผู้แต่งโคกคอบ ๆ ใหญ่อ่านโคกจกัลักษณะนิสัยตัวละครชั้นที่ละน้อย ๆ ในขณะที่เคี้ยวกันก็คอบ ๆ สร้างความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกทั้งสองไปพร้อม ๆ กันด้วย

ผู้แต่งโคกบรรยายลักษณะของคุณยาเพ็งว่าเป็นคนสุภาพ ถ่อมตน เจียมตนว่าเป็นคนโง่ ไม่รู้อะไรอะไร เมื่อสามีสิ้นชีวิตไป ก็เหลืออยู่แต่ลูก ไม่มีญาติที่ไหนอีก เห็นแต่พอมอศุขซึ่งเป็นเพื่อนรักของสามี และสามีได้สั่งให้มาพึ่งพา ถ้าเกิดปัญหาอะไร ลักษณะเหล่านี้ผู้อ่านทราบได้จากการบอกเล่าโดยตรงของผู้แต่ง และจากถ้อยคำของคุณยาเพ็งเอง เช่น

'คุณยาเพ็งเป็นคนที่จะไม่รังเกียจใครเหมารว่าแก่'

'แก่เป็นคนซื่อ ถ้าใครจะบอกว่าชาวบางกอก
เขากินข้าวเหนียวน้ำกะทิกันทุกวันแก่ก็เชื่อ'

'คุณยาเพ็งจะคอยให้พอมอศุขพูดคนเดียวไม่
โต จะเป็นกิริยาไม่ดีที่ไม่เจรจาปราศัย จึงรับ
ตอบขึ้นมากลางคันทน์...'

การพูดสอดขึ้นมากลางคันทน์นี้ คุณยาเพ็งได้พูดสอดพอมอศุขตลอดเวลาของการสนทนาในส่วนที่ถ่อมตนว่าเป็นคนโง่ คุณยาเพ็งพูดอยู่เสมอ ๆ ว่า

'ดิฉันเป็นผู้หญิง... เป็นคนโง่ควยท่านเจ้าชา
ไม่ทราบวาคณกรุงเทพฯ ๆ เขาหากินอย่างไร
คะ จนปัญญาพะ'

และ "กระผมไม่เข้าใจเลยพะ ไม่ทราบทาง
เห็นอทางโต เคยอยู่แต่ไรนา นั้นพอมจะอุทิก
กรยังงักก็สุดแต่จะโปรดเกิดคะ" - ทำหนาซื่อ

และมีใ้ชว่าคุณยาเพ็งจะ 'โง่' แต่ในเรื่องการทำมาหากินของคนในกรุงตามคำบอกเล่าของตัวย่าเพ็งเอง แต่ยังไม่เข้าใจการกระทำของคู่สนทนาด้วย เช่นการที่ 'พอมอศุขถูกไปหยิบขันน้ำมาให้คุณยาเพ็งล้างหน้าหน้าตา แลวันนั่งนิ่งเพื่อให้สงบ

ความโศกเสียดก่อน... คุณย่าเพิ่งก็กลับคิดว่า พอหมอสุขหิบนำให้รับประทาน
ตอบว่า

"คุณนั้นไม่อยากจะรับประทานน้ำคอกคา ท่านหมอ
อยากจวนวายเลยพะ" หิบบิ้นสูงกิน
พอหมอสุข "คุณนี้ตุ้มมาใหญ่กลางหนา"
คุณย่าเพิ่ง "คุณนี้ดูแดงแตรกรแลวคา"
พอหมอสุขมิได้พูดต่อเถียง หิบบิ้น
นำแอบไต่ดู แลวันนั่งเงียบตามเดิม

ลักษณะอันของคุณย่าเพิ่งคือ

ถึงคุณย่าเพิ่งจะเป็นคนบ้านนอกก็จริง
แต่ไม่โงะชนิดที่จะให้คนมางอกหลอก
กินในกาย ๆ และทองนี้ที่จริงคุณย่าเพิ่ง
ก็ใจซื่อก่อน เพราะฉะนั้นควรเป็นของ
คุณย่าเพิ่งวันยังค่ำ พอหมอสุขจะทำมา
คบตาเล่นสนุก ๆ ฉะนั้น เป็นอันที่คุณย่าเพิ่ง
ยอมไม่ใคร่อยู่เอง...

ส่วนพอหมอสุขนั้น ผู้แต่งก็สร้างลักษณะนิสัยให้เป็น "คนสุภาพ" และมี "หัวใจ
อารีอารอบ" เป็นคนใจดี ดังที่ผู้แต่งพรรณนาว่า
พอหมอสุขทำอะไรจะเคื่อง ๆ แต่สู้ทำยิ้มไว้
ตามนิสัยของคนใจดี

นอกจากนี้ยังเป็นคนใจบุญ และปกติจะ "จำศีลภาวนา" ในวันพระ

ในแง่ความสัมพันธ์ของตัวละครทั้งสอง ผู้แต่งได้ค่อย ๆ เริ่มตั้งแต่ที่ตัวละคร
ทั้งสองพบกันในฉากแรกของเรื่อง มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน แล้วย่อย ๆ สร้างความขัด-
แย้ง ซึ่งทวีขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงที่สุดที่พอหมอสุขพูดคัดค้านสัมพันธ์กับคุณย่าเพิ่ง

เมื่อพบกันครั้งแรกนั้น พอหมอสุขต้อนรับคุณย่าเพิ่งอย่างสุภาพใจ ให้เห็นว่า
ยินดีที่ได้พบ

วันหนึ่งห้องเจ้าของพอหมอมิ่แขกสุภาพคน-
หนึ่ง ที่ทำให้พอหมอกำลังวุ่นระสมเครื่องยา
ทองทั้งแกนซีเหล็กโบมะกา ฯลฯ กระจุกกระจ-

จ่ายไว้มาปักกวาดกุ๊กก้อยกชั้นน้ำเขียน-
หมากรับแขก

เมื่อได้คุยกันและคุยยาเพิ่งปรึกษาเรื่องการทำมาหากิน ผู้อ่านใครรู้ว่าไม่ว่า
พ่อหมอศุขจะพยายามอธิบายเรื่องการซื้อขายทองอย่างไร ๆ คุยยาเพิ่งก็ไม่เข้าใจ
ยังลังเลไม่กล้าลงทุนซื้อทอง แต่ที่ตกลงใจนำเงินห้าซึ่งมามอบไว้ให้พ่อหมอศุขซื้อทอง
ก็เป็นเพราะไวใจพ่อหมอศุข

พ่อหมอศุข "ถ้าทองถูกเราก็นั่งไว้ก็แล้ว
กัน เมื่อเห็นใครทำอะไรเมื่อใดจึงขาย จริง
ใหม่ลายะ"

คุยยาเพิ่ง "อู... ท่านหมอไค้โปรดซื้อ
อย่างอื่นที่ขายไค้ถ้าไรเสมอ ไม่มีขาดทุน
ไม่ไค้หรือคา" หน้าตานั้น ๓

พ่อหมอศุข "เรื่องนั้นใคร ๆ ก็สัญญา
ไม่โดยะ ธรรมดาซื้อขายไม่ไค้ถ้าไรก็คง
ขาดทุน เราซื้อขายก็เพราะหวังหากำไร
แต่ทางขาดทุนก็ยังต้องมีบางเหมือนกัน
ถูกใหม่"

คุยยาเพิ่ง "คิฉันมีอยู่เท่านี้ทั้งเนื้อทั้งตัว
ที่พึ่งก็ไม่มีแล้วคา พัดคแก่ก็ตายเสียแล้ว
จะไปไหนหมอคิวเขาไปอะรังไรไค้" เสียง
สนั่นหน้าตั้น เขาอีกกนิคหนอย

พ่อหมอศุข "ไม่เป็นไรคอกุยะ เชื้อฉัน
เฉอะ คงไม่ขาดทุนเป็นแน่ ซื้อทองเป็นคิ
กวาอะไร ๆ หมค ฝากูแบ่งกก็ไค้หนอยนิก
แล้วแบ่งกมันลม หรือฝรังโกงจะวากระไร"

คุยยาเพิ่ง "ถายิ่งนั้น เห็นจะวางใจไค้
ละหนาคา" ที่ยังไม่แน่ใจ

พ่อหมอศุข "ยะเป็นวางใจไค้ที่เคียวฉัน
ก็ซื้อใหญ่รยานันบางเหมือนกันแหละ ถา
เห็นทาวาจะขาดทุนฉันจะชอหาไม อยา
วิตกเลยยะ"

ความขัดแย้งระหว่างพ่อหมอศุขกับคุยยาเพิ่ง เริ่มขึ้นในวันรุ่งขึ้นที่พ่อหมอศุข

ข้อทองให้คุณยาเพิ่งไป

คุณยาเพิ่ง "...กระผมนอนไม่หลับคืน
ยังรุ่ง มันกระป๋องประปวนถึงเรื่องเงินใจ
วับ ๆ หวาม ๆ พะ คีฉินอยากจะมาใคร
ถามดูให้รู้ทราบพอเป็นการ เขาใจสักหน่อย"
สี่หน้าไม่สู้สบาย

พอหมอสูซ "อ่าวไม่เข้าใจอะไรเล่า
แม่เพิ่ง ๆ ใ้เงินฉัน ๕๐๐ บาท"

คุณยาเพิ่ง "คีฉินให้ทานหาซึ่งพะ"

คานนิต ๆ

พอหมอสูซ "นั่นแหละยะ หาจึงมันก็สรอย
บาท ถูกใหม่ล่ายะ"

คุณยาเพิ่ง "คา อะ.....หาซึ่งอา"

ยีนคำ

พอหมอสูซ "ยะ หูซัง แล้วฉันซื้อทอง
ราคาสามสิบหาหนักไหแม่เพิ่งเป็นทองหนัก
๑๑ บาท สลึงเฟื่องกับ ๒ หุน"

คุณยาเพิ่งกล่าวอย่างยิ้มอย่างเกรงว่าจะขาดทุน

/พอหมอสูซว่า/ "ถ้าทองขึ้นราคาสมควร
จะขายเอากำไรใดเมื่อใด ฉันจะบอกให้
ทราบ เย็นใจเสียเถอะยะ"

"ถ้าอย่างนั้นเห็นจะไม่เสียเปรียบหนาคา"

"ไม่เป็นไรหรือกะ"

"เงินก็เห็นจะไม่ขาดทุนนะคา"

วันต่อมาบรรยากาศของการพบกันไม่สู้ดี เพราะพอหมอมีธุระจะไปที่อื่น

รุ่งขึ้นพอหมอสูซจะมีธุระไปเยี่ยมไข้ พอรับ
ประทานอาหารเขาแล้วจะแต่งตัวไป คุณยา
เพิ่งก็มาถึง

"อ้อ เข็ญยะ ยังไง มีธุระอะไรหรือยะ
เรงรอนนิต ๆ

"เปล่าๆ คีฉินไหว ท่านหมอจะมีธุระไป"

"เปล่ายะ ฉันจะไปเยี่ยมเขาหน่อย ไม่สู้
รับรอนนิต เข็ญรับประทานหมากยะ แม่เพิ่ง"

ปากปราศรัยแต่ใจรอน

เมื่อโต้ตอบกันเรื่องทองคำลงไปเรื่อย ๆ พ่อหมอศุขพยายามจะอธิบาย
ว่าราคามีลงแล้วก็มีขึ้น คุณยาเพ็งก็ไม่เข้าใจวิตกกังวล พ่อหมอศุขเริ่มรู้สึก "ออก-
เคื่อง ๆ นิดหน่อย" คุณยาเพ็งเองก็ลาจากไปโดยยังไม่หายข้องใจ และพ่อหมอ
ศุขเองก็เกิดความรู้สึกระอามากขึ้น และรู้สึกไม่ค่อยชอบใจการมาของคุณยาเพ็ง

"...ที่นั่นจะทำให้เจ็บละพะ โดยไม่เข้าอก-
เข้าใจ ทองมากวนทานเสมอ ทานจะริ่ ไปคืน
ไหวขอรับ" . หยิบยามหมากเหน็บนั้นเอาไว้ออกประ-
ตุไป พ่อหมอศุขก็ไจราวกับไครมาปลัดทุกขไปจาก
อก

วันต่อมาเป็นวันที่ฝ่ายคุณยาเพ็งบ้างที่ "ดูท่าเคื่องพ่อหมอศุขที่หลอกให้ขาด
ทุน" เพราะทองลดลงไปอีก ถ้าจะขายขณะนั้นจะขาดทุนถึง ๒๓ บาทกว่า พ่อหมอ
ศุขจะอธิบายอย่างไร ๆ คุณยาเพ็งก็ไม่เข้าใจว่าไม่จำเป็นต้องขายทองขณะนั้น

"ก็แม่เพ็งยังไม่ขายนี่ จะไปทุกซ่ออะไรเล่า"

"ถ้าคุณชาย คำนึงจะไม่ขาดทุนหรือคะ"

"ก็แ่นละซี....."

"นั่นปะไรลา คำนึงรือยูนคะ" ทำทาลาด

หมอศุขต้องการตีราคาขาย และคิดว่าทำดีที่สุดแล้ว ในสถานการณ์ขณะนั้น โดย 'ฉันจะ
รับซื้อไว้เอง จะให้หายกวนอกกวนใจแม่เพ็ง' ผู้แต่งอธิบายถึงพ่อหมอศุขตอนนี้ว่า

พ่อหมอศุขทำอย่างซื้อความรำคาญเพราะ

วันนี้เป็นวันพระ

เมื่อทองคำขึ้น คุณยาเพ็งมาหาหมอศุขอีก แต่คราวนี้การต้อนรับขี้ขี้
ไม่เหมือนคราวแรก หมอศุข "ซังกะตายปราศัย" คุณยาเพ็งจะขอซื้อทองคำคืน พ่อ
หมอศุขจึง "ท่าจะเคื่อง ๆ แต่สู้ทำยืมไว้ตามนิสัยของคนใจดี" และเมื่อเห็นว่าคุณยา
เพ็งอยากซื้อคืนก็จะขายให้ โดยดูราคาทองวันนั้น แต่คุณยาเพ็งจะซื้อคืนในราคาเดิม
ที่ตนขายไปเมื่อราคาทองยังต่ำอยู่ ถ้าจะตั้งเกณฑ์ขณะ ท่าทางที่คุณยาเพ็งแสดงออก
ในขณะที่เจรจาโต้ตอบกับพ่อหมอศุขขณะนั้น คือถามถึงทองอย่าง หน้าตาเฉย แล้วขอ
ซื้อตามราคาที่ตัวขายโดย วางหน้าอย่างรู้สึก (คือคิดเองเป็นแล้วในเรื่องราคาขาย

ราคาซื้อ) และเมื่อเขาจะให้พอมห่อสุชขายไปในราคาเดิมที่ตนขายไป ก็พูดคือ ๆ
 อย่างไม่ยอมฟังคำอธิบายใด ๆ ทั้งสิ้น ผู้อานจะสามารถจับความรู้สึกในใจของคุณ
 ยาเพียงใดว่า การมาติดต่อซื้อของคราวนี้ ไม่ได้มาอย่างผู้ที่จะมาซื้ออย่างคราว
 แรก แต่มีที่ท้าวเดียนที่ตนก็พอจะรู้อะไรเรื่องการซื้อขายของบ้างแล้ว และมีความ
 รู้สึกว่าของที่อยู่ในพอมห่อสุช ก็คือของของคุณยาเพียงเอง เพราะเป็นคนซื้อแต่
 แรก นอกจากนี้ดูที่ว่าคุณยาเพียงยังรู้สึกว่าพอมห่อสุชคนอยู่เรื่อย คราวแรกที่ให้ซื้อ
 ก็ว่า 'หลอกให้ขาดทุน' มาคราวนี้ ก็ว่า

"ก็ทำไมท่านหมอบใจฉันขายเสียราคา
 คำนึงก็บอกแล้ววาคำนึงใจหนาคา"

ที่คิดว่าและที่ว่าคุณยาเพียงยืนยันจะซื้อเท่าราคาเดิมที่ตนขายพอมห่อสุชไป ๒ วันก่อน
 ก็อ้างว่า เป็นทองอันเดียวกันและพูดอย่างไม่ยอมเสียเปรียบ

"เมื่อวานฉันที่คิดฉันขายคา ทองก็เท่ากันคา
 ถ้าเป็นทองอันที่ฉันก็ไม่วาคา"

พูดอย่างไม่ยอมเสียเปรียบ เมื่อหม่อสุชไม่ยอมขายราคาเดิม คุณยาเพียงก็พูดตัด
 แรง ๆ ว่า

"ถ้าไม่ได้สามสิบสามหนักก็ฉันก็ไม่ซุงคา
ที่ฉันก็ไม่เงินสำหรับขาดทุนคา" ไม่เข้าใจ
อย่างคือ ๆ คุณยาเพียงโกรธสับคั้นแล้วไป
 โดยมีไคสาธุเซนเคย

มาถึงขณะนี้ผู้อานจะรู้สึกถึงความขัดแย้งที่มีอยู่ได้อย่างชัดเจน และบรรยากาศ
 ของความสัมพันธ์ระหว่างคนทั้ง ๒ คนข้างตึงเครียดมาก

เมื่อราคาทองขึ้นสูงไปถึง 'สามสิบหกสองสลึง' คุณยาเพียงก็ยิ่งอยากได้คืน
 และ 'เข้าใจแนวว่า พอมห่อสุชเบียดบังจะกินกำไร มีอย่างหรือเมื่อซื้อไปราคาสามสิบ-
 สาม เมื่อมาขายจะมาขายราคาสามสิบห้า' โดยไม่นึกว่าขณะที่ทองราคาสามสิบสาม
 ตนเองได้ขายให้พอมห่อสุชไปด้วยราคาสามสิบห้า เมื่อคุณยาเพียงมาหาพอมห่อสุชอีก
 ครั้ง คราวนี้บรรยากาศในการพูดจาปราศรัยกัน ไม่เป็นมิตรกันเลย มีการพูด "คักคอก"
 พูด "ประชก" "หน้าบึ้ง" ทำท่า "กุก กุก"

"ทองนี่ควรเป็นของใครคะ"
 "เป็นของฉันนี่ยะ"
 "ออ ยังงั้นหรือคะ" ทากุกุก

และมีการยืมเขาะ

คุณย่าเพิ่งยืมเขาะเป็นที่ว่าพอมห่อสุช
 ว่าคุณย่าเพิ่งโง่ ไม่รู้เทามางเลย

และ

คุณย่าเพิ่งก็ไม่คัดค้าน แต่ยืมเขาะ
 อยู่อย่างเดิม

ฝ่ายพอมห่อสุชพูดท้าวความถึงคราวที่ได้ช่วยซื้อทองไว้เมื่อราคาทองลง ก็คิดว่าน่าจะ
 จะเป็นบุญคุณ และคราวที่สองนี้เมื่อคุณย่าเพิ่งจะให้ ขายโดยขาดทุนอีก พอมห่อสุช
 จึงว่า

"ทำไม้อยู่ดี ๆ ฉันจึงจะเอาเงินไปให้
 แม่เพิ่งยืมสามบาทขาว ๆ โดยไม่เป็น
 บุญคุณสัก"

คุณย่าเพิ่งจึงโกรธ

"อกฆ่าแตก นี่นายมาให้นั้นเมื่อไรคะ
 หรือคือนั้นมาออกปากขอนายเมื่อไรคะ"

โดยไม่เข้าใจว่าที่พอมห่อสุชพูดว่า เอาเงินไปให้นั้น หมายถึงขายทองให้ โดยพอมห่อ
 สุชขาดทุน

เมื่อโต้ตอบกันไปมา คุณย่าเพิ่งก็ "ตีฝีปาก" ว่า

ท่านหม่อเห็นคือนั้นเป็นผู้หญิงไม่รู้จักสี่สุ้า
 จะมารู้คือนั้นต่าง ๆ นา ๆ นึกา คือนั้นไม่
 ไตคดโกงนายคา ของ ๆ คือนั้น ๆ จะขอ
 คินุ นายจะเก็บไว้ แล้วพูดชักโนนชักนี้กลับ
 ไมไคคา นายเข้าใจว่าคือนั้นสินคิกเจียวคา
 คือนั้นรู้จักหม่อควาว'คะ คือนั้นไม่ยอมให้เพื่อน
 ของฉันทำแกคือนั้นอย่างนี้คงนายคิกคิกคิก

พ่อบอกพี่ซึ่งก็คิดว่าตนทำดีแล้วได้ช่วย
เหลือมามากแล้ว นางจะเป็นบุญคุณแก่
คุณย่าเพียงตั้งแต่แรกควยซ้ำ จึงทนไม่
ได้ที่ถูกกล่าวหาว่าคิดโกงบุญคุณ

ปฏิกิริยาที่เกิดขึ้นคือ

พ่อบอกพี่โกรธใหญ่ พุดเสียงแข็ง
"ถูกอะไร ฉันคิดผิด ถ้าคิดถูกที่ไหนจะ
คมแม่เพียง" (โกรธใหญ่) ตังแต่นั้นต่อไป
ขออย่าได้มาเหยียบหองฉันอีกเลย ฉัน
จะโคไม่คิดผิดอีก จะไปหาหมอกความ
ขึ้นโรงขึ้นศาลที่ไหนก็ตามใจเถอะยะ"

เป็นอันความสัมพันธ์ของคนทั้งสองต้องขาดกันไป

และเมื่อกล่าวรุนแรงตัดสัมพันธ์ไปแล้ว พ่อบอกพี่ก็ยังกลับมาทวนคิดถึงสิ่งที่
ตนทำ ว่า

ตั้งแต่มาเหยียบโลกยังไม่เคยหัวเสีย
ถึงเพียงนี้เลย เคยได้รับความสรรเสริญ
จากเพื่อนบ้านอยู่เสมอว่าเป็นคนใจดีใจ-
เย็น สุภาพเรียบร้อย ใจเป็นพระ ฯลฯ
คราวนี้กระไรมาเกิดโทษจนรังตัวไวไม่
อยู่

นี่เป็นการช่วยย่ำว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นนั้น เป็นเพราะสถานการณ์ และสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ มิใช่เกิดจาก "อุปนิสัยที่ไม่ดี" ของตัวละคร หากว่าสถานการณ์และ
บรรยากาศขณะนั้นไม่ตึงเครียดถึงเพียงนั้น พ่อบอกพี่ก็คงไม่เกิดความโกรธจนถึง
ขีดสุดทนไม่ไหว และโพล่งคำพูดแรงๆออกไป ขอความนี้ช่วยให้เห็นว่าพ่อบอกพี่
เองโดยปกติก็มีดีมีนิสัยเป็นคนโกรธง่ายถึงเพียงนี้

จะเห็นได้ว่าความตึงเครียดและเสนอลักษณะนิสัยตัวละครประเภทที่มีการ
เปลี่ยนแปลง โดยเตรียมพื้นฐาน ลักษณะนิสัยและสถานการณ์ ตลอดจนความขัดแย้ง
ระหว่างตัวละครทั้งสองที่ละชั้น ทำให้พฤติกรรมของตัวละครและเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น
สมจริง ผู้อ่านก็ไม่อาจตัดสินได้เด็ดขาดว่าตัวละครตัวใดเป็นฝ่ายผิด ควยผู้อ่านเองก็
ถูก "เตรียม" ให้เข้าใจลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของตัวละครมาตั้งแต่ต้นแล้ว

เรื่อง "ทำตามฝัน" เป็นเรื่องสั้นอีกเรื่องหนึ่งที่ผู้แต่งโครงสร้างตัวละคร เป็นแบบตัวละครที่เปลี่ยนแปลง ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ให้เห็นถึงการสร้างลักษณะ อุปนิสัยตัวละคร และการเสนอตัวละครของเรื่องนี้

ตัวละครที่เป็นตัวเอกของเรื่องคือ นายจูน ถูกกำหนดลักษณะให้เป็นไปตามแก่นเรื่องของผู้แต่งตั้งไว้ คือ "ทำตามฝัน" อยู่ตลอดเวลา ผู้แต่งโครงสร้าง ภูมิหลังให้นายจูนตั้งแต่ชั้นพ่อแม่ ทั้งพ่อและแม่ของนายจูนเป็นคนเชื่อความฝัน ทำตามทีฝัน และทำนายฝันเก่ง โดยเฉพาะคุณแม่ผู้คนั้น ยัง "ฝันเก่ง" อีกด้วย ครั้นมาถึงลักษณะอุปนิสัยของนายจูนเอง ผู้แต่งก็ได้เตรียมลักษณะอุปนิสัยของนายจูนไว้ตั้งแต่แรกเพื่อให้เกิดผลแกพฤติกรรมของนายจูนในตอนท้ายของเรื่องด้วย โดยโครงสร้างลักษณะนิสัยนายจูนว่า นอกจากจะเชื่อเรื่องความฝันตามพ่อแม่แล้ว ยังเชื่อฟังคำของมารดาในเรื่องต่าง ๆ ด้วย ผู้แต่งได้เริ่มตั้งแต่

/นายจูน/... เป็นเด็กรุ่มร่ามที่จะว่าโง่ก็ไม่เชิง จะฉลาดก็ไม่เชิง แต่เป็นคนที่มีความคิดอย่าง บิดามารดาอยู่ในศีลเสมอกัน เรื่องทำนายฝันเป็นอันรับมรดกไว้เต็มคำ

- หนึ่งการที่นายจูนไปพบกับนายคำอำแดงมาครั้งนี้ ก็ทำด้วยความเห็นชอบของคุณแม่สุดแล้ว

นายจูนเป็นคนไม่มีความมั่นใจในตนเอง

- ...แกจะตกลงใจแกเองไม่เป็น ถ้ามารดา วาเล็กเสียคำเดียว แกก็เล็ก หรือถ้ามารดา วาใหญ่แกก็ใหญ่ เขาเถิดคำเดียว แกก็ตกลงแก แต่ที่ จะตกลงตกลงใจตัวเอง เช่นนี้ลำบากนัก

นอกจากนี้นายจูนยังเป็นคนที่คำนึงถึงแต่ผลประโยชน์ส่วนตน ชอบหวัง แต่ก็ไม่อยากแต่งงานด้วย เพราะมีความเห็นว่า

การแต่งงานนั้น ผู้รักกันแน่นหนานัก ถ้าแต่งงาน เสียแล้วไปพบลูกสาวใคร เขามังมีสมควรถัก จะไปขอเขาอีกที่ไหน เขาจะให้ แลนายคำอำแดงมากี่

เป็นคนจน ๆ หากควรที่นายจุ่นจะขอมรดน้ำกับ
ลูกสาวไหม

นายจุ่นมีความคิดถูกเรื่องฐานะยากจนด้วย คุณแม่สุด แม่ของนายจุ่นก็คิด
เช่นเดียวกันนี้

นายคำอำแดงมากก็ไม่รู้ช่องทางที่จะมั่งมีได้เลย
มีแต่ทำสวนหาเช่ากินค่า ลูกเตาก็เป็นหลายคน
ถ้านายจุ่นโหดงมากก็ไคแต่ตัว จะมีประโยชน์
อะไร

ฐานะของครอบครัวหวงนั้น ถ้าเทียบกับครอบครัวนายจุ่น ก็ห่างไกลกัน คุณ-
แม่สุดนั้น

เป็นคนมีอันจะกิน บคในแถบนั้นเป็นถึงคุณแม่
ควยสวนแกมีหลายชนิด ยังมีเงินเก็บไว้มาก
ฝังไว้มาก ลือกันว่าตั้งหาบ

ซ้ำคุณแม่สุดยังมีพี่ชายเป็นสมภารวัด

ท่านสมภารวัดเป็นหลวงพี่ของแก และทั้งเป็น
ผู้มีชื่อเสียงในทางตะกรุด, ลูกอม, ลัก, เกรือง
อยู่คงต่าง ๆ เป็นพระที่มีศรัทธามาก และเป็นที
เกรงขามทั่วไป

นี่คงเป็นเหตุให้คุณแม่สุดพลอยเป็นที่เกรงขามไปด้วย ทั้งบ้านเรือนของคุณแม่สุด
ก็อยู่ที่วัดวัดของพี่ชายด้วย ส่วนครอบครัวหวง เขาสวนของคุณแม่สุด ๒ชนิดทำมา
หาเลี้ยงชีพ ฐานะของครอบครัวค่อนข้างอึดคัก

สำหรับตัวหวงเอง ผู้แต่งได้ให้ผู้อ่านรู้จักตัวละครตัวนี้บ้าง แต่ไม่มาก-
เท่านายจุ่นซึ่งเป็นตัวเอกของเรื่องนี้ หวง เป็นคนที่ "กระเดียดจะดีกว่า
ใคร ๆ ในแถบนั้น" และ "เป็นคนหน้าตาจิ้มลิ้มน่ารัก หาในแถบบางกวด้วยน้ำ
เป็นไม่มีใครเหมือน" ความสวยงามของหวงเมื่อได้แต่งตัวงดงามไปเที่ยวงาน
"คนชมไปตลอดทาง จนชั้นขุนน้ำขุนนางยังอดเหลียวไม่ใคร่ได้" ในคำ -
อุปนิสัย ผู้แต่งก็ได้กล่าวถึงตั้งแต่พ่อแม่ของหวง ว่า

นายคำอำแดงมาแจะจะมีเลือด ๘ สายแทรก.
คิดมาแต่ครั้งสุโขไทยหรือเมืองละโว้วงกระมัง

อย่างน้อยคงจะยังเหลืออยู่สักกิ่งสาแหรก
แกจึงยังยกหัวสูงนัก

และตัวหวงเอง ก็...

เป็นลูกพอลูกแม่ ยังมีเลือกครึ่งสาแหรกอยู่
พอโหยะโโส เห็นประโยชน์ของการที่ห้ามงคล
โดยเปิดเผย หายอมทำตามที่นายจุนชักชวนไม่

(ที่นายจุนชักชวนคือ ชวนให้หวงหนีบิคา มารคาคตามนายจุนไปเงียบ ๆ)

ยิ่งกว่านั้น หวงเองก็คิดถึงผลประโยชน์ของครอบครัวตนเหมือนกัน ถ้าได้แต่งงาน
กับนายจุน สภาพของครอบครัวคงจะดีขึ้น หวงคิดอยู่ว่า

ถ้าได้มีเยามีเรือนไปเสีย จะสิ้นหวงพ่อแม่ไปมาก
ถ้าได้มีตัวที่มีหลักฐานอย่างนายจุน จะถึงกับเป็นที่พึ่ง
โคควย ส่วนที่นายคำอำแดงมาเขาถืออยู่ นางที่
ก็จะไม่ตองเสียคาเขา จะเป็นประโยชน์ใหญ่ยิ่ง

เห็นไควาต่างคนต่างก็คิดถึงประโยชน์ของตน

นอกจากลักษณะอุปนิสัย และความคิดของตัวละครตั้งไคกล่าวแล้ว ยังมี
การสร้างความคิดความรู้สึกขัดแย้งภายในให้ตัวละครด้วย เรื่องนี้ นายจุนตั้งใจ
เรื่องที่จะแต่งงานกับหวงดีหรือไม่ดี ใจหนึ่งก็รักหวงอยากไคเป็นภรรยา อีกใจหนึ่ง
ก็ไมคองการจะแต่งงานให้เอิกเกริกใหญ่โตตามประเพณี เพียงแต่อยากชวนมาอยู่
ด้วยกันเงียบ ๆ เพราะหวงไม่ใช่คนมีฐานะเท่าเทียมและเหมาะสมกับนายจุน ขณะ
ที่ยังตั้งใจ นายจุนเกิดขึ้นว่าจะไคลูกสองหัว จึงตัดสินใจเลิกกับหวง ไมคิดจะตบแต่ง
เป็นภรรยา แต่ก็ยังมีจิตผูกพันอยากเห็นหน้าหวง จนกระทั่งในที่สุด ความฝันของหวง
(หรืออาจกล่าวไควาเรื่องที่หวงบอกนายจุนว่าตนฝัน) ทำให้นายจุนตัดสินใจไค
ยอมแต่งงานกับหวง ในแง่ของการสร้างความคิดความรู้สึกขัดแย้งในตัวเองของ
ตัวละครเรื่องนี้ (คือตัว นายจุน) ผู้วิจัยไคกล่าวไว้คยแล้ว ในบทที่ ๘ หน้า

๑๘๓

นอกจากผู้แต่งจะสร้างลักษณะอุปนิสัยของตัวละครเพื่อใช้เป็นสื่อ นำเรื่อง
ไปตามแกนเรื่องที่ตั้งไว้ แล้ว ยังไคสร้างสถานการณ์ซึ่งเกี่ยวข้องกับลักษณะ-
อุปนิสัยของตัวละคร เป็นการเตรียมเรื่อง เตรียมเหตุการณ์ที่จะเกิดตอไปคย
ผู้แต่งไคกล่าวถึงคำว่า ของ คุณแม่สุด และยกตัวอย่างในตำราซึ่งตัวอย่างที่ยกนี้

จะเป็นเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในเรื่องในเวลาต่อมา ว่า

คำราของคุณแม่สุดคุณั้น การทำนายจะต้องเป็นไปตามเวลาที่ฝัน เช่นถ้าฝันเวลา ๒ ยาม วันอังคาร ผู้ฝันวาระไร ก็จะต้องทำนายอย่างนั้นตรง ๆ ไม่ต้องบิดทวงเบี้ยวอันใด

และ ความเห็นของคุณแม่สุดคุณี่ว่า

ถ้าจะต้องแต่งงานทั้งที่ก็ควรแต่งงานกับคนที่มั่งมีเหมือน ๆ กัน ถึงกระไรจะไม่มั่งมีก็ใหม่ทาทางวาจะมั่งมีควยจะใครรับมรดกใครหรือทำมาหากินมีของทุกอย่าง-ไรก็ไม่วา...

จากการเตรียมเรื่องดังกล่าว ผู้แต่งได้นำไปสู่เหตุการณ์ที่นายจุ่นฝัน คือ ฝันคืนวันอังคาร เวลา ๒ ยาม วาจะได้อีก ๒ หัว และต่อมา หวงก็ฝันในคืนวันอังคาร เวลา ๒ ยามเช่นกัน วามีป่า"อยู่ข้างกอก เป็นต้นพุทึงไม่มีลูก อีกสี่ปีตาย ยกมรดกให้ฉัน นา ๑๐๐๐ ไร่ สวน ๒๕ ไร่ อะไร ๆ อีกหลายอย่าง"

ในกรณีของหวง จากการที่หวงเป็นคนไม่เชื่อเรื่องความฝัน และจากการที่ผู้อ่านใคร่ครวญความคิดของหวงว่าถ้าได้สามที่มีหลักฐานเป็นที่พึ่งได้ จะเป็นคุณประโยชน์แก่ครอบครัวของตน ทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้ว่า หวงคงไม่ได้ฝันจริง ๆ แต่ใช้วิธี "หนามยอกหนามบ่ง" คือเมื่อนายจุ่นเชื่อความฝัน ก็ใช้การเชื่อความฝันของนายจุ่นให้เป็นประโยชน์ แสดงว่าหวงฉลาดกว่านายจุ่นมาก และสามารถหาทางให้ตนเองสมปรารถนาได้อย่างแยบคาย โดยอาศัยการรู้ลักษณะนิสัยของนายจุ่นนั่นเองเป็นเครื่องมือ ส่วนในกรณีของนายจุ่น การที่นายจุ่นมีความคิดกลับไปกลับมา มีความซัดแย้งอยู่ในใจว่าจะแต่งงานกับหวงดีหรือไม่ กอปรกับความคิดเห็นของมารดาตั้งตัวอย่างข้างตน พ้องกับความฝันของหวงเรื่องที่จะได้รับมรดก ทำให้นายจุ่นตกลงใจแต่งงานกับหวง เพราะเห็นว่าผลดีที่จะได้รับมีมากกว่าผลเสียนั่นเอง

จะเห็นได้ว่า การสร้างลักษณะอุปนิสัยตัวละคร และการเสนอตัวละครในเรื่องนี้ ผู้แต่งได้สร้างตัวละครที่มีการเปลี่ยนแปลง โดยเตรียมพื้นฐานลักษณะอุปนิสัยและสถานการณ์เป็นอย่างดีเสนอไว้ ทำให้ตัวละครมีความรู้สึกนึกคิด และพฤติกรรมที่แสดงออก สมจริงและสอดคล้องกับแก่นเรื่องที่ต้องการเสนอด้วย

จากการศึกษาพิจารณาเรื่องสั้นในคานต์ตัวละครในแง่ต่าง ๆ ตั้งแตงานเขียนที่ยังเป็นนิทาน มาจนถึงเรื่องสั้นในช่วงสุดท้ายถึง พ.ศ.๒๔๗๕ นี้ จะมองเห็นวิวัฒนาการทางคานต์ตัวละครโคซัคคังโควิเคราะห์และเปรียบเทียบแล้ว

๕.๔ วิวัฒนาการคานต์บรรยายกาศ

ในแง่ของบรรยายกาศ งานเขียนในช่วงแรก ๆ ไม่ได้ให้ความสำคัญในการสร้างบรรยายกาศ และนำเสนอลงในงานเขียน ที่มีกล่าวถึงก็กล่าวถึงอย่างคร่าว ๆ มาก และกล่าวถึงแต่ในแง่ของฉากเป็นส่วนใหญ่ ในช่วงต่อ ๆ ไปของเรื่องสั้นจึงค่อยมีการสร้างฉากและเสนอในเรื่อง โดยค่อย ๆ ให้อายละเอียดมากขึ้น

ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงวิวัฒนาการคานต์บรรยายกาศในช่วงต่าง ๆ ตามที่แบ่งไว้ดังนี้

ช่วงที่ ๑ บรรยายกาศในนิทานแท้ ๆ : นิทานชาดกและนิทานอีสป

ในนิทานทั้งสองประเภท บรรยายกาศแทบไม่ได้รับการคำนึงถึงในแง่ที่จะให้อายละเอียดใด ๆ ฉากจะถูกเอ่ยถึงบ้าง แต่ก็เพียงเพื่อให้รู้ว่า เรื่องนั้น ๆ เกิดขึ้นที่ไหน นิทานชาดก เอกนิบาต ที่นำมาศึกษานี้ ส่วนใหญ่เรื่องจะเกิดที่เมืองพาราณสี ซึ่งมีพระราชเจ้าชื่อพระเจ้าพรหมทัต (บางที่เขียน พรหมทัตต์) ครองอยู่ และก็มีบางเรื่องที่เกิดในแคว้นโกศลบ้าง กรุงสวตตีบ้าง ฉากที่แคว้นไปกว่านั้นคือพระเชตวันมหาวิหาร กรุงสวตตี ซึ่งก็เอ่ยเพียงชื่อเท่านั้น ไม่เคยให้อายละเอียดใด ๆ เกี่ยวกับวิหารแห่งนี้ หรือชาดกบางเรื่องพระพุทธรูปองค์ใดทรงเลาเมื่อประทับอยู่ที่พระเวฬุวันมหาวิหาร กรุงราชคฤห์

ในนิทานอีสป ก็เช่นเดียวกับนิทานชาดก กล่าวถึงแต่ว่าเรื่องเกิดที่ไหน แต่ไม่มีรายละเอียดเกี่ยวกับที่นั้น ตัวอย่างเช่น

เรื่องอิงอากับวัว : วัวตัวหนึ่งเที่ยวและเล็มหญ้าอยู่ตามชายทุ่ง

เรื่องลูกปูกับแม่ปู : ปูสองตัวแม่ลูกพากันไต่ลงไปหากินตามชายเลน

เรื่องนกอินทรีกับหมาจิ้งจอก : นกอินทรีคู่หนึ่งทำรังอยู่บนยอดไม้ มีหมาจิ้งจอกตัวหนึ่งออกลูกอยู่ในโพรงโคนต้นไม้คนเดียวกัน

เรื่องหนู กบ กบ เขี้ยว : หนูตัวหนึ่งเที่ยวหากินอยู่ตามหนองน้ำ ไปพบกบตัวหนึ่ง
ที่ริมหนอง

เรื่องนี้มีกล่าวถึงลักษณะของฉกอายุเล็กน้อยว่า

"...ครั้นไปพบบึงใหญ่ขวางหน้าอยู่ น้ำในบึงนั้น
ใสเย็นน่าอาบหนาวายเล่น..."

กล่าวไต่ความนิทานแท้ ๆ ในช่วงแรกนี้ไม่ได้ให้รายละเอียดใด ๆ เกี่ยวกับ
บรรยากาศ แมแต่ฉากเลย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าการที่นิทานในช่วงนี้เป็นเรื่องที่มี
ตัวละครอยู่ ๓ ประเภทใหญ่ ๆ กล่าวคือ

- ๑) กษัตริย์ ข้าราชการบริวาร
- ๒) ผู้ที่เกี่ยวข้องกับวัด ไค้แก่ พระพุทธเจ้า และพุทธบริษัททั้งสิ้น
- ๓) ลี้คว และผู้ที่อาศัยอยู่ตามป่า เช่น พราน

ฉากส่วนใหญ่ในเรื่องจึงออกมาตามนั้น คือเป็นวัง วัด และป่า

นอกจากนี้การที่นิทานช่วงนี้ไม่ได้ให้รายละเอียดใด ๆ เกี่ยวกับบรรยากาศ
และฉาก อาจเป็นเพราะผู้แต่งหรือผู้เล่านี้อาจมีจุดมุ่งหมายในการสั่งสอนเป็นสำคัญ จึงไม่
สนใจจะสร้างบรรยากาศ รวมทั้งฉากให้เด่นขึ้น คือไม่ให้ความสำคัญเลย เอ่ยเพียง
ใหญ่คร่าว ๆ ว่าเรื่องเกิดที่ไหนเท่านั้น

ช่วงที่ ๒ บรรยากาศในนิทานที่เริ่มมีลักษณะของเรื่องสั้นในสมัยรัตนโกสินทร์

ตอนต้น

นิทานในช่วงที่ ๒ นี้ ในแง่ของบรรยากาศก็เช่นเดียวกับนิทานในช่วงที่ ๑
โดยเฉพาะ นิทานอีสป ซึ่งไม่ระบุสถานที่ เอ่ยแต่เพียงว่า ที่ 'วัดบ้านนอก' หรือ
'หนองน้ำ' หรือ 'คนไม้' ตัวอย่างเช่นเรื่องหมาลักขนมในครุโณวาท กล่าวถึง
หมาที่ลักขนม "ครั้นไปถึงหลังบ้านจึงเข้าไปนั่งอยู่ใต้คนไม้ใหญ่ จึงเอาขมนั้นออก
แบ่งกัน..." และ "ยังมีลิงตัวหนึ่งนั่งอยู่บนคนไม้..."

ในช่วงนี้จึงกล่าวได้ว่า ฉาก และบรรยากาศ ไม่ได้ถูกพิจารณาเป็นส่วน
สำคัญของเรื่องเท่ากับเนื้อหา หรือส่วนประกอบอื่น ๆ จึงถูกละเลย ดังนี้

ช่วงที่ ๓ เรื่องสั้นในระยะแรกที่ลงพิมพ์ในวารสารพิเศษ

บรรยากาศของเรื่องสั้นในช่วงนี้ ได้เริ่มปรากฏให้เห็นในด้านของการพรรณานานก ในเรื่องราตรีวันสั้นปี ดังตัวอย่างว่า

... ขณะนั้นตาเฒ่ายังโยเยแยกตัวลุกขึ้นจากที่นอน
 คุ้งรังอีต้อยอยู่ควยบอกเสียด แห้งนหนาแดูแลไปคูนอก
 นาคาง เจ็บสงค์เสียดจิกกระจันเรไรรองหรง ๆ
 เจ็บเหงาเย็นยะเยือก นำคางก็ตกประปรายพุ่ง
 อยู่ในอากาศ เสียงพายุพัดกระโศกตองตนไม่
 โกรนคังกระหึมนาพิภกฟังกแล้ว

บรรยากาศดังกล่าวเป็นบรรยากาศที่ให้ความรู้สึกหดหู่ นี่เป็นลักษณะที่นำ
 สนใจ คือ มีการแสดงความสัมพันธ์ระหว่างฉากหรือบรรยากาศ กับความรู้สึกนึกคิด
 และอารมณ์ของตัวละคร ถ้าเปรียบเทียบบรรยากาศของเรื่องนี้ ในช่วงแรกกับช่วง
 หลัง เมื่อเด็กตื่นขึ้นแล้วจะเห็นไค้ชัดขึ้น เมื่อแรกบรรยากาศชวนให้เกิดความรู้สึก
 เศร้า และเหงา

...ตาเฒ่าชรา... มีความเศร้าสลดสังเวศ
 ใจแปดที่ลุด ควบคั้นวันนั้นลมพายุพัดจัดเป็น
 ที่เปลวเปลววันก

และ

บ้านของตาเฒ่านั้น ปลูกห่างบ้านโคคอยู่
 แดหลังเคียว

แม้ว่าจะมีเหตุอันที่ชวนให้ 'เศร้าสลด' แต่บรรยากาศก็เป็นส่วนช่วยให้เกิดความ
 รู้สึกเช่นนั้นด้วยส่วนหนึ่ง ครั้นต่อมาเมื่อบรรยากาศเปลี่ยนไปเป็น

"ลมพายุสงบแล้ว นำคางก็หยุดตก พระ-
 จันทรส่องแสงสว่างพรางพรายออกมา
 ตามกลีบเมฆ ตาเฒ่าคอยชื่นใจรับความ
วิตกไค้ขณะหนึ่ง..."

ก็ทำให้ตัวละครมีความรู้สึกดีขึ้นมานิดหนึ่ง และบรรยากาศในตอนท้ายเป็นบรรยากาศ
 ที่ให้ความรู้สึกที่หวังขึ้น ซึ่งเข้ากันกับความรู้สึกที่ตัวละครมีอยู่ ดังข้อความว่า

ขณะเมื่อตาเขามูนเพ้ออยู่ดังนี้ การที่นึก
แลเห็นก็หายไป นำคางก็สูญสิ้น พระจันทร์
แลดวงดาวก็อันตรธานไปต่อตา แสงสว่าง
วามปลุกเขาคานาอุศรรมยถึงนัก โดยีน
เสียดึงที่นาชนโรมาเขาหู คุณเหมือนนิคามาร-
คำที่ตายไปแล้ว...

นี่จะเห็นไคววบรียากาศโคเขามามีส่วนสัมพันธ์กับความรู้สึกนึกคิดและ
อารมณ์ของตัวละคร แม้ว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องที่แปลมาจากเรื่องของตะวันตก แต่
ก็เห็นไคววบรียากาศโคเขามามีได้คิดวากอน ๆ นี้เราไม่มีการพรรณนาถึงบรียาก-
กาศโคเขามานี้ ควรตัดทิ้งไป รับมาแต่เนื้อเรื่อง ฉะนั้นจึงถือไคววการนำบรียากาศ
มาใช้เป็นส่วนหนึ่งของงานเขียนประเภทเรื่องสั้นในระยะแรกนี้ ปรากฏอยู่ตั้งแต่เรื่อง
"ราตรีวันสิ้นปี" และได้เป็นแบบอย่างของการสร้างบรียากาศโคเขามานี้ในเรื่องสั้นสมัยต่อ ๆ
มาด้วย

ช่วงที่ ๔-๕ บรียากาศโคเขามานี้ในวารสารอื่นๆ หลังวชิรญาณวิเศษ

บรียากาศโคเขามานี้ในเวลานี้ให้มีความสำคัญกับในเรื่องจากมากขึ้น มีการ
พรรณนาจากละเอียดขึ้นมาก ราวกับจะมุ่งให้ผู้อ่านมองเห็นภาพฉากนั้นอย่างชัดเจน
ได้มีการนำสถานที่จริง ๆ มาใช้ในเรื่อง

การใช้สถานที่ที่ผู้อ่านรู้จัก ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกว่าเรื่องสั้นนั้นสมจริง
ยิ่งขึ้น ไม่ใช่เกิดขึ้นลอย ๆ อยู่ในสถานที่ที่ผู้อ่านไม่รู้จัก

ในเรื่อง "บุพผา" จะเห็นการพรรณนาจากและสถานที่ ที่ใช้สถานที่จริง ซึ่ง
ทำให้เกิดความรู้สึกคุ้นเคยใกล้ชิดกับสถานที่

แทนที่รถคันนี้จะลากเลยไปทางอื่น กลับ
ลากวกไปทางถนนนครสวรรค์ แล้วกลับลาก
เข้าชุกชุกถนนพะเนียง ไปจอดอยู่หน้าตรอกที่
จะเขามานู ระวีสังโหดของตจจอยู่ทาง
ประมาณเดืนเศษคอยจับตาคูจนกระทั่งบุพผา
เขามานแล้วสักครู่ รถลากคันนั้นก็ลากเลย
ไปทางถนนราชดำเนิน ระวีหุกไคลงจากรถ
ติดตามภรรยาของตนเขาไปไม คงโหดลาก
ๆ รถของชายแปลกหน้าผู้นั้นข้ามสะพานผาน-

ฟ้า ลากไปทางสรวงศักดิ์ดิน ,ไปหยุดหลัง
ตลาดเสาชิงช้า แลวเดินเขารอกหลัง
ตลาดไป

การพรรณานากอย่างชัดเจนนี้นอกจากจะทำให้ผู้อ่านเกิดความใกล้ชิด
 กับเหตุการณ์ในเรื่อง เพราะมีความคุ้นเคยกับสถานที่แล้วในบางกรณียังทำให้ผู้อ่าน
 เกิดอารมณ์ ความรู้สึกร่วมไปกับตัวละครในเรื่องด้วย ในแง่เห็นได้ชัดจากเรื่อง
 "ปริกามาสถาน"^{๕๖} การพรรณานากซึ่งให้บรรยากาศชวนเคลิ้มฝัน

"พฤษภาทมิฬในเวลาย่ำสายนี้แห่งเดือน
 มกราคมเป็นภาพอันนวมยึ่งนุก พระจันทร์
 ก็จันทรบริบทในวันขึ้น ๑๕ ค่ำก่อนอาทิตย์
 อังกรงคต แสงสว่างแห่งกลางวันค่อย
 จางลง ๆ พระจันทร์ก็เปล่งแสงซึ่งปราศ
 จากหิมะเมฆคบัง ทุกขณะลวงไปแสง
 ที่ส่องก็คอบนวลขึ้นทุกที แผครุศมีมาตัญ
 กายชายหนุ่มนายขจิตซึ่งนั่งอยู่กลางแจ้ง
 ..."

อีกตอนหนึ่งว่า

ในชั่วมืดเคียวใจก็ถึงปริกามาสถาน
 คือสระนอยที่มีคอกบัว บัวที่บาน, แยม
 อบวงอรชร ฐูโซวโผล่ขึ้นเห็นอกระแ
 สินธุ - น้ำอันใสสะอาดปราศจากมลทิน
 แลดูนูนเป็นโคลนตม กิ่งแลกานแหง
 ตนไมบนขอบสระ เมื่อดวงลมก็โอบอุ
 อยู่ยวบยาบ กลิ่นกุหลาบซาญุสราน
 นวลสิญ พระจันทร์ก็ค้อย ๆ เลือนลอย
 เขาสูสูนยกกลางกำหนดเที่ยงคืนแห่งวัน
 เพ็ญ ทุก ๆ สิ่งสารพัดคดวนปรากฏ

๕๖

อรุณ บุญยะมานพ, "ปริกามาสถาน," ศรีกรุง, ๒ ตอน๒ (ตุลาคม

เป็นภาพเขียนในยุคราชวงศ์พินีส ความยินดี
 ปรีดา และความตื่นเต้นแห่งพฤษชาติ
 อันงามไพจิตรของสถานที่หลอนเย็นอยู่ใน
 กระท้ำให้หลอนบังเกิดปิติศรัทธาเลื่อม
 ไสวปรีกามูสสถานคงจะเป็นสถานที่จะ
 นึกอะไรก็ใคร่สมความปรารถนาเป็นแท้

จะเห็นได้ว่าในค่านบรรยายกาศนี้ มีวิวัฒนาการเป็นขั้น ๆ มา นับจากการที่
 ไม่ให้ความสำคัญในเรื่องของบรรยายกาศเลย แล้วค่อย ๆ กล่าวถึงในช่วงต่อ ๆ มา
 มากขึ้น ๆ จนกระทั่งบรรยายกาศได้เข้ามามีส่วนสำคัญในตัวเรื่องสั้น การเสนอบรรยาย-
 กาศ โดยเฉพาะฉาก ก็ได้เพิ่มรายละเอียดมากขึ้น จนผู้อ่านอาจเกิดความรู้สึกได้ว่า
 กำลังอยู่ในฉากนั้นกับตัวละครในเรื่องด้วย ได้เห็นสิ่งต่าง ๆ ตามที่ผู้แต่งได้อธิบาย
 ไว้ในฉากเหล่านั้น ซึ่งความรู้สึกดังกล่าวจะทำให้การสร้างความจริงในเรื่อง ไม-
 ว่าจะเป็นค่านโครงเรื่องหรือตัวละครนั้น เป็นผลสำเร็จยิ่งขึ้น

จากการศึกษาวิเคราะห์และเปรียบเทียบงานเขียนตั้งแต่ยังเป็นนิทานมาจน
 กระทั่งเป็นเรื่องสั้น ถึงปี พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นที่สุดนั้น สามารถเห็นวิวัฒนาการในด้าน
 ต่าง ๆ นับแต่แรกเริ่ม กล่าวคือในด้านรูปแบบ การเสนอเรื่อง กลวิธีในการแต่ง
 และบทสนทนา ในค่านแกนเรื่องและโครงเรื่อง ในค่านตัวละครและบรรยายกาศ
 ได้ว่า มีความคลี่คลายมาอย่างไร และเมื่อมองย้อนกลับไปดูเปรียบเทียบงานเขียน
 ในช่วงแรกที่ยังไม่เป็นเรื่องสั้น กับช่วงสุดท้ายที่มีลักษณะของเรื่องสั้นแล้ว ย่อมจะเห็น
 ความแตกต่างกันอย่างมาก แต่กระนั้นก็ยังมีส่วนหรือลักษณะร่วมกันอันเห็นได้ว่า ได้คลี่-
 คลายมาจากกัน จากช่วงที่ ๑ จนถึงช่วงที่ ๕

ในแง่ของวิวัฒนาการของเรื่องสั้นไทยนับแต่แรกเริ่มจนถึง พ.ศ. ๒๔๙๕ นั้น
 มีข้อที่น่าสังเกต และน่าสนใจ สรุปได้ดังนี้

๑. วิวัฒนาการด้านความจริง ในงานเขียนในรูปของนิทานในระยะแรก
 ซึ่งได้กล่าวไว้ในช่วงที่ ๑ ไม่มีลักษณะความจริงเลย องค์ประกอบต่าง ๆ เป็นเรื่อง
 สมมุติทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นโครงเรื่อง เนื้อหา ตัวละคร - ในแง่การกำหนดตัวละครและ

การสร้างลักษณะอุปนิสัยให้แก่ตัวละคร - หรือฉาก ล้วนเป็นสิ่งสมมุติ โดยมีจุดมุ่งหมายให้ลักษณะสมมุติเหล่านั้นประกอบรวมกันเพื่อสะท้อน แนวคิด หรือแก่นเรื่องให้ผู้ชมมุ่งเสนอ กล่าวคือ การสั่งสอน หรือให้คติเตือนใจในระยะแรก ๆ โดยเฉพาะในคานต์ลธรรม

ความจริงในงานเขียนประเภทนิทาน เรื่องสั้นนี้ เริ่มปรากฏขึ้นในนิทานซึ่งจัดอยู่ในช่วงที่ ๒ อันใดแก่นิทานในครุโณวาท และบางกอกกรีกอเคอร์ โดยเริ่มมีความสมจริงด้านการกำหนดตัวละครก่อนอื่น กล่าวคือกำหนดตัวละครที่เป็นมนุษย์ปุถุชนเป็นชาวบ้านสามัญที่เลี้ยงชีพด้วยการจับปลา แต่ความจริงนี้ยังเป็นความจริงเพียงแค่การ 'กำหนด' ตัวละคร ไม่รวมการสร้างลักษณะอุปนิสัย และพฤติกรรม ซึ่งยังคงมีลักษณะไม่สมจริงอยู่มาก (ลักษณะอุปนิสัยที่ตัวละครเป็นอยู่คือ โง่เขลาเบาปัญญาอย่างที่สุด ซึ่งทำให้มีพฤติกรรมแปลกประหลาด อย่างที่เป็นไปไม่ได้ดังปรากฏในเรื่อง 'คนหาปลาทั้งสี่')

เรื่องสั้นระยะแรกซึ่งผู้วิจัยได้จัดไว้เป็นงานเขียนในช่วงที่ ๓ ได้มีความสมจริงเพิ่มมากขึ้น ทั้งด้านตัวละคร แง่การกำหนดตัวละคร (พระ ชาวบ้าน คนธรรมดาสามัญ) แง่การสร้างลักษณะอุปนิสัยของตัวละคร ตลอดจนแง่มุมพฤติกรรมของตัวละคร (พระในเรื่อง 'สนุกนี่นิก' ขรวิเพชร ฯลฯ) แมว่าจะยังไม่เห็นลักษณะอุปนิสัยที่ชัดเจน จนเรียกได้ว่าเป็น "ตัวละครที่มีการเปลี่ยนแปลง" แต่ผู้อ่านรู้สึกได้ว่าตัวละครเหล่านั้นมีความเป็นมนุษย์มากขึ้นกว่าตัวละครอย่างเจาคนแหลม ซึ่งลักษณะเดียวที่สื่อให้เห็นคือความโง่เขลา นอกจากนี้ความสมจริงด้านที่เกี่ยวกับตัวละครในหลาย ๆ แง่แล้ว ก็ยังมีความสมจริงด้านอื่น ๆ กล่าวคือ ด้านการใช้สำนวนภาษาในบทสนทนา ด้านโครงเรื่อง เนื้อหา ตลอดจนความสมจริงด้านฉาก ซึ่งลักษณะเหล่านี้ในเรื่องสั้นช่วงแรก ๆ ยังแสดงความจริงแต่เพียงบางแง่ บางส่วน เช่น บทสนทนาอาจมีบางตอนที่ดูสมจริง แต่บางตอนก็ไม่สมจริง ไม่เป็นสำนวนภาษาที่บุคคลใช้กันจริง ๆ ในสังคม หรือเป็นสำนวนภาษาที่ไม่เหมาะสมแก่ตัวละครตัวนั้น ๆ จะใช้ แต่อย่างไรก็ดี ก็ยังเป็นเครื่องแสดงว่าได้เริ่มมีความพยายามที่จะให้ความสมจริงกับเรื่องสั้นในแง่ต่าง ๆ

ความจริงจึงมีวิวัฒนาการมาตามลำดับ ตั้งแต่จุดแรกเริ่มที่ไม่มีความจริง

อยู่เลย เป็นเรื่องสมมุติทั้งสิ้น คอย ๆ เริ่มมีขึ้นทีละเล็กทีละน้อย ทีละส่วน ๒ ส่วน จนกระทั่งมาสู่ความจริงที่สมบูรณ์ในเรื่องสั้นระยะหลัง ๆ ต่อมา โดยเฉพาะเรื่องสั้น ในปัจจุบันที่มีโครงเรื่อง เนื้อหา ฉากและบรรยากาศ บทสนทนา และตัวละคร สมจริง ในทุกแง่ ความสมจริงนี้เห็นได้ชัดในเรื่องของตัวละคร ตัวละครบางตัวที่มีความสมจริงมากที่สุด จะทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกว่าตัวละครตัวนั้นเป็นมนุษย์ที่มีเลือดมีเนื้อจริง ๆ มีความรู้สึกนึกคิด มีพฤติกรรมอย่างที่มีมนุษย์ทั้งหลายมี จนเหมือนกับว่าผู้อ่านอาจเดิน พบปะเขาได้ในชีวิตจริง

การที่ผู้อ่านจะรู้สึกตัวละครนั้นเป็นบุคคลจริง ๆ ได้เป็นเพราะผู้แต่ง ได้สร้างอุปนิสัยพื้นฐานของตัวละครอย่างชัดเจน และเป็นไปได้จริง (ไม่ใช่อุปนิสัยที่สูงส่งเป็นอุดมคติ) ซึ่งอุปนิสัยพื้นฐานนั้นจะมีผลให้พฤติกรรมของตัวละคร และเหตุการณ์ในเรื่องดำเนินไปอย่างรัดกุม สมเหตุสมผล ผู้อ่านจะเข้าใจได้ว่าตัวละครแสดงพฤติกรรมอย่างนั้น ๆ เป็นเพราะอุปนิสัยของตัวละคร เป็นเหตุผลพื้นฐานมาดังนี้ ตัวอย่างเช่นเรื่อง 'วางยาเมีย' ผู้แต่งได้วางพื้นฐานลักษณะอุปนิสัยของนายสนธิไว้แต่แรกว่า เป็นนักเรียนแพทย์ แต่ไม่ได้ออกรับราชการเป็นแพทย์ เพราะความเหลวไหล ยุ่งแต่เรื่องเที่ยวเตร่และคบผู้หญิง จนต้องออกจากมหาวิทยาลัย เรียนไม่จบ เข้ารับราชการคนอื่น และส่วนด้านวิชาแพทย์ก็ไม่ยอมรับว่าใช้ไม่ได้ ตรงกันข้ามกลับทนงตัวอยู่เสมอว่ารู้วิชาทาง "เวชศาสตร์" ดี นอกจากนี้ผู้แต่งยังให้เห็นลักษณะนิสัยที่จะทำอะไรต้องทำ จะเอาอะไรต้องได้ และสถานการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ทำให้นายสนธิรู้สึก 'เหลือทน' ภรรยา ความรู้สึกต่อภรรยาที่เหวี่ยงอยู่คือ

"กูก็ยิ่งรู้สึกหงุดหงิดนอนอยู่ แมความรัก
จะไต่คลายไปมากแล้วก็ดี กูก็ไม่อยากให้เจ้า
หลอนตกไปเป็นสมบัติของผู้อื่น จึงแปลว่ากัน
เล่นๆ เมียให้เชื่องไม่ไต่ คอปราบเจ้าหลอน
ไม่ไต่แน่นอน"

และเหตุการณ์นี้ก็นำไปสู่การคิดฆาตกรรมโดยวางยาด้วยวิธีต่าง ๆ ซึ่งนายสนธิก็ได้ไอ้อวดกับเพื่อนว่า

"กำหนดหนทางอย่างเรียบร้อย และกะมุน
ละม่อมใจแล้ว กันเคยเป็นนักเรียนแพทย์
กันก็ต้องใช้วิธีแพ้นั้นแหละ..."

และแต่ละวิธีที่นายสนิทรพรรณามากก็ไม่ใคร่รุนแรงอะไร เป็นวิธีที่ละมุนละม่อมจริง ๆ

พฤติกรรมดังกล่าวที่นายสนิททำ ผู้อ่านยอมรับจักได้ว่า 'เป็นไปได้' เมื่อ
ใครจักลักษณะอุปนิสัยของนายสนิทแต่แรกตามที่ผู้แต่งเตรียมไว้แล้ว

อย่างไรก็ดีในเรื่องวิวัฒนาการด้านความสมจริงนี้มิได้หมายความว่าเรื่อง
สั้นจะมีความสมจริงที่ละชั้น ที่ละแง เช่นนั้น เพิ่มขึ้นไปตามระยะเวลาที่ย่านไป กล่าวคือ
ไม่ช้าว่าในช่วงที่ ๒ ไม่มีความสมจริงเลย ในช่วงที่ ๒ มีความสมจริงในด้านการ
กำหนดตัวละคร และการสร้างอุปนิสัยลักษณะของตัวละคร ตลอดจนพฤติกรรมเพิ่มขึ้น
ช่วงที่ ๔ กลายเป็นเรื่องที่มีความสมจริงสมบูรณ์ทุกแง่ แท้จริงแล้วมิได้เป็นเช่นนั้น
การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับงานเขียน เป็นการเปลี่ยนแปลงหรือเป็น
วิวัฒนาการในแง่ที่ว่า เมื่อถึงช่วงหนึ่ง ๆ มีลักษณะงานเขียนเปลี่ยนแปลงไปอย่างใด
บ้าง เป็นการเริ่มมีความแปลกใหม่ต่างจากลักษณะที่เคยมีอยู่ แต่ขณะเดียวกันลักษณะ
เก่าที่เคยมีอยู่นั้นก็ยังคงปรากฏอยู่อย่างนั้น และอาจปรากฏควบคู่ไปกับลักษณะใหม่
จนถึงระยะเวลาอีกช่วงหนึ่งแล้วจึงหายไป แต่ก็เป็นไปได้ที่ลักษณะเหล่านั้นอาจถูก
นำกลับมาใช้อีก โดยผู้แต่งบางคนชอบลักษณะนั้นเป็นพิเศษ ดังนั้นลักษณะที่เคยหา
ไปชั่วเวลาหนึ่งจึงอาจปรากฏขึ้นมาอีกก็ได้ เช่นเรื่อง 'วางยาเมีย' มีความสมจริง
ด้านการสร้างลักษณะนิสัยตัวละคร โดยเฉพาะตัวเอกคือนายสนิท แต่ก็มีโครงเรื่อง
บางส่วนเป็นไปได้ยาก ทั้งนี้เป็นเพราะเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนั้นจริง ๆ แล้วมีโอกาส
ที่จะเกิดขึ้นเช่นนั้นได้น้อยมาก ตัวอย่างการที่นายสนิทมีหยาซนิตต่าง ๆ ที่จะเป็น
อันตรายต่อร่างกายที่ละน้อย ๆ จนถึงแก่ชีวิตได้มาปนในอาหาร และนำดื่มให้ภรรยา
กินและดื่ม เพื่อต้องการให้ภรรยาตาย แต่การณกลับเป็นว่ายาพิษเหล่านั้นยิ่งทำให้
ภรรยาสวยงามขึ้น มีสุขภาพดีขึ้นทุกที แม้นจนเมื่อนายสนิทมีความโกรธอย่างเต็มที่
ไข่มดจ้วงแทงภรรยา ก็กลับเป็นการช่วยชีวิตภรรยาจากการเป็นลมอัมพาต
หากไม่แทงภรรยา เธออาจถึงแก่ความตายได้

เหตุการณ์ในโครงเรื่องนั้นนับว่าเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยความบังเอิญ
 อย่างที่สุด ไม่ใช่เหตุการณ์ที่จะเป็นไปได้อย่างปกติธรรมดา ที่จริงก็มีปรากฏอยู่
 เหมือนกันว่า คนที่ตั้งใจทำอะไรที่หวังว่าผลจะออกมาดี พอทำแล้วกลับกลายเป็นผล
 เสีย อย่างที่ว่า 'ร้ายกลายเป็นดี ดีกลายเป็นร้าย' การที่นายสนิทแทงภรรยาด้วย
 หวังจะฆ่าให้ตายก็เช่นกัน กลับกลายเป็นการช่วยชีวิตภรรยาไว้ นี่เป็นเหตุการณ์ที่
 อาจเกิดขึ้นได้เหมือนกัน แต่การที่คิดจะฆาภรรยาด้วยวิธีใด ๆ กับ "บังเอิญ" กลายเป็น
 เป็นผลดีแก่ภรรยาไปเสียทุกราว ก็ทำให้เรื่องดูไม่สมจริงเท่าที่ควร

หรือความสมจริงด้านการใช้ภาษาบางเรื่อง มีทั้งส่วนวนภาษาที่เป็นภาษา
 พูดแล้ว แต่บางตอนในเรื่องนั้นก็ยังมีใช้ส่วนวนภาษาที่เป็นภาษาเขียนอยู่ ดังได้กล่าว
 ไว้แล้วในข้อ ๕.๑ วิวัฒนาการคานรูปแบบ บทสนทนา ส่วนวนภาษาและกลวิธีใน
 การแต่ง

วิวัฒนาการคานอื่น ๆ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้

๒. วิวัฒนาการคานการให้รายละเอียดต่าง ๆ ในเรื่องสั้น (เป็นวิวัฒนาการ
 ที่น่าสนใจในแง่หนึ่ง)

การให้รายละเอียดเกี่ยวกับตัวละคร ฉาก และสิ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ อื่น ๆ
 ในเรื่องสั้นช่วงแรก ๆ มีน้อยมาก ลักษณะนี้จะมีความเกี่ยวข้องกับวิวัฒนาการคาน
 ความสมจริงอยู่บ้าง กล่าวคือ การให้รายละเอียดต่าง ๆ ที่มีมากขึ้นในเรื่องสั้น
 ช่วงหลัง ๆ อาจเป็นเพราะผู้แต่งมุ่งสร้างความสมจริง ให้สิ่งเหล่านั้น คือตัวละคร
 และฉาก เป็นต้น) การให้รายละเอียดมากขึ้นยิ่งทำให้องค์ประกอบเหล่านั้นของเรื่อง
 สั้น ดูไกลจากสิ่งสมมุติ และดูใกล้ชีวิตกับผู้อ่านมากขึ้น ให้อ่านมองเห็นภาพที่ผู้แต่ง
 พรรณนา เหมือนกับที่เห็นปรากฏแก่ตาจริง ๆ ไม่ใช่เป็นภาพแคในหนังสือ ตัวอย่าง
 การพรรณนาเครื่องแต่งกาย ในระยะแรก ๆ ไม่ได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับสิ่งเหล่านี้นัก
 มากนัก อาจเพราะมุ่งเนื้อหามากกว่าดังกล่าวแล้ว จึงไม่เห็นว่าการให้รายละเอียด
 เหล่านี้จะสำคัญอย่างไร แต่ในระยะหลัง ๆ ผู้แต่งได้เอาใจใส่กับสิ่งเล็ก ๆ น้อย ๆ
 เหล่านี้มากขึ้น (เช่นเรื่อง "บุพผา" แม้แต่การที่บุพผาใส่กระเป๋าตาชาย หรือนำหอมจาก
 มหารานี ก็ถูกกล่าวถึงระบุลงไป ไม่เพียงแต่พาหิยาระเป่าเงินไป และประพรม

นำหอม, เท่านั้น) การให้รายละเอียดเรื่องเครื่องแต่งกาย เป็นวิธีที่ช่วยให้เห็น
ลักษณะอุปนิสัยใจคอของตัวละครนั้นได้ทางหนึ่งด้วย

๓. วิวัฒนาการด้านการเสนอเรื่อง ในระยะแรก ๆ การเสนอเรื่องเป็น
แบบการเล่าเรื่อง เล่านิทาน ผู้อ่านรู้สึกได้ว่า กำลังฟังใครสักคนเล่าเรื่องอะไร
สักเรื่องให้ฟังอยู่ สิ่งที่ผู้อ่านจะได้รับจากเรื่องเหล่านั้น ๆ คือเนื้อหา ว่ามีอะไรเกิด
เกิดขึ้นบ้าง เรื่องนั้น ๆ เหตุเป็นอย่างไร ผลเป็นอย่างไร (เช่น หมาป่าพบลูกแกะ
ที่ลำธาร - แล้วเกิดอะไรขึ้น) ระยะต่อมาเมื่อเรื่องสั้นมีความเปลี่ยนแปลงด้านการ
เสนอเรื่อง ผู้อ่านก็จะเกิดความรู้สึกว่ากำลังประสบกับเรื่องราวเหล่านั้นด้วยตนเอง
รู้สึกเหมือนมองเห็นว่าพระสิริรูปกำลังนั่งคุยกันที่บันไดหน้าพระอุโบสถวัดมหรณิเวศน์
ใครสักคนเหมือนมองเห็นรายละเอียดต่าง ๆ ตามที่ผู้แต่งพรรณนาไว้ เห็นพระเฝ้า
ยกบันไดเข้ามาต้อนรับผู้มาเยี่ยม โดยไม่รู้สึกว่กำลังฟังใครเล่าเรื่องให้ฟังดังใน
ระยะแรก ๆ จุดสนใจของผู้อ่านก็มีไค้อยู่เพียงแค่นี้อาอย่างเดียว แต่สนใจส่วน
อื่น ๆ ด้วย เช่น ตัวละคร - พระรูปไหนทำกิริยาอาการอย่างไร ใครมีสีหน้าเรไร
ใครมีสีหน้าอมทุกข์ เหล่านี้เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่ามีความเปลี่ยนแปลง มีวิวัฒนา
การในการเสนอเรื่องระดับหนึ่ง

ตอจากนั้นการเสนอเรื่องจะมีกลวิธีที่ซับซ้อน ถึงขั้นที่ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์
ความรู้สึกร่วมในเรื่องนั้น ๆ เช่น ความหดหู่ใจ หรือความรื่นเริงเบิกบาน ความ
เศร้าสร้อย (ไปกับชีวิตของตัวละคร เป็นคน) กับความสนุกสนานจนถึงความเห็นใจ
สงสาร ตัวละครที่ตองประสบแต่ความทุกข์ยากอย่างไม่สร้างชา นี้เป็นวิวัฒนาการด้าน
วิธีการเสนอเรื่องอีกระดับหนึ่ง

ในแง่ของรูปแบบของการเสนอเรื่อง ที่เห็นเป็นวิวัฒนาการได้ชัด ๆ คือ
ระยะแรกเริ่มจากการเล่าเรื่อง พรรณาความไปตลอด แล้วค่อยคลี่คลายมา มี
ลักษณะที่มีการสร้างบทเจรจาของตัวละคร การเปิดเรื่องปิดเรื่อง เริ่มจากการที่
ตองมีอารมณ์บทตอนต้นของเรื่องสั้น ซึ่งผู้วิจัยคิดว่าเป็นลักษณะที่คิดมาจากการเล่า
เรื่องนิทานในระยะแรก ๆ เมื่อมาถึงระยะที่จะเสนอเรื่องสั้น แม้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ
ชีวิตประจำวัน เรื่องที่พบเห็นได้จริง มีความสมจริงขึ้น แต่ผู้เล่าก็ยังคิดวิธีการเล่า

เรื่องนิทานนั้นอยู่

อาร์มภพของเรื่องสั้นบางครั้งเป็นร้อยแก้ว - เป็นคำเล่าให้ฟัง - เกือบ
ความหมายธรรมดา บางครั้งเป็นการขึ้นต้นด้วยคำประพันธ์ซึ่งมักจะเป็นโคลงสี่สุภาพ

ในส่วนที่เป็นตอนจบเรื่องจะมีการสรุป สรุปเหตุการณ์อย่าง สรุปแก่นเรื่องบ้าง
โดยเฉพาะประเภทที่มีแก่นเรื่องมุ่งสอนหรือให้คติ ในระยะแรกก็เป็นการสรุปแบบ
ธรรมดาด้วยร้อยแก้ว ระยะต่อมา การสรุป ใช้โคลงสี่สุภาพ สรุปปิดเรื่อง มากบ้าง
น้อยบ้าง มีจำนวนตั้งแต่ ๑ บท ไปจนถึง ๕-๖ บท

แต่ในระยะต่อ ๆ มาลักษณะการเปิดเรื่องด้วยอาร์มภพ และมีเรื่องด้วย
การสรุปเนื้อความ สรุปแบบสอนหรือให้คติ ก็หมดไป เรื่องสั้นในระยะนี้จึงเริ่มเรื่อง
ด้วยตัวเนื้อเรื่องเลยที่เดียว เมื่อจบเนื้อความก็จบเรื่องไปทันทีไม่มีสรุป

๔. วิวัฒนาการด้านตัวละคร เมื่อย้อนไปคู่ตัวละครในเรื่องนิทานต่าง ๆ
จะพบว่าตัวละครเอกส่วนใหญ่เป็นบุคคลชั้นสูง เป็นพระราชา ขุนนาง เป็นต้น ในเรื่อง
สั้นช่วงแรก ๆ ก็มีบ้าง ต่อมาตัวละครค่อยเปลี่ยนเป็นพวกขุนนาง คนชั้นปกครอง เช่น
พวกที่เป็นข้าราชการ ท่างานกระทรวงต่าง ๆ หรือพวกที่เป็นพระยา (เจ้าคุณ) คุณพระ
คุณหลวง ตัวละครประเภทนี้ มีอยู่มากในงานเขียนประเภท 'ปัญหาชีวิตของ' ในฉริ-
ฎาณวิเศษ และเรื่องสั้นในนั้น) ○ เรื่องสั้นต่อ ๆ มามีตัวละครเป็นบุคคลธรรมดา
เป็นนักธุรกิจบ้าง เป็นเจ้าของสวนบ้าง และยังตัวละครที่เป็นคนยากจน เป็นคน
บ้านนอกก็มีมาก

๕. วิวัฒนาการด้านสำนวนภาษา ในด้านสำนวนภาษาที่ใช้ในเรื่องสั้นนี้ อาจ
จะกล่าวได้ว่ามีวิวัฒนาการ ถ้าถือว่ามีเปลี่ยนแปลง เช่นการใช้สรรพนาม การใช้
คำลงท้าย การใช้ถ้อยคำสำนวนบางอย่าง ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงด้านตัวภาษาแท้ ๆ
แต่ก็อาจมองในอีกแง่หนึ่งว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น
ตามยุคตามสมัย ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ที่ ๕ ที่บทสนทนาของตัวละครในเรื่องออกมาใน
รูปนั้น ๆ ก็เป็นเพราะในสมัยนั้นเขาพูดกันอย่างนั้นจริง ๆ ในสังคมมาถึงสมัยรัชกาล
ที่ ๖ - ที่ ๗ ก็ย่อมต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างเป็นธรรมดา

ถ้าจะพิจารณาในแง่ที่สัมพันธ์กับสังคม การที่ผู้แต่งใจถอยคำสำนวนที่ใช้กันอยู่จริงในสังคม ก็เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกใกล้ชิดกับเหตุการณ์และบรรยากาศ ตลอดจนตัวละครในเรื่องรู้สึกว่าจะอยู่ในสังคมเดียวกัน ซึ่งเป็นสิ่งที่ช่วยให้เรื่องสมจริงขึ้นด้วย ในกรณีนี้ย่อมถือได้ว่ามีความเปลี่ยนแปลงคำสำนวนภาษา เป็นการเปลี่ยนแปลงไปตามสังคมตามยุคตามสมัย จัดเป็นวิวัฒนาการด้านหนึ่งของเรื่องสั้น

ถ้าจะพิจารณาในแง่ภาษาแท้ ๆ ก็เห็นได้ว่า มีวิวัฒนาการในแง่ที่แต่งสรรหา บทสนทนาให้มีข้อความ คำนวนกระชับขึ้น กระทบรัศมีมากขึ้น ไม่เป็นเยิ่นเย้อ ยืดเยื้อ หรือมีลักษณะเป็นการเป็นงาน แบบสำนวนที่ใช้ในหนังสือราชการ หรือสำนวนที่เป็นภาษาเขียน

ในทัศนะของผู้วิจัย วิวัฒนาการของเรื่องสั้นตั้งแต่แรกเริ่มมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๙๕ นี้ ที่เป็นวิวัฒนาการที่เห็นได้ชัดที่สุดคือ วิวัฒนาการด้านการสร้างลักษณะอุปนิสัยตัวละคร จากการที่ได้ให้ผู้อ่านรู้จักลักษณะอุปนิสัยของตัวละครน้อยมาก หรือบางทีไม่ได้ให้เลย มาถึงขั้นที่ให้อ่านใคร่รู้จัก ได้เข้าใจลักษณะนิสัย เข้าใจความรู้สึกนึกคิด ตลอดจนพฤติกรรม ที่ตัวละครแสดงออก เปรียบเหมือนกับการที่เคยมองเห็นแค่ตัวบ้านอย่างฉาบฉวย ผ่าน ๆ ว่า มีหลังคาและฝาผนัง ซึ่งมองเห็นจากภายนอก ไปถึงขั้นที่มองเห็นจากภายนอกว่าบ้านนั้นไม่ได้มีแค่หลังคาและฝาผนัง ๔ ด้าน แต่มีประตู-หน้าต่าง รูปทรงสวยงาม มีม่านหน้าต่างลวดลายน่ารัก ไม่เกาเลื้อย ประดับที่พุ่มประตู ฯลฯ จนถึงกับเห็นลักษณะภายในของบ้านหลังนั้นด้วย ในเรื่องวิวัฒนาการด้านตัวละครนี้ก็เช่นกัน ในระยะแรก ผู้อ่านรู้แต่ลักษณะภายนอกที่ผู้แต่งบอกไถ่กาย ๆ ตรง ๆ ไม่ต้องพรรณนามาก เช่น เพศ วัย อาชีพ และบอกชื่อ ผู้อ่านรู้ไต่คร่าว ๆ ว่าตัวละครตัวนี้ "สวย" หรือ "ซีริ้ว" หรือ "พอกุไต่" ในระยะต่อ ๆ มา ผู้อ่านจึงไต่รายละเอียดเกี่ยวกับตัวละครมากขึ้น จนมาถึงขั้นสุดท้ายในช่วงที่ ๕ ที่สามารถเข้าใจได้ แม้แต่พฤติกรรมที่ตัวละครกระทำว่า ที่ทำอย่างนั้น ๆ เพราะมีเหตุจากพื้นฐาน และสถานการณ์อย่างนั้น ๆ เป็นต้น

ผู้วิจัยจึงเห็นว่าวิวัฒนาการของเรื่องสั้นตั้งแต่แรกเริ่มมาจนถึง พ.ศ.
๒๔๗๕ นี้ ที่เป็นวิวัฒนาการที่เห็นได้ชัดที่สุด ก็คือวิวัฒนาการด้านตัวละคร โดย
เฉพาะด้านการสร้างลักษณะอุปนิสัยของตัวละคร ดังได้กล่าวมาแล้ว

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย